शारदाश्रम ग्रंथमाला — पुष्प १७ वें

वऱ्हाडी लोकगीतें

संग्राहक—

श्री. पांडुरंग श्रावण गोरे

प्रस्तावना लेखक—

श्री. यशवंत खुशाल देशपांडे

एम्. ए. एल्. एल्. बी.,

एम्. आर. ए. एस्.

यवतमाळ १९४२ किंमत १॥ रुपया.

प्रकाशक—
श्री. नारायण नागोराव हूड
बी. ए. एल् एल्. बी., यवतमाळ

मुद्रकः—
श्री. प. वि. जोशी,
प्रोप्रायटर— श्री सोमेश्वर प्रेस,
अमरावती.

अनुक्रमणिका

निवेदन

शारदाश्रम ग्रंथमालेंतील हें सतरावें पुष्प महाराष्ट्र—रसिकांस सादर करतांना मला अत्यानंद होत आहे. या गीतांचे संकलनकार श्री० पां० श्रा० गोरे हे प्रसिद्धिपराङ्मुखतेच्या गुणामुळें विशेष नावाजलेले नसले तरी, विदर्भाचे एक प्रतिभासंपन्न कलावंत कवि आहेत. ' बोबडे बोल ' व ' वाणीचा हुरडा ' या दोन रसाळ काव्यसंग्रहाचें प्रकाशन करून, काव्य—यशाच्या मानाचें शेला पागोटें त्यांनीं अगोदरच मिळविलें आहे. प्रस्तुत गीतांचा लक्करच स्मृतिशेष होणारा ' कच्चा माल ' वऱ्हाडांतील कांहीं भागांत फिरून, देशमुख, पाटील, किसानवर्ग, गुराखी इत्यादिकांकडून त्यांनीं परिश्रमाने मिळविला. अत्यंत विस्कळित असलेलीं गीतें, त्यांचे चरण, वा अर्धचरण यांची चोखंदळपणें विषयवारी करून, प्रत्येक कवितांना साजेसे मथळे देऊन, योग्य ठिकाणीं योग्य ओळी वा शब्द उपयोजून, त्यांच्या भोंवती असलेल्या 'कैचणकचऱ्यां 'तून त्यांनीं हीं सौरभशालीं फुलें टिपलेलीं आहेत. शिंपल्याच्या जोडींतील इतस्ततः विखुरलेल्या, अर्ध मौक्तिकावस्थेंतील मलीन वालुका—कणिकांवर, चुनखडी सारख्या द्रवाचें संस्करण करून ' कालव ' ज्या प्रमाणें त्यांचें तेजदार मोत्यांच्या जाळ्यांत रूपांतर करतो, तीच अव्वल दर्जाची कुशलता, या बाबतींत संकलनकारांनीं दाखविलेली आहे, असें मला वाटतें !

देशमुखादि वऱ्हाडी लोकांच्या सामाजिक चालीरीती, कौटुंबिक घटना, घरगुती कुळकथा, कणखर ऋजु जीवनक्रम वगैरेचीं विविध प्रतिबिंबें या काव्यांत हुबेहुब उमटलेलीं आहेत. उच्च वर्गांतील सुखवस्तु मराठ—मोळा रमणींनीं रचलेल्या गीतांचें बहुशः हें संकलन असल्यामुळें त्या स्त्रियांत दृग्गोचर होणारा शालीन रुबाब या गीतांतहि भरून राहिलेला आहे. त्यांत उच्छृंखल उन्मादता नसली तरी अभिजात अभिरुचीस रुचणारी आर्तता पूर्णांशानें रिंगण घालून राहिलेली

दिसेल. स्त्रियांनींच स्त्रीस्वभावांच्या गोफाचे पीळ कलाकुसरीनें विणलेले वा उकललेले असल्यामुळें, या सहजस्फूर्त गीतांना नाटकी कृत्रिमतेचा वास चुकून देखील येत नाहीं. या कलाकृतींतील अर्थ स्त्रियांच्या अनुपम रूपाप्रमाणें लोभनीय असून, नादमाधुर्य त्यांच्याच किन्नरस्वराप्रमाणें श्रवणसुभग आहे! चालीचा एकजिनसीपणा जाणवतो; पण एकतारीच्या एकच एक षड्ज सुराप्रमाणें ऐकायाला तोही अवीट लागतो !

वऱ्हाडी भाषेच्या या प्रातिनिधिक ग्रंथाचें, प्रसिद्ध विद्वान इतिहास संशोधक श्री. य. खु. देशपांडे एम्. ए. एल् एल् बी यांनीं मूलग्राही समालोचन केलेलेंच आहे; त्यामुळें मला आणखी जास्ती कांहीं सांगण्यासारखें नाहीं.

शारदाश्रमचे अध्यक्ष लो० नामदार अणे यांनीं खास ग्रंथप्रकाशनाकरतां पाचशे रुपयांची उदार देणगी दिली. त्यांतून ३२५ रु. चा खर्च प्रस्तुत संग्रहाकरतां झालेला आहे. लोकनायकाचे याबद्दल आभार मानणें अगदीच औपचारिक दिसत असले, तरी त्याचा कृतज्ञतापूर्वक उल्लेख केल्यावाचून मात्र रहावत नाहीं. सोमेश्वर प्रेसचे मालक श्री. आबासाहेब जोशी यांनीं पुस्तकाच्या छपाईचें काम आस्थापूर्वक व आकर्षक करून दिलें, त्याबद्दल त्यांचेही आभार मानणें आवश्यक आहे.

श्री. गोरे यांनीं वऱ्हाडी भाषेचें वैभव रक्षिण्याची बहुमोल सेवा केली याबद्दल त्यांना महाराष्ट्र-रसिक गौरवाचे धन्यवाद देतीलच; पण असा मौलिक ग्रंथ त्यांनीं शारदाश्रमास प्रकाशनार्थ देऊन त्याची लोकप्रियता वाढविण्यास सहाय्य केलें, याबद्दल संस्थेचा कार्यवाह या नात्यानें मी तूर्त तरी त्यांचे हार्दिक आभार मानून लेखणीस विराम देतों.

श्री. नारायण नागोराव हूड,

बी. ए. एल्एल् बी.

'परागकर्ते' यवतमाळ.

प्रस्तावना

—0—

१ **संग्रहकार श्री. गोरेः** – शारदाश्रम, यवतमाळ या संस्थेतर्फे लोक-वाङ्मयाचें संशोधन आणि त्याचा अभ्यास चालू आहे, त्याचें दृश्यफल ह्मणजे " वऱ्हाडी लोकगीतें " हा ग्रन्थ होय. वऱ्हाडांतील सुप्रसिद्ध कवि आणि शारदाश्रमाचे एक उत्साही सदस्य श्री. पांडुरंग श्रावण गोरे यांनी वऱ्हाडांत विशेषतः उमरावती आणि यवतमाळ जिल्ह्यांत फिरून अनेक स्त्रियांच्या तोंडून गाणीं ऐकून तीं जशींच्या तशींच उतरून घेतलीं. त्यांनी केलेला हा संग्रह बराच मोठा आहे; तथापि त्यांतील निवडक ८५ गीतें एकत्र करून तीं शारदाश्रमाचा स्वीयग्रन्थ ह्मणून प्रकाशित करण्याकरितां त्यांनी संस्थेच्या स्वाधीन केलीं. त्यांच्याच संमतीनें, संस्थेनें या ग्रन्थास प्रस्तावना लिहिण्याचें काम माझ्याकडे सोपविल्यामुळें, तें मी अत्यानन्दानें करीत आहे. श्री. गोरे यांनी ज्या समाजांतून हीं गीतें गोळा केलीं त्या समाजाचे ते एक घटक आहेत; व ज्या बोलींत हीं गीतें आहेत, तीच त्यांची मायबोली असल्यामुळें, हें संग्रहाचें कार्य त्यांनीं आपुलकीच्या भावनेनें मोठ्या उत्साहानें केलें आहे.

२ **मराठीच्या पोटभाषा आणि प्रस्तुत गीतांची भाषाः—** आपणास शहरांतून लोक-वाङ्मयाच्या विस्तृततेची आणि विविधतेची इतकी कल्पना येत नाही. परंतु ज्यांना शहर सोडून खेड्यांत जाऊन राहण्याचा आणि तेथील बहुजन समाजाशी, कांही दिवस तरी, एकरुप होण्याचा प्रसंग आला त्यांना या गोष्टीची पूर्ण जाणीव होते. महाराष्ट्राच्या विस्तृत मर्यादेमध्यें, मराठीच्या अनेक पोटभाषा नांदत असल्यामुळें, हें लोक-वाङ्मयही निरनिराळ्या पोटभाषेंतून विखुरलेलें आढळून येतें. डॉ. ग्रिमर्सन यांनीं आपल्या भाषा पाहणीमध्यें वऱ्हाड मध्यप्रान्तांत १९ आणि दक्षिण महाराष्ट्रांत १९ अशा मराठीच्या, एकूण ३८ पोटभाषांची नोंद केली आहे. प्राचीन विदर्भ ह्मणजे,

नागपूर मराठी प्रान्त, वऱ्हाड, निजामचा मराठवाडा आणि पूर्व खानदेश, या भागांत सुद्धा नागपुरी, वऱ्हाडी, घाटावरची (बालाघाटी) आणि खानदेशी इतक्या प्रमुख पोटभाषा येतात. नागपूर मराठी प्रान्त ह्मटला तरी खास नागपुरी आणि चांद्याची असे दोन भाग पडतात. नुसतें वऱ्हाड संबंधानेंच बोलावयाचें झालें तर तेथेंही आपणास पोटभाषेची एकवाक्यता दिसून येत नाहीं. वणी, पांढरकवडा हे तालुके चांद्याच्या भाषेशीं संलग्न आहेत. उलट जळगांव, चिखली, मलकापूर या भागांत खानदेशी भाषा जवळ आहे. पुसद, वाशीम या तालुक्यांतील भाषा घाटावरील भाषेशी संमिश्र आहे. उमरावती जिल्हा, अकोल्यांतील कांहीं भाग, यवतमाळ जिल्ह्यांतील यवतमाळ, दारव्हा हे तालुके यांमध्यें राहणारे लोक जी भाषा बोलतात तिलाच वऱ्हाडी पोटभेद ह्मणतां येईल. या पोटभाषेंत सुद्धा ब्राम्हण इत्यादि पांढरपेश्यांची बोली आणि कृषि-प्रधान वर्गाची बोली असे दोन प्रमुख उपभेद मानतां येतील. प्रस्तुत ग्रन्थांतील गीतें श्री. गोरे यांनीं विशेषतः देशमुख, पाटील इत्यादि उच्च आणि कुलीन घराण्यांतील स्त्रियांकडून आणि प्रसंगविशेषीं सामान्य कास्तकार आणि मजूर इत्यादिकांच्या स्त्रियांकडूनही मिळविलीं आहेत. या कारणामुळें पांढरपेशी वर्गाच्या वऱ्हाडी भाषेशी या गीतांची भाषा थोड्याशा फरकानें जुळती आहे.

३ **पोटभाषेचा जिवंतपणाः—** येथें ही गोष्ट नमूद करणें अवश्य आहे कीं, अखिल महाराष्ट्राची प्रान्थिक भाषा आणि सुशिक्षितांची बोली ही सामान्य असल्यामुळें आणि वऱ्हाड-नागपूर प्रांतांत पुरुषांच्या आणि स्त्रियांच्याहि शिक्षणाचा प्रसार झपाट्यानें होत असल्यामुळें, सुशिक्षित स्त्री पुरुषांची भाषा एकाच वळणाची होत चालली असून त्यांच्या पुरता तरी पोट-भेद लुप्तप्राय होत चालला आहे. आपली पोटभाषा आपुलकीनें राखून ठेवण्याची क्षिति बाळगणारे कै. मोरोपंत अभ्यंकर, डॉ. केशवराव दफ्तरी यांच्या सारखे प्रथितयश विद्वान केवळ अपवाद ह्मणून आपणास दाखवितां येतील. तथापि सुशिक्षितांना सुद्धा बहुजन समाजाशी व्यवहार करतांना पोटभाषेचा अवलंब करावा लागतो. पोटभाषा जिवंत ठेवण्याचें कार्य बहुधा स्त्रिया आणि

बहुजन समाज यांच्याकडून अखंड चालू असतें; आणि पोटभाषांची तुलना करतांना त्यांच्याच भाषांचा अभ्यास करणें अवश्य असतें.

४ **लोक-वाङ्मयाची विस्तृतताः—** लोक-वाङ्मयाचे ही गद्य आणि पद्य असे दोन विभाग आहेत. दोन्ही प्रकारचें वाङ्मय विस्तृत असलें तरी तें बहुधा लिपिबद्ध झालें नसून त्याचा प्रसार परंपरेनें वाणीनेंच होतो. भाषेंत रूढ असलेल्या म्हणी, स्त्रियांच्या व्रतांशीं संबद्ध असलेल्या कथा आणि कहाण्या, ललितांतील, दंढारींतील आणि तमाशांतील सोंगांच्या झडत्या, हरदासांच्या आणि पुराणिकांच्या नकला आणि कथा, गोंधळ्यांचीं गद्यरूप आख्यानें, लहान मुलांना वडील माणसांनीं सांगितलेल्या कहाण्या, आणि मनोरंजनाकरितां सांगितल्या जाणाऱ्या कथा आणि कहाण्या यांचा मुख्यत्वें-करून गद्य-वाङ्मयांत अंतर्भाव होतो. तसेंच स्त्रियांचीं गाणीं आणि ओव्या, मुलींचीं भोंडल्याचीं आणि भुलाबाईचीं गाणीं, पोवाडे, गोंधळ्यांची पद्यमय आख्यानें, लावण्या, भजनें, दंढारींतील कवनें आणि चौक, कलगीतुऱ्यांचीं कवनें, मातामायचीं गाणीं, महादेवाचीं गाणीं इत्यादि विविधप्रकारच्या गीतांचा या पद्य-वाङ्मयांत समावेश होतो. यावरून कल्पना येईल कीं, लोक-वाङ्मय किती विस्तृत आहे व या क्षेत्रांत कार्य करण्यास केवढा वाव आहे. भरल्या गंगेंतून एक पळीभर पाणी घेऊन तें जनता-जनार्दनाच्या चरणीं अर्पण करण्या-इतकाच हा ‘ वऱ्हाडी लोकगीतें ’ ग्रन्थ प्रकाशित करण्याचा आमचा हा प्रयत्न आहे.

५ **लोक-वाङ्मयाची उपयुक्तता आणि सुशिक्षितांची कामगिरीः—** ऐतिहासिक पोवाडे एकत्र करून श्री. शालिग्राम यांनीं पुष्कळ वर्षांपूर्वी ते प्रकाशित केले होते. तथापि लोकभाषा आणि सामाजिक संस्कृति इत्यादि दृष्टीनें लोक-वाङ्मयाचें महत्व पटवून त्याकडे सुशिक्षितांचें लक्ष वेधण्याचें कार्य २५ वर्षांपूर्वी भारत इतिहास संशोधक मंडळानें आपल्या इति वृत्तांत धनगरांच्या ओव्या, भोंडल्यांचीं गाणीं इत्यादि प्रसिद्ध करून केलें आहे. त्या नंतर पुणें, मुंबई, धुळें येथें श्री. दिवेकर शास्त्री, श्री. साने गुरुजी इत्यादि

विद्वानांनीं लोकगीतें प्रकाशित केलीं आहेत. गुजराती लोक-वाङ्मया संबंधानें श्री. कालेलकर आणि हिंदी लोक-वाङ्मया संबंधानें पं. रामनरेश त्रिपाटी यांचीं लिखाणें आणि परिश्रम प्रसिद्धच आहेत. महाराष्ट्रांतही श्री. मुंडके, पै. शिकंदरलाल आतार, श्री. बेंडे, श्री. राम आठवले इत्यादिकांचे परिश्रम, ज्यांनीं त्यांचे निरनिराळ्या मासिकांतील लेख वाचले असतील त्यांना कळून येईल. वऱ्हाड-मध्यप्रान्तांत सुद्धा श्री. वा. वी. जोशी (मूळ) आणि श्री. वा. कृ. चोरघडे यांचे अनुक्रमें चांदा आणि नागपूर या भागांतील गीतांचे संग्रह लोक-वाङ्मयांत उत्कृष्ट भर टाकीत आहेत. अद्याप या वाङ्मयाच्या अभ्यासाकडे सुशिक्षितांचे लक्ष ह्मणावे तसें वेधलें नाहीं. भाषेच्या दृष्टीनें, अथवा ऐतिहासिक, सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक दृष्टीनें लोक-वाङ्मयाचें महत्व अद्याप, जसें पटावें तसें पटलें नाहीं, ही गोष्ट जरी खरी आहे; तरी या पंचवीस-तीस वर्षांचे अवधीत, मुंगीच्या पावलानेंच कां होईना, पण जी प्रगती झाली आहे, ती निःसंशय उत्साहवर्धक आहे. लिपिबद्ध नसलेलें विस्तृत वाङ्मय धुंडाळून एकत्रित केल्याशिवाय आणि त्याचा अभ्यास केल्याशिवाय आपली भाषा, आपला समाज, धर्म आणि संस्कृति इत्यादि बाबींचा सुसंगत इतिहास आपणास कळणें शक्य नाहीं, ही गोष्ट उघड आहे. ग्रीक आणि रोमन संस्कृतीचा पगडा इंग्लंडवर बसण्यापूर्वी इंग्लंडांत असलेली संस्कृति शोधून काढण्याकरितां इंग्रज विद्वानांना तत्पूर्वीच्या लोक-वाङ्मयाचा शोध करून त्याचा अभ्यास करावा लागला, ही गोष्ट इंग्रजी-वाङ्मयाशीं परिचित असलेल्या विद्वानांना सुप्रसिद्धच आहे.

६ **लोक-वाङ्मयाची निर्मितिः**— हें एवढें विस्तृत वाङ्मय कोणीं, कसें व कधीं निर्माण केलें हें कळणें दुरापास्तच आहे. लोककथा आणि लोकगीतें हीं कोणत्याहि समाजांत आणि कोणत्याहि काळीं अस्तित्वांत होतीं, हें आपणांस उपलब्ध वाङ्मयावरून कळून येतें. लोकभाषेंत रूढ असलेल्या कथांवरून आणि गीतांवरून रामायण, महाभारत इत्यादि पुराण ग्रंथांची निर्मिति झाली, असें पाश्चात्त्य आणि पौर्वात्य विद्वान संशोधकांचें मत आहे. तत्पूर्वी प्रचलित

असलेल्या कथा एवढेंच नव्हे तर तत्पूर्वींच्या गीतांचे अववेष ही पुराणांतून हुडकून काढून ते दाखवूं शकतात. हें वाङ्मय निर्माण व्हावयास अनेक व्यक्तीचे, अनेक शतकांचे परिश्रम कारणीभूत झाले आहेत. लिपिबद्ध नसल्यामुळें तें वाङ्मय वाणीच्याच द्वारा प्रसार पावलें आहे, त्यामुळें त्याला सतत वाहणाऱ्या नदीचें स्वरुप प्राप्त झालें आहे. त्यांत निरनिराळया ठिकाणावरून निरनिराळयावेळीं वाङ्मयाचे नवीन नवीन झरे मिळून त्याचें जिवंत स्वरुप कायम राहिलें आहे. स्त्रियांचीं गाणीं आणि ओव्या म्हणण्याची प्रथा अभिलषितार्थ चिंतामणि ग्रंथावरून ११ व्या शतकांत ही महाराष्ट्रांत सुरूं होती, असें दिसून येतें. ११ व्या शतकांतील निदान ४ । ५ तरी मराठी गीतें त्या ग्रन्थांत संरक्षून ठेविलेलीं आढळून येतात. त्यामुळें त्या गीतांच्या भाषेचें तत्कालीन स्वरूप आपणास पहावयास मिळतें. नुकतेंच आढळलेलें एक गीत येथें देत आहे—

बुद्धरूपें जो दानव सुरवंचऊणि वेददूषण बोल्लऊणि
माया मोहिया तो माझी पसाऊ करू

हींच गीतें परंपरेनें मुखोद्गत चालत येऊन आपणास आज ऐकावयास मिळालीं असतीं तर त्या गीतांची भाषा आज प्रचलित असलेल्या भाषेशी सदृश अशी आढळून आली असती.

लोक-वाङ्मयापैकीं पोवाडे आणि लावण्या हाच वाङ्मय प्रकार असा आहे कीं, ज्यांतून बहुधा कर्त्याच्या नांवाचा निर्देश असतो व क्वचित् कालही दिला असतो. संदर्भावरून सुद्धां कधीं कधीं अंदाजानें काळ निश्चित करतां येतो. अशा तऱ्हेची शाहिरी रचना करणारे सगनभाऊ, होनाजीबाळ, प्रभाकर, राम जोशी, अनंत फंदी इत्यादि अनेक व्युत्पन्न आणि अव्युत्पन्न, ब्राह्मण, अब्राह्मण आणि मुसलमान, प्रसिद्ध आणि अप्रसिद्ध असे कवि महाराष्ट्रांत होऊन गेले. ही प्रथा अद्यापहि सुरूं आहे. श्री. विनायकराव सावरकर, श्री. खाडीलकर, श्री. मुळे यांसारख्या विद्वानांनीं मुद्दाम विशिष्ट उद्देशानें शाहिरी काव्य रचना केली आहे. तथापि अंतः स्फूर्तीनेहि पोवाडे, लावण्या इत्यादिकांची लोक-वाङ्मयांत भर पडत आहे. वऱ्हाडांतील दोन उदाहरणें नमुन्या-

दाखल देत आहे. चाळीस वर्षांपूर्वी महागांव येथील मडके या नांवाच्या कुळकर्ण्यांवर सरकारी पैसा खाल्ल्याबद्दल आरोप आला, पुढें वाशिम कोर्टांत मुकदमा चालून तो निर्दोष सुटला. त्या प्रसंगावर विष्णुदास कवीनें "नका खाउं हो जहर दादा पैसा सरकारी" हा सुप्रसिद्ध पोवाडा रचला. वऱ्हाडच्या या भागांत तो पोवाडा प्रसिद्ध असून शारदाश्रमानें प्रसिध्द केलेल्या "विष्णु-दासांची कविता" या पुस्तकाच्या पहिल्या भागांत प्रसिध्द केला आहे. सन १३२४ फ. (स. १९१४) मध्यें दारव्हा तालुक्यांतील आजंती या गांवीं राहणाऱ्या धना नांवाच्या महारानें आपल्या महाराऊ भाषेंत मारवाड्याचा पोवाडा रचला आहे. त्याचीं एकंदर १५ कडवीं आहेत. शेवटचें कडवें असें आहे-

सन तेरासे चोवीसाला । खाकी साहेबाच्या आजंतीला ॥
धना भगतानं छंद जोडला । भजुन आहे चववाचऱ्या पायाला ॥
आकाजी पाटलाच्या कामाला । बरड्याचं वावर राखायले
महिन्यानं हो दादा ॥ १५ ॥

शेतावर राखण करणाऱ्या मजूर आणि निरक्षर महारानें हा पोवाडा रचला, हें याचें वैशिष्ट्य आहे.

७ लोक-वाङ्मयाचा आणखी एक प्रकारः— वऱ्हाड-नागपूर प्रान्तांत दण्डार ह्मणून एक करमणुकीचा प्रकार आहे. तो सामान्य जनतेंत फार लोकप्रीय आहे. हा खेळ श्रीकृष्ण आणि गोप गोपी यांच्या वृंदा-वनांतील रासक्रीडेवर आधारलेला आहे. गावांत प्रमुख जागीं मंडप घालून रंगभूमि तयार करतात. लहान मुलांना श्रीकृष्ण, गोप, गोपी यांची सोंगें देतात. नाटकांत रंगभूमीवर नांदीच्यावेळीं जसे नट उभे करतात त्याप्रमाणें या मुलांना ओळीनें उभे करितात. त्यांच्या हातीं टिपऱ्या असतात. त्यांच्यामागें तुणतुणे (चोंडके) टाळ, ढोलकी वगैरे घेऊन गागारी व वाजविणारी मंडळी असते; त्यांनीं गाणें म्हणावयाचें व ढोलकीच्या आणि टिपऱ्यांच्या तालावर नाचत मुलांनीं पुढें आणि मागें चालत असावयाचें. मधून मधून निरनिराळीं सोंगेंही आणीत असतात. हे खेळ बहुधा दसऱ्या पासून सुरू होतात ते ४ । ६ महिने

चालतात. शेतांतील पीक तयार होत आल्यामुळें, कास्तकारांचीं मनें प्रफुल्लित असल्यामुळें करमणुकीच्या प्रकाराकडे यावेळीं त्यांना लक्ष द्यावयास बरीच सवड असते. या दंढारीमध्यें कृष्ण गोपींची, इतर देवांचीं आणि पुराणांतील इतर कथानकांवर हीं रचिलेलीं कवनें म्हणत असतात. देवळी (जि. वर्धा) येथें सुमारें १०० वर्षांपूर्वी जगन्नाथ नांवाचा एक कवि होऊन गेला, त्यानें महा-भारतांतील कथानकांवर सामान्य जनांला समजेल अशा भाषेंत चौक नांवाचा कविता-प्रकार रचला आहे. हे चौक दंढारीमध्यें सर्वत्र म्हणत असतात व ते लोकांमध्यें फार प्रीय आहेत. या चौकाची कल्पना येण्याकरितां एक चौक खालीं देत आहे—

द्रोणपर्व-अभिमन्युवध

चालः— म्हणे पार्थाला जलदि करावी इकडे केसी गती
विजय म्हणे भय काय आम्हाला तुम्हि असतां सांगाती
पार्थ आणि भगवान् रथारूढ आले शिबिरा प्रति

टीपः— करि नमस्कार धर्मासि तेव्हां फाल्गुन
कां म्लान वदन बोलसी आम्हां लागुन
म्हणे काय वदन दाखवूं तुला सांगुन

मिळवणीः—अभिमन्यू पडला रणीं आम्हाला जनीं टाकुनी गेला
रथा खालीं पडला पार्थ कसा अनर्थ वाडिलांही केला जी
धिःकार सर्व वीरांसि तुम्हीं युद्धासि बाळ कां नेला

प्रस्तुत उतारा वऱ्हाडचे संस्कृत कवि आणि साहित्यिक श्री. मा. ना. डाऊ वकील दारव्हा यांनीं जगन्नाथ कवीच्या काव्याचा संग्रह केला आहे व त्यांना मुखोद्गत आहे, त्यांतून तो त्यांनीं पाठविला आहे. जगन्नाथ कवीचे चौक महा-भारताप्रमाणेंच रामायणांतील ही प्रसंगावर आहेत.

८ **लोक-वाङ्मयाचा प्रसारः**—या लोक-वाङ्मयाचा जो प्रसार होतो तो केवळ वाणीच्या भरंवशावरच होतो. या वाङ्मयास Surv.val of the fittest (चांगलें तेंच टिकतें) हा न्याय तंतोतंत लागू पडतो. चांगलीं

गाणीं व चांगल्या कथा यांचा प्रसार लवकर होतो व त्या परंपरेनें टिकून राहतात. ज्या कथांची अथवा गीतांची जनतेंत अभिरुचि उत्पन्न होत नाहीं. त्या तशाच लयास जातात. आजच्या काळांत बोलपटांच्या योगानें आणि ग्रामोफोन रेकॉर्डच्या सहाय्याने गाण्यांचा प्रसार महाराष्ट्राच्या कोना कोपऱ्यांत सुध्दा ताबडतोब होतो. " आधीं बीज एकलें " " यमुनाजळीं खेळूं खेळ कन्हया चाल " किंवा " रानांत गेली बाई शोळ " या सारख्या गाण्यांचा जनतेंत सर्वत्र प्रसार व्हावयास हींच साधनें कारणीभूत आहेत. प्रसार झाला तरी तीं टिकून राहणें अथवा त्यांचा लोप होणें हें त्या त्या गाण्यांच्या योग्यायोग्यतेवर अवलंबून आहे.

विष्णुदास कवींचीं " कृष्णा माझा छंद सारा सोडसोडरे " किंवा " चहुं कडून आलं आभाळ गं । लेकरुं आपलं संभाळ गं " यासारखीं पदें अथवा त्यांच्या लावण्या आणि आरत्या, अष्टकें, त्यांच्या कवितांचा संग्रह छापून प्रसिध्द होण्यापूर्वी किती तरी वर्षांपासून मराठवाडा आणि पुसद, वाशीम या भागांत अगदीं खेड्यापाड्यांतून सुध्दा लोकांच्या तोंडीं असत. शिवकालीं सुध्दा संत तुकोबाच्या अभंगांचा सर्व महाराष्ट्रांत प्रसार झाला होता. महाराष्ट्रांतील भागवत धर्माचें तत्कालीन केंद्र जें पंढरपूर त्या ठिकाणीं, सर्व निरनिराळया ठिकाणची वारकरी भजनी मंडळी जमत, त्यांनी तुकोबाच्या अभंगाचा महाराष्ट्रांत सर्वत्र प्रसार केला; अद्यापही तें कार्य सुरू आहे. तुकोबांच्या अभंगांची जनतेवर आजही जी पकड आहे ती अभंगांच्या गाथ्यांच्या आवृत्तिवर आवृत्ति निघाल्या म्हणून नव्हे. तर वारकरी भजनी मंडळीमध्यें ते परंपरेनें चालत आले आहेत म्हणून.

अगदीं चालू काळाचें उदाहरण घ्यावयाचें म्हणजे वऱ्हाडांतील प्रसिध्द तुकडोजी महाराजांचें. या वीस वर्षांतच ते प्रसिध्दीस आले. त्यांनीं केलेलीं कवनें सोपीं, अर्थपूर्ण आणि कर्णमधुर असतात. त्यांनीं खंजिरीवरच्या भजनाची एक विशिष्ट पध्दत प्रचारांत आणली. या वीस वर्षांत जनतेंत वऱ्हाड नागपूर प्रान्तांत इतका प्रसार झाला आहे कीं त्यांचीं कवनें म्हणणारीं भजनी

मंडळें गांवोगांवीं निर्माण झालीं आहेत. असलीं मंडळें नसतील तेथें ही भजनांत तुकडोजी बुआंचीं कवनें म्हटलीं जातात. एवढेंच नव्हें तर दारावरच्या भिक्षेकऱ्यांच्या तोंडूनही तीं कवनें ऐकूं येतात. लिपिबध्दतेशिवाय नुसत्या मुखानेंच वाङ्मयाचा जनतेंत कसा प्रसार होतो, याचीं उदाहरणें म्हणून वरील उल्लेख केला आहे.

९ प्रस्तुत गीतांची निर्मितीः— प्रस्तुत ग्रंथांत संग्रहित केलेलीं गीतें कोणीं रचिलीं हें जरी निश्चयात्मक रीतीनें सांगतां येत नाहीं तरी तीं स्त्रियांच्या दृष्टिकोनांतून बाहेर पडलेलीं आहेत. त्यांत स्त्री सहज अंतःकरणाचा ओलावा आहे, हृदयाला भेदणारे अनुभवाचे बोल आहेत. पिता-माता, बंधुभगिनी, पति,पुत्र यांच्या संबंधीं नारीहृदयांत अखंड वाहणारा प्रेमाचा झरा आपणांस या गीतांतून आढळेल. थोडक्यांत सांगावयाचें म्हणजे वऱ्हाडांतील कुलीन आणि उच्च अशा देशमुख, पाटील इत्यादि वजनदार समाजाचें, स्त्री मध्य करून, रेघाटलेलें वास्तविक दिग्दर्शन या गीतांत साठविलें आहे. हीं गीतें सहज सुंदर असून त्यांची भाषा प्रसादयुक्त आणि ओघवती आहे. या गीतांत आलेले उपमा दृष्टांत त्या समाजांत वावरणाऱ्या स्त्रियांच्या रोजच्या व्यवहारांत आढळणारे आहेत. या गीतांमधून आपणास कवीची व्युत्पन्नता दिसणार नाहीं; छंद, अलंकार, भाषा, रस इत्यादि साहित्याच्या अंगोपांगाचे, तारावरील डोंबाऱ्याच्या कौशल्या प्रमाणें, अभ्यासानें आत्मसात् केलेली कुशलताही आढळून येणार नाहीं; परंतु या गीतांमधून ओसंडलेली भावनेची उत्कटता आपल्या अंतःकरणांत अगदीं सात पडद्या पलिकडे जाऊन बसलेल्या वृत्ति उचंबळून सोडतील. सारांश वऱ्हाडांतील पाटील, देशमुख इत्यादि उच्च आणि कुलीन घराण्यांतील अंगावर बेताचे पण निवडक अलंकार असलेल्या मर्यादशील आणि निसर्ग सुंदर अशा महिलाप्रमाणें त्यांचीं हीं गीतेंही सहज सुंदर, हृदयग्राही आणि मनाला आनंद देणारीं आहेत.

सारींच गीतें महिलांनीं रचिलीं असतील असें नाहीं. स्त्रियांकरितां म्हणून रचिलेलीं गीतें ही यांत असणें असंभवनीय नाहीं. प्रसिध्द महाराष्ट्र-

कवि मोरोपंत यांनीं खास स्त्रियांकरिता म्हणून रचिलेलीं सीता-गीत इत्यादि गीतें प्रसिध्दच आहेत. तसलाच प्रकार या गीतांतही असणें अशक्य नाहीं. गीतांच्या निर्मितीला निरनिराळ्या स्त्रियांचाही हातभार लागलेला असावा. सकाळच्या निवांत आणि शांत वेळीं जात्यावर हात फिरत असतांना स्त्रियांचें कोमल अंतःकरण माता, बंधु, पति, पुत्र यांच्या भोवती प्रेमरज्जुनें वेढे घेत असतें; अशावेळीं स्फूर्तियुक्त अशा नव्या नव्या ओव्या बाहेर येत असतात, असा अनुभव आहे. त्याचप्रमाणें चार दिवस माहेरपणाकरितां आलेल्या मुली शरदृतुमध्यें माडी पोणिमेंपासून दिपवाळीपर्यंत आपल्या प्रेमळ भगिनी, समवयस्क भावजया आणि मैत्रिणी यांच्यासह चांदण्यारात्रीं अंगणामध्यें टांगलेल्या झोपाळ्यावर गाणीं म्हणत असतात, तेव्हां नवीं गीतें, नव्या ओव्या अथवा ओव्यांचीं चरणें स्फुरण पावून गीतांमध्यें भर पडणें अगदींच अशक्य नाहीं.

१० गीतांची भाषा, व्याकरण आणि शद्व संपत्तिः— वऱ्हाडी भाषेशी परिचित नसणारांकरितां प्रस्तुन गीतांतील भाषेसंबंधानें चार शद्व लिहिणें अवश्य आहे. सर्वमान्य मराठीभाषा आणि प्रस्तुत वऱ्हाडी ग्रामीण भाषा आणि त्याचप्रमाणें नागपुरी ग्रामीण भाषा यांमध्ये एक विशेष लक्षांत येण्यासारखा फरक आहे. तो हा कीं ण च्या जागीं वरील दोन्हीं उपभाषेंत न येतो आणि ळ च्या जागी वऱ्हाडी ग्रामीण भाषेंत य येतो आणि नागपुरी ग्रामीण भाषेंत र येतो. हीं गीतें छापतांना अखिल महाराष्ट्रभाषीयांच्या सोयी-करतां मुळांत न आणि य च्या जागीं जेथें सर्वमान्य भाषेंत अनुक्रमें ण आणि ळ येतो तेथें ण व ळच दुरुस्त करून छापला आहे. चटकन लक्षांत येणारा दुसरा विशेष म्हणजे प्रथम पुरुषीं एकवचनीं वर्तमान काळाचा क्रियापदाचा तिन्ही लिंगी तो हा प्रत्यय आहे; आणि तृतीय पुरुषी एकवचनी वर्तमान काळाचा क्रियापदाचा पुल्लिंगी प्रत्यय ते असा आहे. जसें मी (स्त्रीलिंगी) जातो; तो जाते इत्यादि क्वचित् ठिकाणीं या गीतांतून सर्वमान्य भाषेशी जुळतीं रूपें दिलीं आहेत; तथापि बहुतेक ठिकाणीं मूळ रूपेंच कायम ठेविलीं आहेत. "जसें दंडाचा पाळणा वाजते कारकीर" (गीत नं ४८); "दोघ्या नारीचा पुरुष करते विचार

मनीं " (गी. नं. २४) बहीण ह्मणते " भाऊ करतो सोयरा" (गीतनं. १८). तिसरा विशेष या दोन्ही उपभाषांमध्यें वर प्रमाणेंच समान आहे, तो हा कीं माझा, माझी, माझें या ऐवजी माहा, माही, माहें हीं रूपें येतात. चांद्याजवळील मराठवाड्यांतील भागांत माझा ऐवजी मह्‍ असें रूप येतें; हें रूप संस्कृत मह्य-मूला जवळ आहे. " पहिली माही ओवी " या पहिल्या गीतापासूनच हीं रूपें आढळून येतील.

या गीतांतील शद्वसंपत्तीचा हा विशेष आहे कीं, यांत सर्वमान्य भाषे-पेक्षा अरबी आणि फारशी शद्वांचा भरणा फार आहे. हा मध्यप्रांत वऱ्हाडांतील सर्वच उपभाषांचा विशेष आहे. दुसरी ही एक गोष्ट नजरेस आणावयाची ती ही कीं, या गीतांत प्राचीन मराठींत रूढ असलेले पण हल्लींच्या सर्वमान्य भाषेंत लोप पावलेले, असेही अनेक शद्व आहेत. वाचकांच्या सोयीसाठीं सर्वमान्य भाषेंत रूढ नसलेल्या कांहीं शद्वांचे अर्थ तळटीपांत दिले आहेत. या भाषेंत वैशिष्ट्यानें आलेल्या शद्वांची अकारविल्हेनें अर्थासह आणि शक्य तेथें उपपत्ती सह शद्वसूचि तयार करून शारदाश्रमांत ठेविली आहे. कागदाच्या महागाईमुळें ती प्रकाशित न करतां मागें ठेवावी लागत आहे. भाषेच्या दृष्टीनें या गीतांचा अभ्यास करण्याची आवश्यकता निर्माण झाल्यास ती सूचिही पुरवणी रूपानें प्रकाशित करतां येईल. अमरसा, अदुळी, आडस इत्यादि कित्येक शद्व सर्व-मान्य भाषेस अपरिचित असल्यामुळें त्यांचें मूळ शोधून काढणें भाषेच्या अभ्यासाच्या दृष्टीनें अवश्य आहे. तळटीपांत न आलेल्या पण अवश्य वाटलेल्या शद्वांची अर्थासह छोटी सूचि दिली आहे.

या गीतांत आलेलीं कितीतरी वाक्यें ह्मणीवजा उपयोगांत येण्या-सारखीं आहेत. जसें " नार पुत्रानें भाग्यवंत " (गी. नं. २३) " कोणीं पाहिला सुखांत काय दोन्हीचा गोविंद " (गी. नं. २४) " भरताराचं दुबळ्या जुनं फाटकं नेसावं । बाप समरथ आई त्याच्या वसरीं नसावं " (गी. नं. ५१) " कुपाच्या आसऱ्यानं वाढते हिरवें तण । भावाचे शेजारांत नांदे खुशाल बहीण " (गी. नं. ५८) " भांडते झगडते एकाचे एक होते । मारून कां

कधी काडी पाणी वाहते तुटते ? " (गी.नं. ५८) " रुसला भरतार कधीं भोळा म्हणूं नाहीं । नाग उयशाचा काळा जहरी मोठा बाई " (गी. नं. ६४) या प्रमाणें किती तरी उदाहरणें देतां येतील.

११ गीतांची देवाण घेवाणः—प्रस्तुत गीतांमधून कांहीं गीतें वऱ्हाडच्या बाहेर गेलीं असतील व कांहीं बाहेरूनही आलीं असतील. पण अशी देवाण घेवाण झाल्यावर गीतांच्या भाषेंत, ओव्यांच्या आणि चरणांच्या संख्येंतही कमी अधिक फरक झाला असला पाहिजे. श्री. गोंडे यांनी प्रतिभा मासिकांत (अं. ९ व. १९३३) छापिलेलें गीत आणि " मोजे वाघिणीच्या दाढा " (गी. नं. ५२) हें ताडून पाहिल्यास कळेल. ही देवाण घेवाण होतांना भाषेचा कसा फरक होतो हें पुढील चरणावरून कळेल. " बाई तुम्ही बऱ्या कृष्ण तुमचा बरा । नित्य येतो घरा राधिकेच्या " हा संत एकनाथ महाराजांच्या एका प्रसिद्ध अभंगाचा पहिला चरण आहे. मोगलाईंत मराठवाड्यापैकीं आमच्या शेतीच्या गांवीं भजनामध्यें तो चरण " बाइ तूमि बऱ्या क्रिस्न तुमचा बरा । नीत येते घरा राधीकेच्या " याप्रमाणें ऐकावयास मिळाला. आपल्या बोलीशी मिळतें घेण्याचा हा स्वाभाविक धर्म सर्वत्र आढळून येतो.

१२ गीतांचें अंतरंगः— लोक-वाङ्मयासंबंधानें आणि प्रस्तुत गीतांसंबंधानें प्रास्ताविक स्वरूपाचें विवेचन केल्यानंतर गीतांच्या अंतरंगांत प्रवेश करावयाचा. वाग्देवीच्या मंदिराच्या प्रवेशद्वारापर्यंत आणून सोडण्याची उपाध्यायाची तेवढी कामगिरी माझ्याकडे होती. मंदिरांत प्रवेश केल्यावर वाग्देवीशी समरस होऊन तिच्या गुणांचा आस्वाद घेण्याचें कार्य रसिक वाचकांवरच सोपविणें योग्य आहे. व्याख्यान ऐकण्यापेक्षा साखरेची गोडी प्रत्यक्ष रसनेनें चाखल्यावर उत्तम कळते. प्रस्तुत गीतांची गोडीही वाचकांना प्रत्यक्ष अनुभवानेंच कळण्यासारखी आहे. प्रस्तुत संग्रहांत एकूण ८५ गीतें आहेत. विषयांचें वर्गीकरण न करतां श्री. गोरे यांनी गीतें निवडून प्रत तयार केली, तोच क्रम कायम ठेवून गीतें छापिलीं आहेत. तसा वास्तविक एका गीताचा दुसऱ्या गीताशी संबंध नाहीं. आपापल्यापरी तीं स्वतंत्रच आहेत.

यांत देवादिकांचीं गीतें आहेत. पुत्रवात्सल्य, पतिपत्नि प्रेम, पितापुत्री, बन्धुभगिनी इत्यादि संबंधांचीं गीतें आहेत. विवाह, पुत्रोत्सव इत्यादि मंगल प्रसंगावर गीतें आहेत. द्विभार्या संसार, विवाहित आणि पाटांच्या पत्नींचा संबंध, पतिपत्निविरह इत्यादि अनेक विषय या गीतांमधून हळुवारपणें हाताळले आहेत. या गीतांमधून सर्वत्र आढळणारी भावनांच्या धाग्यांची गुंफण सरसतेनें उकलून दाखविण्याचे कार्य, कलेपेक्षा शास्त्राला जास्त महत्व देणाऱ्या माझ्या सारख्या वेदाभ्यासजडाच्या हातून जमावयाचें नाहीं. तें कार्य भावनांशी समरस होणाऱ्या कुशल कलाभिज्ञांनी करावयाचें आहे. तथापि सर्वत्र व्यवहारांतील समर्पक उपमा, ‘ उगवला नारायण ’ या गीतांतील सुंदर उत्प्रेक्षा, ‘ काय वहिनी मनांत ’ या गीतांतील हृदयाला गुदगुल्या करणारा गोड विनोद या सारखीं अनेक शोभा स्थळें या गीतांमधून विखुरलेलीं आहेत; त्यांकडे नुसता अंगुलिनिर्देश तरी केल्यावांचून राहवत नाहीं. रसिक बंधुभगिनी प्रस्तुत गीतांचा प्रेमानें आदर करतील असा मला भरवसा वाटतो.

शारदाश्रम,
यवतमाळ.
१-११-४२

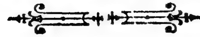
यशवंत खुशाल देशपांडे.

जोहार !

झोळी फाटक्या चिंध्याची	मारूनिया बगलेला
पाय टाकतां दारांत	हात लावला पोटाला !
केली बारिक पिठाची	भाकर ती फोफेदार
पान केळीचें मांडून	जेऊं घातला महार !
कोर तुकडा वाढला	आत्मा माहा निववला
सुगरिणी मायबाई !	नांव तुमच्या पित्याला !
फेडूं कसे उपकार	झाला थोर डोई भार
मुके पायाचें लेकरू	करे लवून जोहार ! !

श्री० पांडुरंग श्रावण गोरे,
पांढरकवडा.

वऱ्हाडी लोकगीतें

पहिली माही ओवी : : : : १

पहिळी माही ओवी   पहिला माहा नेम
तुळसीखाली राम
दुसरी माही ओवी   गाते पांची पांडवाला
पाठच्या भावंडाला
तिसरी माही ओवी,   गाईन साऱ्या गोता
देवा! माझ्या रघुनाथा !
सासरा मोतीदाणा.   सासु रतन माउली
नवरत्नांची पेवली[1] !
सासरा महादेव   सासुबाई पारबती
आले पोटी गणपती !
माहे वडील मामाजी   जशी देवाची मुरत
मामी गंगेचे तीरथ !
वडील चुलता बाई !   आहे घराला मंडण
चुलती बिजलीचं पान !
बाई ! वडील भासरा,   जन्माचा माहा भाऊ
काशी गंगेवाणी जाऊ !
खोडेल देर पुरा   टाके अंगावर पाणी
भिजे साडी मिरादाणी !

---

१ खाण

रंगेल कसा दिर टाके अंगावर पीठ
भरे चोळी रत्नटीक !
नंदा आम्ही भावजया लोक म्हणती " बहिणी "
नातं चालवा वहिनी !
आंगणांत बागशाही जाईजुईचा आनंद
लाल शालीची ननद !
नांदा भरून अंगणीं चिमण्या पाणी पिती
तोंड ननंदुल्या[1] धुती ।
बहीण पित्याची मोठी आली माही आत्याबाई
पदर मोत्याजाई !
माहया बुगडीचे झोंक. शेजी म्हणे " आले कोण "
पाहुणे बंधु दोन
नदीच्या थडीवरी उतरला कोण राजा
नंदेई[2] होये माझा
गांव करांडी[3] बागेंत. कोण उतरली राणी
ननद माही मानी !
मॉवद[4] मोठें घर पुढं वसरी तारांची
आंत बैठक सख्याची !

सोडा वाट कृष्णदेवा !   :   :   २

पाण्याला जाऊं गड्या ! चौघीचे चार दोर
वाटेचा मुशाफर मागे पाणी झारभिर

---

१ लहान नणंदा २ नणंदेचा नवरा ३ सीमेवर ४ माळवद

सोडा वाट कृष्णदेवा !

पाण्याला जाऊं गड्या ! बाई! सांगड्या[1] सांगड्या !
उन्हानं झळकल्या हातीं तारांच्या बांगड्या !
पाण्याला जाऊं गड्या ! रस्त्यानें वाल्या[2] वाल्या
पहा फुडाला दिवस कृष्णाच्या गाई आल्या
पाण्याला जाऊं गड्या ! बंधुच्या अडावरी
कोण चुनखडी मारी पिंजेच्या नथीवरी !
पाण्याला जाऊं गड्या ! कोण बाई ! अडावरी
राहिली उभी गोरी बाजुबंद लहरा मारी !
पाण्याला जाऊं गड्या ! सख्या एका तोलनीच्या
कालवडी गवळयांच्या सुना लेकी मालनींच्या
पाण्याला जाऊं गड्या ! आपण नवल्या नारी
कोण हिरव्या शालूची नटली गोपिका गोरी
पाण्याला जाऊं गड्या ! पाणी भरती बायका
कोणा पाहते राधिका तिच्या मनांत ओळखा
पाण्याला जाऊं गड्या ! हारीनं या उभ्या राहा
जातो नीळकंठ गांवा साज रथाचा ग पहा !
पाण्याला जाऊं गड्या ! अंधाऱ्या वडाखालीं
झरत ओली झाली लाल तिचा तो महालीं !
पाण्याला जाऊं गड्या ! गळया सोनियाची सरी
आवळे झाले भारी पडते भुजीवरी !
पाण्याला जाऊं गड्या ! नेस नवा पितांबर
लवे बारिक कंबर चिन्या पडू दे शंभर !
पाण्याला जाऊं गड्या ! लालपिशवी तारांची
वाटेनं बाई नार कोण्या चालली हौशाची

---

१ सारख्या सारख्या २ अलग अलग

पाण्याला जाऊं गड्या ! चरवी गुंडावर !
हेलकावे, चालूं कशी सांडे पाणी भरभर !
पाण्याला जाऊं गड्या ! पाण्याच्या अडावरी
नको राहूं उभी बाई ! घागर डोईवरी !
पाण्याला जाऊं गड्या ! कृष्ण धरतो पदर
मंदिरांत बाळ तानं ! फार मांडला गजर !
पाण्याला जाऊं गड्या ! पितळी गुंड नवा
झाला उशीर सड्याला सोडा वाट कृष्ण देवा !

यमुनेचं पाणी थोडं : : ३

कृष्णाचा जन्म झाला अंधार झमझम !
गोकुळ नगरांत झाल्या विजा चमचम !
कृष्णाचा जन्म झाला वाजे गगनांत टाळ
गर्जे आनंदानं बाई ! सारा गवळी वेटाळ !
कृष्णाचा जन्म झाला वाजे गगनांत भेरी
गवळ्यांच्या वेटाळांत आनंद घरोघरी !
गोकुळ अष्टमीला कृष्णाचा जन्म झाला
पोळा देवकाबाईनं सण आनंदाचा केला
कृष्ण गोकुळांत आला खेळ मांडला नईंत[1]
येतां जातां राधिकेच्या मागे गळ्याचा ताइत
मथुरेच्या बाजाराला जातां गौळण एकली
उभा अडवुनी वाट कृष्ण फोडतो दुतली !

* * *

---

१ नदींत

यमुनेचं पाणी थोडं !

यशोदा माय बाई ! कृष्णाला या सांगा कांहीं
गवळ्याच्या राधिकेचं टाके उबडुनी दही !
यशोदा माय बाई ! कृष्ण तुझा मोठा धीट
गवळ्याच्या राधिकेचा रोखतो कां पाणघाट !
यशोदा माय बाई ! कान्हा तुझा मोठा फंदी
गवळ्यांच्या लेकी सुना कोंडतो कां बागामंदीं !
यशोदा माय बाई ! कृष्णाला या सांग गड्या !
आम्हाला कां रोज बाई ! मागे टोपाच्या बुगड्या !
यशोदे ! कृष्ण कसा आम्हाला हा म्हणे " सखु "
गडे ! ठक तुझा लेक मागे कपाळाचं कुंकू
बाई ! कृष्ण मोठा फंदी खेळ मांडतो आंखरीं[1]
जातां पाण्याला कां बाई! तोडे गळ्यांतली सरी !
लावतो केशरी गंध कपाळी उभी चिरी !
यशोदा बाई ! उभा कृष्ण राधिकेच्या दारीं !
मांडतो बाळ लीला यशोदे ! तुझा लेक
चळले गोकुळांत लहान मोठे लोक !

* * *

मिषें चेंडवाच्या कृष्ण टाके यमुनेंत उडी
कान्हा बुडाला डोहांत गोकुळांत रडारडी !
पहा डोहांत सावळा अंगाला देतो मोड
काळ्या नागावर उभा पाणी यमुनेचं थोड !

---

१ गांवालगतच्या शेतांत

वेणी घालती हातांनीं : : ४

देव विठोबा मिळून चौघाशी सदा गोड
सांग काहून रुक्मिणी ! मुख तुहे असे जड !
देव विठोबा प्रेमाचा चौघांत बसणेवाला
बोल काहून रुक्मिणी ! असा धरिसी अबोला ?
कशी विठोबाचे शेजी राणी रुक्मिणी बसेना
म्हणे ' अंबीर बुक्याची झाली गर्दी सोसवेना ! "

* * *

देवी रुक्मिणी रुसली बसली देउळामागे
देव विठोबा उठोनी स्वतः समजावी अंगें
देवी रुक्मिणी रुसली पाय टाकते तळ्यांत !
प्रीतीचे पांडुरंग हात घालिती गळ्यांत
देवी रुक्मिणी रुसली बसली वाळवंटीं !
प्रीतीचे पांडुरंग धरती हनवटी !

* * *

देव विठोबा बोलला " रुक्मिणी ! पान आण "
देवी रुक्मिणी बोलली " तुमची जनी कोण "
देव विठोबा बोलला " रुक्मिणी ! कर विडा "
देवी रुक्मिणी बोलली " जनीचा संग सोडा ! "
देव विठोबा बोलला " रुक्मिणी ! सार पाणी "
देवी रुक्मिणी बोलली " बोलवा तुमची जनी "
राजा विठोबा बोलला " उगाळ रुक्मिणी ! गंध "
राणी रुक्मिणी बोलली " सोडा जनाईचा छंद "
बोले रुक्मिणी रागांत विठ्ठला ! कां नाहीं लाज !
सांगा जनीच्या वाड्याला कशाला हो जाता रोज ?

पंढरी बहु लांब !

बोल विठोबा बोलला “ नको गडे ! असें बोलूं
जनी अपंग बिचारी होय आपलें लेकरूं ”

*   *   *

जनाईचे मायबाप देव विठोबा रुक्मिणी !
तुळशी बिंद्राबनीं वेणी घालती हातांनीं !

पंढरी बहु लांब ! : : : ५

पंढरीला जातां वाटेंत मारूती काळा
पाणी सोनियाचं ढाळा !
पंढरीला जातां लाल मारूती साजरा
दोन्ही हातांचा मुजरा !
पंढरीला जातां पहा महादेव उभा
वर देऊळाची शोभा !
पंढरीला जातां नका नेऊं गाडी, घोडे
पाणी चंद्रभागे थोडे !
पंढरीला जातां नका नेऊं मुक्या गाई
पाणी चंद्रभागे नाहीं !
पंढरीला जातां घेतां बरोबर हत्ती
पाणी चंद्रभागे किती ?
पंढरीला जातां जनांच्या मागं मागं
पंढरी डाव्या आंगं !
पंढरीला जातां नाहीं पाहिली अजून
रामेसराच्या बाजूनं !

पंढरीला जातां वाट गवसेना मला
साधु मिळे संगतीला !
पंढरीला जातां मोकळे सोडले केश
घडली एकादस !
पंढरीला जातां मोकळी माही वेणी
घडले तीर्थ दोनी !
पंढरीला जातां पंढरी किती दूर ?
वाजे वीणा बिनीवर !
पंढरीला जातां पंढरी किती कोस
वाजे टाळ बारामास !

* * *

पंढरीला जातां पंढरी बहू लांब
देवाच्या देऊळाला सोन्याचे गरूड खांब !

पंढरपुरांत : : : : ६

बाई पंढरपुरांत विठु राजा लखपती
बिलोर रुक्माबाई लेते सोनियाचे हातीं !
बाई ! पंढरपुरांत नांदे विठोबा दलाल
सोन्याच्या तागडींत मोजे रुक्मिणी गुलाल !
बाई ! पंढरपुरांत कायचा तो कल्लाबल्ला
चोळीसाठी रुक्मिणीच्या शिंपी नामदेव आला !
बाई ! पंढरपुरांत कपीला गाय [1]येली

1 व्याली

पंढरपुरांत

विठोबाचे जेवणाला दुधाची खीर केली !
बाई ! पंढरपुरांत कपीला गाय एक
आल्या दुधाचा रोजचा विठोबाला अभिषेक !
बाई ! पंढरपुरांत कायचा कल्ला होई
चुडा भरते रुक्मिणी राजा विठु बाकी देई
बाई ! पंढरपुरांत रुक्मिणीला लगबग !
सव्वा खंडीचा घरांत करते मोहन भोग !
बाई ! पंढरपुरांत मोठी रुक्मिणीला घाई !
सवा खंडीची बसून भाजते एकटी लाही
बाई ! पंढरपुरांत पहा सोन्याचे रांजण
चंद्रभागेवर नंदी [1]पेती पाणी आनंदानं !
बाई ! पंढरपुरांत विठोबा हलवाई !
सोन्याच्या तागडीनं मोजे पेढे रुक्माबाई !
बाई ! पंढरपुरांत विठोबा बुकेकरी !
राणी रुक्मिणी कपाळीं लेते कुंकवाची चिरी
बाई ! पंढरपुरांत पहा विठोबाचे तळें !
सोन्याचं सीताफळ पाण्याच्या वरती खेळे !
बाई ! पंढरपुरांत झाली विठोबाला रात
पाहते रुक्मिणी वाट कमानीदरवाज्यांत !
बाई ! पंढरपुरांत लेते सरस्वती मोती
लेते रुक्माबाई कुंकू दोघींचा कां एक पती ?
बाई ! पंढरपुरांत रुक्माबाईची रांधणी
चला जाऊ बाई पाहूं कशी काचेची बांधणी
लाल रुक्मिणीची साडी पहा धुण्यानं [3]गादली

---

१ पिती   २ स्वयंपाकघर   ३ खराब झाली

बाई ! पंढरपुरांत देव सोडतो चमेली !
बाई ! पंढरपुरांत मारूती कोसावाणी
भरून झारी रोज गणेश नेतो पाणी !
बाई ! पंढरपुरांत अबीर बुक्याचे पेव
कंठी माळ हातीं विणा पायरीला नामदेव
बाई ! पंढरपुरांत वारा मंजुळ सुटला
पुसते रुक्मिणी शेला " देवा ! कशानं फाटला ? ".
बाई ! पंढरपुरांत पाऊस बरसला !
पुसते रुक्मिणी शेला " देवा ! कसा झाला ओला ! "
रोज विठोबाची माडी येंगे रुक्मिणी दमानें
कशी वरून हातानें छत्री धरली नाम्यानें !
बाई ! पंढरपुरांत साधु संताचा शेजार
तुळसीच्या ओट्यावर नित नामाचं गजर !

सीता गेली वनवासा : : : ७

जाते सिता वनवासा करते विचार मनीं
माझ्या हातची निंबोणी टांकल कोण पाणी ?
जाते सिताबाई वना ह्यणती आयाबाया
" नाहीं रामराया माया पोटी गरभाची छाया "
सांगे सीता जातां वनीं सेवभार[1] तेलिणीला
" तेल पुरव तिळाचं रामाच्या समईला "
जाते सीताबाई वना सेवभार वढिणीला

---

१ सेवाभार; निरवानिरव

सीता गेली वनवासा !

" धुजो हलक्या हातांनी   रामाचा रेशमी शेला "
जाते सीताबाई वना   सेवभार बारिणीला
" पानं पुरव पिकलें   रोज रामाचे विड्याला "
जाते सीताबाई वना   सेवभार माळिणीला
" फुलं पुरव कवळे   माझ्या रामाचे पूजेला "
जाते सीता वनवासा   रथ चाले थिर थिर !
सीता बसली रथांत   लक्षीमण बरोबर !
" भाऊजी लक्षीमणा !   ठेवा रथ जरा उभा "
ह्मणे सीता " विसरली   घरीं कुंकवाचा डबा "
भाऊजी करा उभा   रथ जरा तळयावर !
विसरली पितांबर   रामाच्या शेजेवर !
भाऊजी करा उभा   रथ जरा वाळूवर
रामाच्या शेजेवर   राहिला रत्नहार !
भाऊजी लक्षुमना !   काय पोटीं आडी गुडी
माहेरची वाट बाई !   पुसतां कां घडी घडी ?
भाऊजी लक्षुमना !   पोटीं तुमच्या कपट
नोहे माहेरची वाट   वन धावंडा[1] बेफाट !

*   *   *

भयाण वनामंदी   होतें तातोबाचें[2] घर ?
होती सीताबाई हातीं   वाळवत तिथं चीरें[3] !
सीतेला वनवास   अंकुश बाळ ताना
केला गवती पाळणा   आंत निजवला राणा !
सीतेला वनवास   बाळ दोन्ही डाव्या कुशीं
केली गोव्याची उयशी   लागे झोप रोज कशीं ?

१ वृक्षविशेष   २ वाल्मीकीचें   ३ वस्त्र

लहू अंकुश सीतेच्या
आले पोटीं हिरे दोघ
केला रचंदळ त्यानी
रामाचा फुलबाग !
बागबाणीन बोलली
" सुखी रामराजा घरीं
कोण बागवानावरी
कोपला बाई ! वैरी ! "

*　　　*　　　*

हरिकथा सांगे सीता
वनीं आपल्या कर्मांची
राम नगरांत पोथी
लावतो देवा धर्मांची !
बारा दिसांचं बाळंत
गेली सिता धुवायाले
कशी बाई ! एकाएकी
फुटे वाचा वानराले !
साठ शंभर वानर
रामाचे पायदळ
सीताबाईला वनांत
आले बाई कसें मूळ !
साठ शंभर वानर
सेना रामाची शबिंदी
नेली मिरवत राणी
नगरांत मेण्यामंदी !

झाले सारे रातोरातीं　:　:　:　८

आला चंद्रभागे पूर
दाटे पाणी दोन्ही थड्या !
चालला पुरांत पहा
मारे पुंडलीक बुड्या !
आला चंद्रभागे पूर
वाहिलें पंढरपूर
सोन्याच्या विटेवर
उभे विठोबाचें घर !
आला चंद्रभागे पूर
पाणी मारते उकळया
लावल्या जागोजागीं
कोणीं सोन्याच्या साखळया !
आला चंद्रभागे पूर
पहा थडीथडी लोक
बाई नवल पाण्यांत
उभे देव पुंडलीक !

झाले सारे रातोरातीं

आला चंद्रभागे पूर   पाणी शिरलं गांवांत
हातीं घेऊन सांगड   देव चालला धांवत !
आला चंद्रभागे पूर   पळे पाणी रानोवना
टेकलं बाभुळबना   मधे कृष्णाचा पाळणा !
आला चंद्रभागे पूर   कोंडल्या मुक्या गाई !
दया येऊ द्या विठ्ठला !   तान्ह्या लेकराच्या आई !
आला चंद्रभागे पूर   पाणी मोठं थंडगार ?
भर हिवाळयांत माही   न्हाते काशी दशाहार !
आला चंद्रभागे पूर   पाणी टेकलं निंबाला
देव विठ्ठल टेकून   उभा गरुड खांबाला !
आला चंद्रभागे पूर   नदी चालली भरून
निंबू टाकला मारून   गेले पाणी उतरून !
आला चंद्रभागे पूर   टेके पाणी आजणाला
उभी राहून काठाला   मारे हांक साजणाला !
आला चंद्रभागे पूर   वाहे पाणी तुपावाणी
वाटेचा चालणकार   पाहते का वेड्यावाणी !

*   *   *

आला चंद्रभागे पूर   नेली खरडून रेती !
देव रुक्मिणी गरुड   झाले सार रातोराती !

---

१ अंजनवृक्षाला २ निघूनजाणें

जळे लंका रावणाची ! : : : ९

जातां राम वनवासा नाहीं सिता लेली कुंकू
येतांना रामाची फेरी ह्मणे " मला नका टाकूं "
जातां राम वनवासा सीता पाहते आंतून
डोळयांच्या पातणींनं घेई राम बोलावून !
गेले राम वनवासा राणी सीता बरोबर
दोघांच्या सेवेसाठी लक्ष्मिमणजो तयार !
राम लक्ष्मीमण सीता तिघे चालले वाटेनं
येतां रामराया घाम पुसे सीता पदरानं !
गेली सीता वनवासा केली दगडाची उशी
दाट भयाण वनांत लागे झोप तिला कशी ?
गेली सीता वनवासा तणाचं आंथरूण
भयाण जंगलांत लागे झोप वैतागानं
वनाचे वनफळं बाई ! सीता होती खात
पानांच्या विड्यामंदी रामराया होती देत
सासु कैकइने केले हात लावतांच कडू !
मनीं वैतागली सीता गेली वैताग वाड्याले
लागो आग पाप्या तुझ्या ! उभ्या रंगीत माडीले
सीतेला वनवास नाहीं बोलायाला कोणी
मायबहिणी वनांत बोरी बाभळी साजणी !
सितेला वनवास सासु कैकइनं केला
रामाच्या रामटेकीं बरड धुपावला !
सोसला वनवास जीवावरी सीताबाई !
कसा रामासंग जोडा राज भोगूं दिला नाही !

* * *

गेले राम शिकारीला   हातीं शिकार लागली
घरीं जोग्याच्या मिषानं   फेरी रावणाची आली।
रामाच्या रामटेकीं   वाजे घंटा घणघण
धांवा रामा! जोडा बाण   सीता आले रावण!
रामाची राणी सीता   कशीं रावणानं नेली
गळ्यांतला रत्नहार   मोती उणारीत[1] गेली!

*   *   *

सीतेला वनवास   असातसा नाहीं झाला
बोरी बाभळीचा पाला   नाहीं सीतेला पुरला!
सीतेला वनवास   झाला जरी बाई! बहू
अवघ्या जगामंदी   वाटे कसा गहू गहू!
सीतेला वनवास   रोज लोखंडाचे घण
आले सीतेला म्हणून   आज मोठें देवपण!
सांगे सीता वनीं कथा   बाई! आपल्या कर्माची!
जळें लंका एकाएकी   कशी पाप्या रावणाची!

गुरुपूजा : : : १०

गुरुचा उपदेश   झाला मोठ्याच्या कन्येला
राज्याचा त्याग केला   अनुभव करूं आला!
गुरुची गुरुपूजा   रेशमी धोतरजोडी
नाहीं दुबळीला बळ   म्हणुनी मी हात जोडी!

---

१ पेरीत, फेकींत

गुरुची गुरुपूजा तबकांत शालजोडी
दक्षिणा दिली वाडी मला दर्शनाची गोडी !
गुरुची गुरुपूजा मजला नाहीं बळ
माझ्या गुरुच्या चरणीं वाहिन मी गंगाजळ !
गुरुची गुरुपूजा मजला नाहीं बळ
माझ्या गुरुच्या चरणीं वाहीन तुळसदिळ !
गुरुची गुरुपूजा एक तुळसीचं पान
दासी दुबळी भरून करिते मनांत ध्यान !
गुरुमस्तकीं वाहिली तुळसीची ही मंजुळी
गुरुमहाराजा ! माही ज्ञानदृष्टि उजळली !
गुरुच्या कीर्तनाला झाली बाई ! मला घाई
करतां गुरुची पूजा झाला नमस्कार नाहीं !
वाजे सोन्याचे खडाऊ आत्मबोधाचे ते ठसे !
माझ्या गुरुबावाजींचं रूप चालतांना दिसे
कसे सोन्याचे खडाऊ शांतीचे शोभतें स्थळ
माझ्या गुरुबावाजींचं चालणं मोठ स्थिर !
पायीं सोन्याचे खडाऊ क्षमादयेचे ते मोती
गुरुबावाजींचं माझ्या चालणं गं गजगती !
पायीं सोन्याचे खडाऊ काय वैराग्याचे रवे ?
चालतां गुरुजी माहे वीज आगाशी गं ! लवे !
निऱ्या सोन्याचे खडाऊ मेण्याचे त्याला घोस
गुरुबावाजींचं माझ्या कसं चालणं राजस !
गुरुरायाचे भेटीला एकली मी कशी जाऊं ?
गुरुबहीण भावाची काय बरोबर नेऊं ?

कुठं उचलला मठ ?

गुरुमहाराज माहे इथून ते दूरदेशीं
लक्ष दुबळ्या दासीचं नित त्यांच्या पायापाशीं !
गुरुमहाराज माहे इथून ग ! बारा कोस !
करते मी हृदयांत दासी अहोरात्र ध्यास !

कुठं उचलला मठ ? : : ११

एकांती नगरांत जप करत बसला
गुरु त्याला म्हणा भला !
झुंडा गोसाव्यांच्या बाई ! जाऊ द्याना जाते तरी
गुरु उतरवा घरीं
आले गुरुजी नगरा डोले हत्ती गती गती
दक्षिणा झाली किती ?
येतील गुरुजी घरा पाय धुईन ताटांत
तीर्थ घेईन मुखांत ?
पाट चंदनाचे घरीं टाकले हारोहारीं
गुरु बसले वसरीं
सुती बारिक सेवया आधणीं झाल्या लाह्या !
केले ताट गुरुराया !
कसे साळीचे तांदुळ पांढरे मोती छान
भात मोकळा शिजून !
पाट चंदनाचे बाई ! भिंतीशी उभे केले
गुरु बाबाजी जेवले !
चांदीचे पानदान सोन्याचा अडकित्ता
शिणे गुरू विडे घेतां !

गोड गुरुजीचें नांव पडो माझ्या सदा कानीं
कसं विसरू बहिणी !
ठेवला चरणीं माथा बाई ! म्या येतां जातां
दयाळ गे ! गुरू मोठा !
वाहिला पायीं माथा भाव मनांत ठेवून
गुरू दयाळ म्हणून !
माथा ठेवतां नेट्टन जाते गुरुच्या कृपेनं
सारं दरिद्र फिट्टन !
दिला गुरुबावाजीनं नको फेकूं मंत्र एक
पुंजाण्यामधीं[1] राख !
दिले गुरुबावाजीनं नको फेकूं मंत्र दोन
उकंड्यामधीं शेण !
चला बाई ! जाऊ पाहूं गुरुजीची बागशाही
आसना खालीं जाई !

*　　　*　　　*

सांगती गुरुची विद्या बाई ! मोठी बळकट !
जाई राणीच्या सकट कुठं उचलला मठ ?

देवाच्या देउळांत : : : १२

देवाच्या देउळांत दिवा जळतो लोण्याचा !
आंत संदुक सोन्याचा !
देवाच्या देउळांत फुलांचे सडगाण[2] !
रोज हरीचं कीर्तन !
देवाच्या देउळांत देव नकशीचा उभा !
रंगाची लाल शोभा !

---

१ केरांत २ पखरण

देवाच्या देउळांत

देवाच्या देउळांत गोड साखरेची पुडी !
जळे कापराची वडी !
देवाच्या देउळांत नंदीला शेला लाल !
करा नवस कबूल !
देवाच्या देउळांत पुत्रांची लोटालोटी
मागा कृष्ण लाल पोटीं
देवाच्या देउळांत पुत्रांची काय वाण ?
मागा कन्या आवडीनं
देवाच्या देउळांत देवाला घाला माळ
मागा पोटीं ताने बाळ !
देवाच्या देउळांत रोज चढते पायरी
भासा मागते माहेरीं !
देवाच्या देउळांत लेक जवळ शेजोची
तुळस लावणीची !
देवाच्या देउळांत कऱ्हाचो[1] उभो राहे
डोळे उघडोनी पाहे !
देवाच्या देउळांत झाली बाई मोठी दाटी
शालीची करा ओटी !
देवाच्या देउळांत बोलते कोण " देवा
लाव हवेलींत दिवा. "

* * *

देवाच्या देउळांत नको जाऊ कधी सडी[2] !
भावाचा घे बाळ कडी[3] !

---

१ केऱ्हाची २ एकटी ३ कडेवर

उगवला नारायण ! : : : १३

उगवला नारायण लाल शेंदराच्या खापा[1]
फुले अंगणांत चाफा
उगवला नारायण पहा झाडाझुडावरी
तेज पडे चुड्यावरी !
उगवला नारायण गाडीचें कां गोल चाक ?
पिरथमी[3] नऊलाख
उगवला नारायण करे कसा लखलख
झाडते ही मैना पख !
उगवला नारायण रोज उगवतां पहा
हातीं बेलफुलें वहा
उगवला नारायण आभाळ भडक लाल
काय झोकला गुलाल ?
उगवला नारायण जळते तांबडी ज्योत
आला लहरा मारत !
उगवला नारायण बाई ! चंद्रम्याची कीर
कुंकु लाल अणीदार
उगवला नारायण अगनीचा कां पुडका ?
आंत मोत्याच्या सडका !
उगवला नारायण आला पहाड फोडून
दिले सुरुंग सोडून !
उगवला नारायण पहा उजेड दुरून
लाल भडके अगीन

---

१ चिपा; लांब तुकडे २ पृथ्वि

उगवला नारायण सारी उजळे दुनिया
किती लावतां समया ?
उगवला नारायण तिरीप पिवळी छान
हांसते हिरवें रान
उगवला नारायण तुह्या रानदेवी ! पती
हातीं ओवाळ आरती

पाणी वरून पडतें : : : १४

पाणी वरून पडतें जमिनी गेल्या घागा
पोवळे पेरूं लागा
पाणी वरून पडतें जमीन शिणारते
मोती हिरे उणारते !
पाणी वरून पडतें पडते उभ्या धारा
तिफणी आल्या घरा
पाणी वरून पडतें गर्जून गर्जून मेघा
सखा झाडाखालीं उभा !
पाणी वरून पडतें टपकतें थेंब थेंब !
करे झाडंझुडं चिंब
पाणी परून पडतें लहरा मारे मुंग
झोंबे पानोपानीं शेंग !
पाणी वरून पडतें बाजरा निसवला
दाणा चिकावर आला
पाणी वरून पडतें तूर बारावर आली
बागल्या फांद्या खालीं

---

१ सरत्यांतून (वेंळवाची पेरण्याची पुंगळो) दाणे सोडणें

पाणी वरून पडतें डोले धांडा उसावाणी
काढे जसा नागफणी !
पाणी वरून पडतें धरे मिरची फुलोरा
भरारला मोतीचुरा !
पाणी वरून पडतें नार चालली वावरा
हातीं तिच्या विळा दोरा !
पाणी वरून पडतें कसा मोत्यांचा शिरवा
बाग़ा सख्याचा हिरवा !
पाणी वरून पडतें काय पाहतां वावरा
धरा धडाल डवरा !
पाणी वरून पडतें बसे दडून हरणी
झाली मुकी मैनाराणी !
पाणी वरून पडतें पहा म्हशी डोबोडोबीं
गवळी उभा लोभी !
पाणी वरून पडतें मोत्यांचा झाराझुरा
जाते पाणी देवघरा !
पाणी वरून पडतें नदी दोथडी भरून
धार चालली फुटून !
पाणी वरून पडतें भिजला महादेव
झांके पारबती शेव !

सकाळच्या पाहरीं : : ५

सकाळच्या पाहरी सड्याची अंगणीं शोभा
तुळसी खालीं राही सावळा सम उभा !

सकाळच्या पाहरीं

सकाळच्या पाहरीं सारवणाची कां घाई ?
राम रथांत बसून लंकेला सारहोई[1]
सकाळच्या पाहरीं जोडा हात सूर्यबाणा
म्हणा "चुडियाला माझ्या यश दे गा ! नारायणा ! "
सकाळच्या पाहरीं उठा काम धंदा करा
दिली पित्याजीनं गाय हातीं शेणपाट्या भरा
सकाळच्या पाहरीं झाला उशीर सड्याला
संगे सख्याच्या सोबती आले पानांच्या विड्याला !
सकाळच्या पाहरीं तिरीप सांदी भिंती
ऊठ ऊठ सूनबाई ! भाग्याचे भागीरथी !
सकाळच्या पाहरीं सख्यानं कां केली घाई ?
हातमुंडा शाल नवी भरजरी लावे डोई !
सकाळच्या पाहरीं सखा उठवी गड्याला
झाला उशीर सड्याला धाडे पखाली पाण्याला !
सकाळच्या पाहरीं वेशीला गेले लोट !
धुतले सख्यानं आंग भिजला अंगणीं पाट !
सकाळच्या पाहरी भरली हिरवी साडी !
लाडाच्या मैनाईला आंधण द्या घोडे गाडी !
सकाळच्या पाहरीं रोज दळाचा[2] गजर !
मायबाई ! गवळयांचा मला भोवती शेजार !
सकाळच्या पाहरीं रई[3] फिरते डेऱ्यांत
डोळ डोलते गौळण दोर घेऊनी हातांत !
सकाळच्या पाहरीं मुख पाहते गाईचें

---

१ बिदा होई २ दळण्याचा ३ रवि

वऱ्हाडी लोकगीतें

अंगणीं ब्रिंदाबन शोभे तुळसी माईचें !
सकाळच्या पाहरीं टाक सडा चंदनाचा
खेळ खेळतां अंगणीं पडे पाय लाडक्याचा ?
सकाळच्या पाहरीं सत्य बोलावं नेमाचं
नका पाडूं खोटं कधी गुरुवचन मोलाचं !
सकाळच्या पाहरीं नाहीं टळूं द्यावा नेम
आधीं मुखीं रामनाम करा मग घरकाम !

पाहे वाट गोविंदाची : : : १६

नागपंचमी नागाची कर पूजा वारुळाची
येतां आठवी बंधुची पूज कोर चांदोबाची
सण पोळ्याचे दिवशीं राहे ककडीला मान
साळा बघतो जावई करे[1] सजीव बहीण !
सण पोळ्याचे दिवशीं साडी नेसून मोराची
पूज दारांत देराची जोडी नवीन मानाची !
सण पोळ्याचे दिवशीं मातीचे वाडबैल[2]
बांध कागदी बाशिंग गुंफ बनातीचे चौर
सण पोळ्याचे दिवशीं मोठी बैलांची दाटण
चाल रस्त्यांत पाहून साडी फाटल नवीन

---

१ करते २ लहान बैल

लाल महालाचा दिवा

सण दसऱ्याचे दिसीं टाक सडा चंदनाचा
अंगणांत बांधवाचा पूज घोडा राघवाचा
सण दसऱ्याचे दिसीं गेले भाऊ शिलंगणा
घरीं बहीण यमुना चौक भरते अंगणा
बाई सणामधे सण भाऊबीज आनंदाची
घेण्या तबकांत मोती पाहे वाट गोविंदाची !

लाल महालाचा दिवा ! : : : १७

घेतो भाऊ लाल साडी लांबी रुंदीला पाहून
जवळ करी मोल बहीण बोलावून
ताठ्याच्या पालामंदी— उभी मायबाई कोण
रुपायाचा जरखिण फाडला एकलीनं
ताठ्याच्या पालामंदी मायबाई करे मोल
धुण्यानं फाटे चोळी वाटे ताठ्याला नवल
ताठ्या सौदागरा ! जरा भावाशी माझ्या बोल
कर लुगड्याचें मोल घडी साडीची उकल !
ताठ्याच्या पालामंदी रंगीत साड्या दोन
भावाला दुघडपण[1] नाहीं लोटत हें मन
बहीणीचं तणघर भावाची मोठी माडी
नांदे कशी एका गांवीं बहीण भावाची जोडी !
भाऊ होय तो आपला भावजय पराव्याची !

---

१ परकेपण

गोताची खरी भासी लेक सख्या बांधवाची !
भावजय अबोल्यानं काय गोडी घरीं दारीं
सखा भेटतां वाटेंत डोळे पुसते पदरीं
लेकाचा कां घेते कडी धरते लेकीचा हातीं
लेकाच्या लेकराची मायेला कां आशा मोठी ?

*   *   *

दूर लेकीचें लेकरं जसा पंढरीचा पोवा[1] !
प्यार लेकाचे लेकरं लाल महालाचा दिवा !

केलें दान जातें वाया ! : : १८

लेकुरवाळ्या लेकी सुना घरीं न्हाल्या धुल्या !
पाण्याला अडा आल्या मंडप दे रे ! पित्या
भाऊबिजेच्या दिवशीं घेण्या तबकांत मोती
हातीं ओवाळीत होती माहे वहिनीचे पती
भाऊबिजेच्या दिवशीं चंद्रसूर्य दोघे भासे
वाट पाहतील घरीं मागतील अनरसे !
उठा उठा बेगी बाई ! गडे ! झाडूं द्या वसरी
गंगु भाग्याची बसली आली पाहुणीन घरीं
उठा उठा बेगी बाई ! झाडूं द्याना घरदार
आहे काचाच्या पलंगी निजून माहा देर[2] !
माह्या वहिनीचे पती घामानें गर्द झाले
टाका अंगणीं पलंग लावा जाळी मांडवाले

१ यात्रेकरूचा मेळा, २ देवर = देर = दीर

रोज अंगण झाडते झाडते मी पसाऱ्याचें !
खेळे इकडे तिकडे बाळ माझा भासऱ्याचे !
रोज अंगण झाडते बाई ! झाडते रुंदीचें
पडे केंचण कचरा बाळ खेळते बंधुचें
भाऊ करतो सोयरा नात तुही सून माही
वागवीन फुलावानी नको ह्मणूं पित्या " नाहीं "
भाऊ करतो इवाही[1] ह्मणे बाप " नाहीं बाई !
आटाची भावजई मान राखणार नाहीं "
भाऊ करतां इवाही लागे सून भासी पाया
केले दान सारे बाई ! जाते एकाएकी वाया !

भावांनीं बहिणी नेल्या १०

माझ्या दाराहुनी गेली लाल लुगड्याची
डबी हातीं बुगड्यांची !
माझ्या दाराहुनी गेली जरीपातळाची
माळ गळा पुतळयांची
माझ्या दाराहुनी गेला कोण चंगीभंगी
पागोटी पंचरंगीं
माझ्या दाराहुनी गेला एक सरदार
कंठीं त्याच्या मोतीहार !
माझ्या दाराहुनी पांढरा गेला घोडा
दोड्यांचा झाला सडा !
माझ्या दाराहुनी कळप राघोचे गेले

---

१ व्याही

रंग हिरवा चोळीले[1] !

माझ्या दाराहुनी गेला कोण झडक्याचा[2]
हातीं रुमाल जरीचा ?
माझ्या दाराहुनी गेले हत्ती बारा तेरा
कोण्या साहेबाचा डेरा ?
माझ्या दाराहुनी गेले लाल घोडे पांच
काय कंचणीचा नाच ?
माझ्या दाराहुनी दुधाचे लोट गेले
गुरुजी न्हाणीयेले
माझ्या दाराहुनी रंगीत गाड्या गेल्या
भावांनीं बहिणी नेल्या !

बाळ पोटीं सामावला ! : : २०

महालांत सुलकेच्या रातीं आला रातीं गेला
कोण नीळकंठ राजा नाहीं ठाऊक कोणाला !
कन्या राजाची सुलका येतां डोळे तडफडे !
टाके नीळकंठ फासा डाव मनाजोगा पडे
राजा नीळकंठ बाई ! रातची करे चोरी
नाहीं सुलका बाईला ठेवली उजागरी !
दोन पहार अंमल साऱ्या नगरीला झोप
राजा नीळकंठ रातीं मारे कवाडाला थाप !
नाहीं ठाऊक कोठून करीं येणें रातोरात
कसा चुकवुनी डोळा प्रगटतो महालांत

---

१ चोळीला २ नांकझोक केलेला

कन्या राजाची लाडकी बोले त्यास " जाता शाही !
ठेवा हाताची मुद्रिका निशाणी खूण कांहीं "

* * *

राजा नीळकंठ गेला नाहीं फिरून तो आला !
घात सुलकेचा झाला बाळ पोटीं सामावला !

नेलें अशुद्ध डोण्यांत ! : : २१

भरल्या नगरांत रंगीत साड्या बहु
नको चाळ्याच्या दुकानीं शेंदरी लाल घेऊं
जोवरी मायबाप तोवरी माही सत्ता
साडी उकलतां मागं नको पाहू समरथा[1] !
जेवढी[2] मायबाप तेवढी[3] साडी चोळी
नाहीं पुसत फुकट मागं भाऊ भावजई !
दिवाळीची साडी चोळी नको आशा माही मोडूं
सक्रांतीचा तीळ लाडु नको माही माया तोडूं
जातां भाऊजी बाजारा मारे भावजय हाका
" भारी मोलाचं सणंग खुणावते घेऊं नका "
घेते बंधु बाई ! साडी भावजय अबोल्यानं
उकलतो गं पदर भावाच्या मी मुलाज्यानं !
घेतो बंधु लाल साडी डोळा भावजय मोडी !
पिता येतवरी चाळ्या ! उकलूं नको घडी

---

१ समर्था २ जोवरी ३ तोवरी

वऱ्हाडी लोकगीतें

जेवढी मायबाप   तेवढी येणं जाणं
भावजईचे पासून   झाला भाऊ बेइमान !
म्हणे बहीण भावाला   " आण शालु जरीकाठी "
बोले भावजय " काल   गांवाला गेले चाटी ! "
भाऊ म्हणते उदंड   " पान बहिणाई खाऊं "
बोलल्या वहिनीबाई   " सुपारी कुठं पाहूं " ?
भाऊ बोलावे जवळ   बोले " बस माझ्या ताटीं "
बोलल्या वहिनी आंत   " सारी सोय माझ्या हातीं "
भाऊ खुणावें डोळ्यांनीं   " वाढ बहिणीला पोळी "
बोले वहिनी आंतून   " केली मोहाची पानोळी[1] "
माहे सांगती भाऊजी   " करा बहिणीला भात "
बोले भावजय माही   " कण्या वरल्या[2] गंजींत[3] !
म्हणे भाऊ सोनाराला   " सह्ले[4] घडव सोनेरी "
बोले रागांत वहिनी   " करा लेकरे भिकारी ! "
करे बंधु सार[6] मला   बाई लोकांचे खासरीं[5] !
मानाची भावजई   राखे बसून वसरी[7] !
भावाला झाल्या पोरी   पोरीची लागे गोडी
आशा बहिणीची थोडी   वाट माहेराची मोडी !
जाता बहिणीच्या गांवा   पडे वेट[8] छकड्याचा !
निघतां लेकीच्या गांवा   खोगीर रेशमाचा !

*   *   *

कशी भावानं बहीण   वघली कूपकाटीं
राग मावला न पोटीं   अस्तुरीचे बोलासाठीं

१ भाकर २ गौरल्या ३ भांड्यांत ४ मुदी, अंगठी
५ खाचर, बंडी ६ बिदा ७ ओसरी ८ धाव

मोठ्याचा नवरदेव

पहा बहीण पाठची भाऊ वधतो वनांत !
मारुती झाला लाल ! नेले अशुद्ध डोण्यांत !

मोठ्याचा नवरदेव ! : : २२

मोठ्याचा नवरदेव मिरवे अबदागिरी ;
पिवळा नखबोटीं मोती बाशिंगाला शिरीं !
मोठ्याचा नवरदेव राशी निघाला शिळाणीं[1]
रुपाया ओवाळणी हातीं घालती बहिणी !
मोठ्याचा नवरदेव परणू गेला दूर
मेण्याला भोई बारा हातीं सोनेरी कट्यार !
मोठ्याचा नवरदेव चहू मुलुखांत ठसा
पान झाडींतून कसा चमकला अमरसा[2] !
मोठ्याचा नवरदेव चालला धडक्यानं
मागे गाडी घोडे हत्ती पुढें फडकें निशाण !
मोठ्याचा नवरदेव ढाळिती शिरीं चौरी
फुलझाडें डोलकाठ्या महाराच्या डोईवरी !
मोठ्याचा नवरदेव रूप त्याचें त्याला दंडें
कसे दुरून दिसते लाल मांडवाचे झेंडे
मोठ्याचा नवरदेव बाई ! घरचा पाटील
गोफ गळ्यांत सोन्याचा डोई जरीचा मंदील !

---

१ थंडवेळेला २ एकप्रकारचा दागिना

मोठ्याचा नवरदेव कसा रातचा निघाला
हातीं मशाल म्हाल्याच्या लख्ख उजेड पडला !
मोठ्याचा नवरदेव मुलुखांत अगाजला !
गुंडा हातांत नगदी परणू दूर गेला !
मोठ्याचा नवरदेव पहा बाई ! थाट त्याचा
लेली नवरी गहिना[1] कसा निऱ्या जडावाचा !
मोठ्याचा नवरदेव नाहीं येंगत[2] पायरी
रुसे आपल्या मानाला कंठी मागते सोनेरी !

नार पुत्रानं भाग्यवंत ! : : २३

देवाला मागते मागते न सोनं-नाणं
कन्यापुत्र पोटीं दोन
देवाला मागते पोटीं पूत विसाम्याला
पाठीं बंधु भूषणाला !
देवाला मागते पाठ पोट बरोबर
नाहीं मागत उबार[4]
देवाला मागते बाई ! आवडीचे दोघं
मधे चुनडीची रेघ !
देवाला मागते संपत थोडी बहू
पोटीं पुत्र पाठीं भाऊ
देबाला मागते संपत थोडी थोडी
भीबा अर्जुनाची जोडी

---

१ दागिना २ वेंघत ३ विसाव्याला ४ जास्त

कोणी पाहिला सुखांत

देवाला मागते   बंधुला पोटजन
  जावळे उतरीन
देवाला मागते   मागते न घोडी गाडी
  आवता जोगे गडी !
देवाला मागते   घरीं संपत्तीला सोनं
  बाळ विश्रांतीला तानं !
देवाला मागते   रोज दळण्या जवारी
  बाळ खेळण्याला घरीं !
देवाला मागते   पांचा पुत्रांची पंगत
  भोळ्या राजाची संगत !

*   *   *

देवाचा देवपाट   फुलानं शोभिवंत
  नार पुत्रानं भाग्यवंत !

कोणी पाहिला सुखांत ?   :   :   २४

दोघ्या नारींचा पुरुष   करते विचार मनीं
  कोणाला मागूं पाणी !
दोघ्या नारींचा पुरुष   अंगणांत वनवासी
  रोज पलंगीं उपाशी !
दोघ्या नारींचा पुरुष   दुहेरी बोली बोले !
  आगाशीं[1] सूर्या डोले !
दोघ्या नारींचा पुरुष   नारी हौसीगुणं केल्या
  शेंदऱ्या[2] जड गेल्या !

---

१ आकाशीं   २ लुगड्याचा एक प्रकार

दोघ्या नारींचा पुरुष केल्या कशा विस्ताराला
भाव दुजा लुगड्याला !
दोघ्या नारींचा पुरुष रोज घरांत झगडा
ऐक बाभळीचे खोडा !
दोघ्या नारींचा पुरुष झाला सर्प पानथुड्या
हिंडे सदा दोन्ही थड्या !
दोघ्या नारींचा पुरुष वाळून खंख जोगी
एकली राजभोगी !
दोघ्या नारींचा पुरुष बसे राखत वसरी
चाललें कीर्तन घरीं !
दोघ्या नारींचा पुरुष लागे पिंपळाला कीड
वाळून झाला खोड !
दोघ्या नारींचा पुरुष केल्या नारी कौतुकानं
झाला जोगी वैतागानं !

* * *

टाकते कां एक पाणी उगाळते एक गंध
कोणी पाहिला सुखांत काय दोघींचा गोविंद ?

करे नार येरझारा ! : : : २५

सोनाराचे घरीं बसून कोणाची आर्जी ?
सोनं तागडीनं मोजी
सोनाराचे घरीं बसला कोणाचा बाप ?
टाकला सोनेरी गोफ

जिलबी तार तोडे

सोनाराचे घरीं माउली कोणाची काशी ?
घडवते टीक ठुशी
सोनाराचे घरीं बसून कोणाचा देर
लावे कर्णफुला घेर !
सोनाराचे घरीं कोण्या साजणीचा पती
लावे नथणीला मोती !
सोनाराचे घरीं कोण रंगेल छबेला
घडवते काकणाला
सोनाराचे घरीं कोण म्हणे " रत्नमुडा
दुहेरी या कल्प ? जोडा "
सोनाराचे घरीं कोण सखा पाठमोरा
करे नार येरझारा !

मागे बाळ कृष्ण जेऊं खव्याचे गोड पेढे
खडीसाखरेचे खडे
मागे बाळ कृष्ण जेऊं तिळासाखरेचे लाडु
बत्तासे किती फोडूं ?
मागे बाळ कृष्ण जेऊं करंजी अनरसे
पापड झाले खासे !
मागे बाळ कृष्ण जेऊं तूप पुरणाची पोळी
दूध शेवया सुतळी[1] !

---

१ सुतासारख्या बारीक

मागे बाळ कृष्ण जेऊं गरम सांज्याची पोळी
भात मोगऱ्याची कळी !
मागे बाळ कृष्ण जेऊं ताकाची सुरस कढी
तळली कुरवडी !
मागे बाळ कृष्ण जेऊं तेला भरली साटोडी
केली उत्तम पाटोडी !
मागे बाळ कृष्ण जेऊं केळाचें कालवण
वर दुपोडीचं[1] पानं !
मागे बाळ कृष्ण जेऊं मुंगाचे मुंगवडे
जिलबी तार तोडे !

माहेरा गेली राणी ! : : : २७

चिकण सुपारी कोण धडाभर घेते
बाई ! कोणा पुरवते ?
चिकण सुपारी करे पासरी वजन
कोण्या नारीचा सजण ?
चिकण सुपारी अडकित्ता बाराफोडी
माया पुरुषाला थोडी !
चिकण सुपारी खाण्याची मोठी गोडी
जात अस्तुरीची वेडी !
चिकण सुपारी निवड गा ! वाणी दादा !
घरीं बाळंतीण राधा !

---

१ दुपोडी पाळीचे

चिकण सुपारी निवड तूं वाणी भाऊ !
आली पाहुणीण जाऊ
चिकण सुपारी कशी खिशांत दाटली
नार रस्त्यांत भेटली !
चिकण सुपारी खिशाला डाग लाल
सुना पडला महाल !
चिकण सुपारी भरे खिसा काठोकाठ
पाहे सजणीची वाट !
चिकण सुपारी खिशांत झाली जुनी
माहेरा गेली राणी !

झाल्या तिन्ही सांजा ! : : २८

झाल्या तिन्ही सांजा लक्षुमीचा डामडौल !
वाडा गवळयाचा खोल !
झाल्या तिन्ही सांजा लाव दिवा राई बाई !
बांधते गायकी गाई
झाल्या तिन्ही सांजा सांजी सरसा ग ! दिवा
तुळसीच्या पुढें ठेवा
झाल्या तिन्ही सांजा लाव दिवा लगबग
जोड्यानें देव दोघं
झाल्या तिन्ही सांजा आले नंदी डकरत
माझ्या काशीची दौलत !

झाल्या तिन्ही सांजा   लाव दिवा मायबाई !
घरीं लक्ष्मी भावजई !
झाल्या तिन्ही सांजा   धर कडी तानी बाळी
बाळाला करंगळी !
झाल्या तिन्ही सांजा   घरीं भुकेला ब्राह्मण
करा तयार भोजन !

सखु बहीण सतीची ! : : : २९

सखु म्यां जोडली   लेक बाऱ्याची मंजुळा
नेसे काळी चंद्रकळा !
सखु म्यां जोडली   जातीची सोनारीण
बुगड्या लेणारीण[1] !
सखु म्यां जोडली   कशी बामणाची कन्या
तिच्या वेणीला चांदण्या !
सखु म्यां जोडली   सुखी कसाराची बेटी
हातीं डबा मेणपट्टी !
सखु म्यां जोडली   शिंप्याची अनसुया
हातीं तिच्या सदा सुया !
सखु म्यां जोडली   वाण्याची लाडकी सून
काय सांगू तिचे गूण
सखु म्यां जोडली   झाली नाहीं सखु बरी
जिवाची जानगिरी[2] !

---

१ अंगावर घालणारीं २ संकट

कुंडाची महती मोठी

सखु म्यां जोडली सखूनं चालवलं
जहर कालवलं !
सखु म्यां जोडली बाई ! अधल्या पैशाची !
सखु बहीण सतीची[1] !

कुंडाची महती मोठी ! : : ३०

केलं पुण्य काय बाई ! माउली यशोदा नारी !
न्हाणियेले विष्णु ब्रह्मा कसे तुवा हातावरी ?
केलं पुण्य काय बाई ! तुह्मी नाशिकच्या बाया !
आंघोळीला गंगामाई दर्शनाला रामराया !
नारायणाची ग ! कथा चाला ऐकायाला कोणी
चाले पुढं नामदेव मागून कां जाते जनी
तपामध्यें खरें तप अनसुये ! तुहे भारी
फोडांतून तळहातीं जन्मे देव ब्रह्मचारी !
बाई ! नाशिक त्र्यंबक गंगामाईचें माहेर !
भरजरी पातळाचा करा रामाला अहेर !
बाई ! अड्याल नाशिक पड्याल ग ! पंचवटी
गोदेचे काळे पाणी कुंडाची महती मोठी !

सखा माहा गेला वाया ! : : ३१

सखा चालतां थाटांत खाली सेमला[2] लोंबते
नार मोहना मागून कशी तुन्याला झोंबते !

---

१ सतीची; सख्वी २ पटक्याचा पदर

कोण्या मोहन्या नारीची मोहिनी झाली खरी
माहा सभेंतला हरी कसा बोलवला घरीं !
सोडले घरदार नाहीं आशा लेकरांची
कोण्या मोहन्या नारीची मोहिनी ग ! चकराची ?
रोज चाद्याच्या दुकानीं बसतो माहा राणा
मोहन्या नारी साठीं टाके हात उच्ची खणा !
चाद्याच्या पालामंदी बसतो चंद्रभूज
मोहन्या नारीसाठीं टाके हाताचा कां गज ?
घरीं पुरणाची पोळी होते घाई जेवण्याची
लागली चटक कोण्या— मनमोहना नारीची ?
बाई बाजाराचे दिसीं पाहे वाट बाजाराची
नार मोहना बसून कोण माह्या सर्दाराची ?
आणा कोणी जादुवाला बांधा त्यांच्या घरीं घोडा
करा कांहीं जादूटोणा नासे सुगंधी केवडा !
करा देऊं कोणा गाई विका दारांतला हत्ती
आणा घरीं गणपती करूं कोणाला विनंती ?
येऊं द्या कोणाला दया लागूं अशी किती पाया ?
नाहीं रिकामा ऐकाया सखा माहा गेला वाया !

भरल्या बाजारांत— : : : ३२

भरल्या बाजारांत आली रिकाम्या पदरीं
माहा सरदार बाई ! आहे मुकुंद वावरीं !

भरल्या बाजारांत

भरल्या बाजारांत पडे पालावर पाल
भारी दुकान मालाचं अजून कां नाहीं आलं ?
भरल्या बाजारांत मोठं दुकान कोणाचं
गचपच पसाऱ्याचं किल्ली कुलुप सोन्याचं !
भरल्या बाजारांत लाल मसूर पालाला
मारते लाल ज्योत ! कसं ओळखूं लालाला ?
भरल्या बाजारांत ओटींत खुरदा जड !
वाजती कलदार रुपये खडाखड !
भरल्या बाजारांत नाहीं हातांत अडका
साथ पाहतां मोत्यांची जीव झुरतो लाडका !
भरल्या बाजारांत रंगीत साड्या दोन
कंबर खाली माझी लोटत नाहीं मन !
भरल्या बाजारांत कोण लाल घोडीवर ?
टाके हात कोणासाठी भरजरी साडीवर ?
भरल्या बाजारांत कायचा[1] वास येते
कोण भोवताल बाई ! माप पलंगाचें देते ?
भरल्या बाजारांत बाई ! बसली कऱ्हाची
नाहीं आली गाडी माझ्या कशी अजून बंधुची ?
भरल्या बाजारांत फूलबिसण[2] चमेली
कोण बसून दुकानीं दोडे विकत बसली ?
भरल्या बाजारांत आम्हा म्हणे कोण गड्या
" काय पाहतां या बाई! घ्याना टोपाच्या बुगड्या ! "
भरल्या बाजारांत म्हणे आम्हा " कशी बाई !
बंधुची मैतरणी तुमची मी भावजई ! "

---

१ कशाचा २ बिसिनीच्या फुला प्रमाणें कोमल.

गोरीनं केला छंद ! : : : ३३

गोरीनं केला छंद नाहीं पाहिला वयाचा
बाल पिकला डोईचा !
गोरीनं केला छंद पाहिला सावकार
सोन्या चांदीचा व्यापार
गोरीनं केला छंद जातीचा बेलदार
माडी त्याची गुलजार !
गोरीनं केला छंद जातीचा रजपूत
कशी कमान शाबुत !
गोरीनं केला छंद कोणी जातीचा लोहार
कुलपांचा रोजगार !
गोरीनं केला छंद नाहीं पाहिला जातीचा
आवा लुटला मातीचा !
गोरीनं केला छंद छंदाला नाहीं जागा
रुपाची चंद्रभागा !
गोरीनं केला छंद छंदाला नाहीं भेली[1]
निंबाचा पाला पेली ![2]
गोरीनं केला छंद छंदाला नाहीं बंध
काय करे भाऊबंद ?
गोरीनं केला छंद लेली[3] कपाळी बिजुला
तिचा शाही डब्बेवाला !
गोरीनं केला छंद गळ्यांत चंद्रहार
नानापरी शिणगार !

---

१ भ्याली २ प्याली ३ ल्याली.

गोरीनं केला छंद काजळ उलटा भांग
केले सारे रंग ढंग !
गोरीनं केला छंद पूजले खोडखाडं
बसली तुळसी पुढं !

* * *

गोरीनं केला छंद निंदक कां निंदा करी
पाण्याच्या रस्त्यावरी !

कसारीण बाईस ! : : : ३४

कसारीण बाई ! बिलोर भर मला
रुपया देतो तुला
कसारणि बाई ! मोल बांगडीचें कर
नार कऱ्हाची समोर
कसारणि बाई ! सोड गडे ! माझा हात
पाहे वहिनी रागांत
कसारीण बाई ! बांगडी कां चढवतां
लागे कळ मणगटा !
कसारणि बाई ! बस झाडाच्या साउलीं
चुडा भरते बाहुली !
कसारीण बाई ! बांगड्या भर दोन
आली गरिबाची सून
कसारीण बाई ! भर मोतिचा बिलोर
उभी राधिका सुंदर !

कसारीण बाई ! आंथर सवाण[1] गोणा[2]
लेती चुडा लेकी सुना
कसारीण बाई ! टाक खालीं सतरंजी
काढ चुडा पंचरंगी
कसारीण बाई ! उतर ये साउलीला
भर चुडा माउलीला
कसारीण बाई ! उतर या ओसरींत
चुडा पाहूं दे रंगीत
कसारीण बाई ! सांग उद्या कसाराला
जाते मैना सासऱ्याला !

घाले कोण रोज फेरी ? : : : ३५

मुक्या अस्तुरीची निंदा पुरुष कां रोज करीं
सुख कपाळांत नाहीं काळ बांधला पदरीं !
रोज अस्तुरीची निंदा तिचा मांडतो पुरुष
सुख भोगाया ठेवलं माहेर न चार दिस !
अस्तुरी कां पुरुषाची चाले सदा किटकिट !
ब्राह्मण तो वेडा कोण पाडली ही ब्रह्मगांठ !
अस्तुरी कां पुरुषाची रोज घरीं घिण घीण
कोण्या ब्राह्मणानं वेड्या अस लावलं लगन !
अस्तुरी कां पुरुषाची ख्याली खुशाली दिसेना
टीप दोघांची बसेना सूत घरांत जमेना

---

१ सारखा २ तढव व आंथरण्याचें कापड ३ स्त्री

अशी वैतागली गोरी आपल्या कां जीवावरी ?
गेली गांवाच्या बाहेरी पाहे भरल्या विहिरी !
रोज हांसून बोलून जाते नार पाणियाला
तिच्या अंतरीचं दुःख काय ठाऊक कोणाला ?
नार वैतागली मनीं दिसीं सोमवाऱ्या न्हाली !
पिंड देवाच्या देउळीं पाण्यानं कां झाली ओली !
कसा उदासला जीव झाला बाई ! पुरा वेडा
ह्मणे " जाऊ कोण्या झाडा ? आली आम्रराई पाडा !
जिव ऊदासता पुरा म्हणे " कोण्या वनीं जाऊं
काय जहर वा घेऊं जीव कशाला हा ठेवूं ?
नार वैतागली पुरी आपल्या कां जीवावरी ?
पुढं मागं भोवताल साऱ्या विखाच्या विहिरी !

*   *   *

नार वैतागली पुरी घर बांधते डोंगरीं !
कोण तिच्या गुंफेवरी घालतो नेमानें फेरी ?

वरमाय जागी करा : : : ३६

रुखंत आणलं नुसत्या साखरफेण्या
नवरी राजकन्या !
रुखंत आणलं निऱ्या वाटोळ्या मालत्या ?
कोण मानाच्या चुलत्या ?
रुखंत आणलं लांब सुतळी सेवया
सुगरिणी भावजया !

रुखंत आणलं करंज्या लाडू बहू
वरमाय कोठें पाहूं ?
रुखंत आणलं गोड अनरसे फार
कोण वरमाय थोर ?
रुखंत आणलं गाजत वाजत वेशीं
वरमाये एकादशी !
रुखंत आणलं वाजत गाजत घरा
जागी वरमाय करा

उपाशी गेले दादा ! : : : ३७

भाऊ बहिणीच्या दारीं भर उन्हाचा कहर !
दोन पहार दुपार !
भाऊ बहिणीच्या घरीं गेला कोण्या समयानं
केली गर्दी ऊन्हाळयानं
भाऊ बहिणीच्या दारीं उभा राहिला अंगणीं
नाहीं गंगाळांत पाणी !
टाकतांच पाय दारीं सासुरवास ये कानीं
झालें काळजाचें पाणी !
आल्या पाउलीं कळेना उभा गल्लीवर राहे
बहीण आंतुनी पाहे !
बहिणीचा सासुरवास नाहीं कानीं ऐकवला
जीन घोड्यावर केला

‘ मरो बहीण, ’ म्हणोनी घोडा फिरवला रानीं
नाहीं पाहिलें फिरोनी !
सेवया बोटोळयांनीं[1] उतरंड्या आगाशीं[2]
भाऊ निघाला उपाशी !
घरीं वासाचे तांदूळ काय करतां असून
सासुरवासी बहीण !
घराच्या वळणींत उभी राहिली बहीण
म्हणे “ दादा जा भेटून ”

* * *

आंब्याच्या सावलींत कोयाळ[3] बोले राधा
“ उपाशी गेले दादा ”

गोरीला लागे पान ! : : : ३८

गोरीला लागे पान बारियांच्या वेटाळांत
डोले नाग पेटाऱ्यांत !
गोरीला लागे पान नाग जहरी तुफान
करे आंगाची अगीन[1] !
गोरीला लागे पान हिंडे नाग दरोदरीं
वैद्याच्या नार घरीं !
गोरीला लागे पान नाग मोठा कां लहान
आणा गारुडी मोहन !

---

१ बोटवे २ आकाशीं ३ कोकिळा ४ आग

गोरीला लागे पान नाग मोठा नाहीं ताना
गारुडी मोती दाना !
गोरीला लागे पान नागाच्या तोंडीं विख !
गारुडी नवा शिक !
गोरीला लागे पान आंगीं नागाच्या डाहण्या[1]
पान उजळ शाहण्या !
गोरीला लागे पान नाग गऱ्हाळया गुहीऱ्या
वाऱ्या चालूं द्या दोहिऱ्या !
गोरीला लागे पान नाग काळा मोठा देंडू
निंबानें कोंडा झेंडु !
गोरीला लागे पान पाहतां कां आराधुरा ?
वेणीला द्या बंध पुरा !
गोरीला लागे पान नाहीं सोसवत कळा !
पान बेगीनं उजळा !

पितळी पलंग : : : : ३९

पितळी पलंग नेवार[2] रेशमाची
शोभा रंगमहालाची !
पितळी पलंग खिळे माठले लवंगीं
कोण कारागीर रंगी ?

---

१ दाह २ नवार

गाळे आसूं मोरावाणी !

पितळी पलंग   कोणी रंगवली सीता।
विडे रामाहातीं देतां ?
पितळी पलंग   नाच मोराचा चालला।
कोण्या चातुराचा कला ?
पितळी पलंग   कसा कातीव कातला।
हातीं कोणाच्या वासला ?
पितळी पलंग   काय बाई ! गोंडे लाल
पडे पाहतांना भूल !
पितळी पलंग   केवढी कारागिरी
खांब नक्षीदार चारी !
पितळी पलंग   कमळा कोणी तंग
वर आरशाचे भिंग !
पितळी पलंग   गात हिरवे रंगित
उडे वरून [illegible] !
पितळी पलंग   जाळी पहा भोवताल
कोण आंत [illegible] ?

गाळे आसूं मोरावाणी !   :   :   ४०

जंगल काळा कोट   नाहीं कधीं मुंगी रिघे !
बहिणीच्या जीवासाठीं   थोडा महिन्याचा पळे !
बहिणीच्या जीवासाठीं   शूर भाऊ जसा मोर
जंगलचे जनावर   सारे शोधले डोंगर !

बहीण आणूं गेला दाट जंगल झाडीचा
रमणींत बंधुराज मागे बसला शाळीचा !
जातां बाहिणीच्या गांवा नाही साउली झाडाची
राहे मजल इळाची[1] तिच्या आवड गांवाची !
बाहिणीच्या जीवासाठीं पुरा वेडा पिसा झाला !
भोवताल झाडबन थेट एकटा निघाला !
जातां बाहिणिच्या गावीं बाळी बांधली पिवळी !
राहे बहीण देशांत दूर दिल्लीच्या जवळी !
जातां बाहिणीच्या गांवीं वेट पडतां गाडीचा
चाक टाकून रस्त्यांत जीन सवारे घोडीचा !
जातां बहिणीच्या गांवीं बंधु इळाचा उपाशी
उन्हातान्हांत चालला कसा पायीं कोसोकोसीं
बाहिणीचे जीवासाठीं गेला चाळ्याच्या दुकानीं
बोल बोलला चाळ्याला " काढ साड्या मिरादाणी "
बाहिणीची बोळवण करी भाऊ समरथ
पायीं खासराच्या मागं जाय गोऱ्हा हुंबरत !
बहिणीची बोळवण भाऊ समरथ करी
राधा खुशालींत गेली बोलून हांसून घरीं !
आपल्या घरीं जातां बहीण गुरमळे[2] !
तिचा मुकुंद बांधव तिला घेऊन कवळे !
बहीण सार[3] केली मागं परतले लोक
भाऊ जागचा हालेना! भावाला बहीण एक !
बंधु बोलवण करी गंगासागर बालीची[4]
बसे चाळ्याच्या दुकानीं हिंडे पेठ नगरीची !

१ वेळाची २ घोटाळते ३ विदा केली ४ एकप्रकारची साडी.

बंधु बोलवण करी   बांधे माय दहीभात !
बसे बहीण गाडींत   भाऊ सारखा पहात !
लागतां तहान नाहीं   पाण्याचा कुठं खोज
वाटेंत बहिणीसाठीं   खोदे झरा सवागज !
बहीण सार केली   झाडाच्या आड झाला
लावे नेतराला शेला   माय समजावे त्याला !

*   *   *

नाहीं भावाला बहिणी खर्च कमी कां म्हणुनी
भाऊ चाव्याचे दुकानीं गाळे आसूं मोरावागी !

पारध्या दादास : : : ४१

बाई ! वाघिणी गे! तुह्या[1]   सांभाळ बिपळ्या वाघ
माह्या पारधी बेणता   गेला कालवडी मागं !
कसा एक एक डोळा   बाई ! हरिणाई ! तुह्या
लप शिकारीला गेला   पारधी बंधु माह्या !
माह्या पारध्या दादाचो   नाहीं शिकार साधली
बाई ! जाळ्यांत हरणी   कशी लहान पडली !
पारध्या दादा ! माह्या   नको जोडूं वाया बाण
काय करतो वधून   गड्या ! हरिणी लहान !
पळे हरणी दुरून   कशी कूपकाटीं दडे !
माह्या पारध्या दादाच्या   पदरांत पुण्य पडे

१ तुझा

वावरांत काळ्या शार मोठी हरणी निजून
पारध्या दादा ! धांव टाक जाळे रे ! शेजून[1]
मार तुहा वाघ वैरी भर बारूद संदुकीं
जोड खुशाल बाराच्या दोन्ही जोडीच्या बंदुकी
पारध्या दादा ! गड्या ! मार वाघ येतां जातां
नको रे ! वाया मारूं कधी मोर पाणी पितां

डोळा भरून पाहीन ! : : ४२

कडु पिकलं कारलं महा देवाला वाहिलं
सूनमुख म्या पाहिलं !
कडु कारल्याची फोड शंकराच्या पिंडीवर
घेते सून मांडीवर !
कडु कारल्याची भाजी नको वाढूं माझ्या ताटीं
केले व्रत सुनेसाठीं
कडु कारल्याचा वेल फुलांनीं गहिरेबाज !
सासूचा आशिर्वाद !

*　　　*　　　*

माझ्या हवेलीचा खांब लेक वडील साजरा
सून शोभे विजवरा !
देते लेक मोठ्या घरीं सून माझ्या गरिबाची
वापर निगुतीची[2] !

---

१ जवळून २ नेमस्तपणाची, मोजकी

डोळा भरून पाहीन

साजरी मैना माझी   आली घरीं भासी सून
राहे घराला भूषण !
कशी सोन्याची टिकली सूनबाईचे कपाळा
कंठी शोभते गोपाळा !
सूनबाई लक्ष्मीचा   नाहीं सयपाक झाला
चांद चौकामंदी आला !
सूनबाई लक्ष्मीचा   कामांत गेला वेळ
कपाळीं कुंकु शिळ !
माझ्या लाडक्या सुनेला लाडके काम सांगा
पूजेला पाणी मागा !
हातीं बांगडी काचाची   केम्याहुनी ग बारिक !
काय लेण्याची तारिफ !

*   *   *

लाडकी सूनबाई   विहिणीबाई ! मला
धाडूं कशी पाणीयाला ?
विहिणीबाई ! माझी   लाडकी सून गेंदा
सांगूं कशी काम धंदा ?
सून वागविन माझी   विहिणीबाई ! घरीं
लोकाचे भी बरोबरी !
गोठ पाटल्यांनीं हात   दिसे कसा शोभिवंत
लेक माझा तालेवंत !
लागतां तहान रातीं   सूनबाई लाडकीला
वर कारंजे माडीला !

वर माडीवरी उभी सूनबाई चंद्रकला !
शालूला घालते पिळा !
माजघरांत आंतल्या सून लाडकी निजने
शाल पांघरून घेते !
करते घरांत काम बाहेर देते चित्त
गोड बोलतां पंडित !
लाडकी सून माही अताराची मोठी लड्डू
कशी माहेरा पाठवूं ?
रोज फुलांची रजई लेक कौतुकाची सून
पांघरती दोघेजण !

* * *

लेक बोलका पंडित सून लाडकी मालन
रोज दोघाचं कौतुक डोळा भरून पाहीन !

पुढं पारणं फिटलं ! : : ४३

गाडीचा बसणेवाला आला माह्या घरीं पायीं
माह्या बावाजीला बाई ! मान पान गर्व नाहीं !
गाड्या बैलांनीं नांदता मोठा मानाचा चुलता
दुबळा माहा पिता चोळीची वाहे चिंता !
गाडे घोडे बैल घरीं असामी मोठा मामा
काय करतां असून निदानींचे पिता कामा !

* * *

" आज सासुरवासाच्या बांधल्या ज्या पुड्यापाळ्या !

---

१ प्रीय

पुढं पारणं फिटलं

बावाजी आले घरीं   सोडते त्या थोड्याथोड्या
आपल्या संसाराची   सांगतांना हरिकथा
माहा निजला बावाजी   झाला एकाएकी चेता[1] !
आज तुला संसाराच्या   पित्या ! सांगतो काहण्या
कान देऊन तूं ऐक   चित्त लावून शाहण्या !
रोजचा सासुरवास   कठु जिवावर किती
पित्या ! नांवासाठीं तुझ्या   मरते मी दिनराती !
जाते शेवावरी रात   काय सांगू सासुरवास
कसा भरल्या सभेंत   जबाण तूं हारलास ?
रोजचा सासुरवास   सोसूं असा कुठवरी
इंधन लेकीचं पित्या !   येईल रे ! गंगेवरी !
सोस सोयऱ्याचे बोल   तरवारीच्या ह्या अण्या !
काय मनांत समज   पुरं आपल्या शाहण्या !
पित्या तुहे जरी बोल   जाई मोगऱ्याचे फूल !
काय सोयऱ्याला त्याचें   कळणार खरें मोल ?
ऐक सोयऱ्याचे बोल   कडु निंबाची मातर[2] !
पित्या ! जाईल तुला रे !   रात वैऱ्याची कहर ! "

*   *   *

बाप बोले " बाई ! लेकी   नांदून तूं नांव कर
केळीच्या शुद्ध पोटीं   कंवळ[3] निपजलं !
आलो न्यावयाला तुला   नाहीं बोलत जावई !
जागीं राहिला विचार   कशी नेऊ तुला बाई ! "
म्हणे बाप पोरी ! कशी   तानपणीं मैली नाहीं
तुझ्या संसाराची पोथी   ऐकवली नाहीं कांहीं !

---

१ जागा   २ मात्रा   ३ कमळ; केळफूल

बाप म्हणे " लेकी ! तुझ्या नशिबी कटकट ! "
काळ्या दगडाची भिंत पाया पुरा बळकट !
रोज सरणाचे पुढं जळते ओले खोड
नशिबांत हडहड कष्टाने नार गोड !
बाप म्हणे " कशीबाई ! पुरी नशिबाची हीण !
सारे डोंगर शोधून पाने पळसाला तीन !
दिला घरीं मोठ्या लेक नाहीं हाल म्या धुतले !
हळदी कुंकवानें नाहीं रंगले बंगले !

*　　*　　*

आज सासुरवासीण घरीं जात्याचं झाडणं
पोटच्या वालकानं पुढं फिटलं पारणं !

नीळकंठ झाडावर ! : : ४४

घोडीनं केला हींस दणाणला दरवाजा
पाहुणा कोण राजा ?
गांवाच्या चावडींत बसला माहा साहु
समोरा गेला भाऊ
रेशमी खांदी शेला पागोटी भरजरी
मामाजी आले घरीं
बाई ! मामाजी पुसती " कोणाचा हा धारी वाडा
चित्र लिहिले कवाडा ? "
भाऊ दाखवे बोटानें " तुमच्या भासीचं घर
उभी अंगणीं उंबर ! "

नीळकंठ झाडावर

घरीं मामाजी पुसती   " भासीला काय तानं ?"
सोडिती जावळपानं

मामाजी आले घरीं   भासा मोठा कारभारी
शालीला सोनं भारी !

मामाच्या पंगतींत   भास्याचा नोक झोक
गळ्यांत कंठी गोफ !

जेवण जेवतांना   ताटीं एका मामे भासे
रूप जेवतांना दिसें

डोळे गुंजदार काळे   कशा भिवया कमान
दोघांचाही एक बान !

माझ्या मामाजींच्या घरीं   गेली बाई ! पाहुणीन
चारी समया लावून !

बाई!मामाजींच्या घरीं   भासीचं पात्र पडे
अखंड काशी घडे !

लंका दिसते दुरुनी   हवेली मामाजींची
काशीच्या माहेराची !

फाटली माही चोळी   निरोप धाडा गड्या !
माझ्या मामाजींच्या वाड्या

मामाच्या पंगतींत   नुपर गेले तूप
आला भासा देवरूप !

वाघ मारतां जाळींत   ससा वनांत बघतां
भासा मामासंगं होता

मामाजी घोड्यावर   चाले भासा पायीं पायीं
मुजरा कां घेत नाहीं ?

घोडी मामाजींची पहा भास्यानें कां अडवली
लेक मैना देऊं केली !
सण दसऱ्याचे दिसीं मामे भासे घोड्यावर
नीळकंठ झाडावर !

उजेड महालांत ! : : ४५

जावया बापुजींची हवेली सातखणी
शालूला घाली पिळा वर उभी मैना राणी !
जावया बापुजींची गाडी सुटली बागांत
घेती भेट वाटेवरी रामरुमीची[1] अगत[2] !
जावया बापुजीला विडा साळीं हातीं देते
बाई ! रुपाया मानाचा कशी वाजवुनी घेते !
जावया बापुजीला विडा लहान साळीचा
देते हातांत रेशमी लाल रुमाल जाळीचा !
जावया बापुजीला बाई ! माझ्या देशमुखी
वतन बारा गांव रयत मोठी सुखी !
जावया बापुजीचा उभा सूर्यामुखी वाडा
अंगणांत चंदनाचा पडे लाडकीचा सडा !
माहे जावई बापुजी मन संतोषे पाहून
जोडा शोभते संगीन कशी लाडकी कामीन !

1 रामराम करण्याची 2 अगत्य

उजेड महालांत

गुणी पाहतां जावई माझ्या संतोषल्या भुजा
लाडणी गे! सुखी जोडा करो राज[1] सदा तुझा
जावया बापुजीला गांवा घोड्यावर जाणं
बसे मेण्यांत मालन लाल पडदे सोडून!
आले जावई बापुजी घरीं उतरले राजे!
लाव कपाळीं अक्षीद कर आरती सारजे!
सोन्याचं पंचीपात्र उट्टून चकचक!
जावया बापुजीला देते पाणी माझी लेक
जावया बापुजींचें नांव गोड उदेभान
लेक लाडकी नांवाची तुळसाई गोरीपान!
जावया बापुजीला गांवाचे पाटीलपण
नांव डंक्यावर भारी हातीं उकळतीचं पान!
जावया बापुजीच्या पंखे नाक्यावर डोळे
बाई मैनाच्या सोन्याचे बोटी झळकती सळे!
केल्या बारिक सेवया साऱ्या ताटाखालीं गेल्या!
जावया बापुजीला नाहीं जेवतां त्या आल्या
जावया बापुजीच्या अंगणांत बागशाही
फुलें हलक्या हातांनीं तोडे रोज मैनाबाई!
जावई रामचंद्र लेक माझी सीताबाई
भाग्याला पार नाहीं! कौतुक मी करूं काई!
रूळ तोडे शिंदेशाही माझ्या सीतेच्या पायांत
पडे जावई रामाच्या उजेड महालांत!

———

[1] राज्य

शेजारीण बाईस ! : : ४६

शेजी[1] सडा घाली गडे ! सड्याला जोडून
राजस बाळ माहा आला रांगोळी मोडून !
शेजारीण बाई ! शेजार धर्म राख
राजस बाळ माह्या हिरा पदरानं झांक
शेजारीण बाई ! शेजार तुझ्या माझ्या !
निजला पाळण्यांत लाडका शाहुराजा !
शेजारीण बाई ! पलंग जाळी पाशी
आहे निजून घरांत बाळ माहा सुखवासी[2] !
शेजारीण बाई ! अंगण झाडूं लाग
तुही मैना माहा राघु रोज खेळतील दोघ
शेजारीण बाई ! धन्य तुझ्या संसाराची
झाले वर्ष बारा बाई ! नाहीं वाट माहेराची !
शेजारीण बाई ! नको करूं नसनस[3]
दारीं तुझ्या गुलाबास येते फूल तोडायास
शेजारीण बाई ! तुहा शेजार सोन्याचा
येते तुहा राग बाई ! उगीर[4] बोलण्याचा !
शेजारीण बाई ! जळो तुहे ग नेतर[5]
वाळते आंगणांत माह्या बाळाचं धोतर
शेजारीण बाई ! आवर तुही मैना
बोलका राघो माहा झाला एकाकी शाहणा !
शेजारीण बाई ! झाली जिवाची या माती !
लाडाची मैनावती कशाला मी धरूं हातीं ?

---

१ शेजारीण २ सुखलोलुप ३ किरकिर ४ वाईट ५ नेत्र

गांवाला गेले बाई

शेजारीण बाई ! केली जिवाची या घाण
लाडाचा लक्षुमण घालूं कशी त्याची आण ?
शेजारीण बाई ! ऐक करमाची गत
झाडाला या करवत ! साहूं किती हृदयांत ?
शेजारीण बाई ! गरज तूं आज सार
मातेचे घर दूर ! लागते पळभर
शेजारीण बाई ! उसणे दे थोडे मूग
पाहुणे आले घरीं जिवाचे जिवलग !
शेजारीण बाई ! नको बोलूं तूं गर्वानं
दिलं देवानं म्हणून नशिबीं दुबळेपण !
शेजारीण बाई ! नको राहूं अबोल्यानं
तुला मला अंतीं जाणं बाई ! एका मारगानं !

गांवाला गेले बाई ! : : ४७

गांवाला गेले बाई ! नाहीं अजून कां आले
कोमावले फुलझेले ?
गांवाला गेले बाई ! नाहीं पुसून ते मला
हार खुटीचा सुकला !
गांवाला गेले बाई ! नाहीं कोणाला सांगून
हार ठेवला गुंफून !
गांवाला गेले बाई ! नाहीं अजून कां पत्ता
हार केला जातां येतां !

वऱ्हाडी लोकगीतें

गांवाला गेले बाई ! याद[1] घडीघडी त्यांची
रोज गोड बोलण्याची !
गांवाला गेले बाई ! देऊं कोणाला हा विडा
पडे सुना पानपुडा !
गांवाला गेले बाई ! जाळी गुंफली पलंगा
येतलि ते कधी सांगा ?
गांवाला गेले बाई ! नाहीं डोळयाला डोळा
जिव झाला सवा तोळा !
गांवाला गेले बाई ! टाकूं कोणाला मी पाणी
पाहे वाट अंगधुणी !
गांवाला गेले बाई ! वाढूं कोणाला हें ताट
रिकामा चौरंगपाट !
गांवाला गेले बाई ! पाला पडला अंगणीं
वाळे हिरवी निंबोणी !
गांवाला गेले बाई ! घास तोंडातला फिरे !
मन मोरावाणी झुरे !
गांवाला गेले बाई ! सुटली ही वाराभुंद
कोण्या वनांत गोविंद ?

———

१ आठवण

गाईचं गोठाणं : : : : ४८

गाईचं गोठाणं रोज भरते शेणानं
गवळयाच्या धनानं
लेकुरवाळीच्या कामधंद्याला उशीर
घरीं बाळांचा गजर !
लेकुरवाळी झाली नित जंजाळीं गुंतली
माहेर विसरली !
दंडाचा[1] पाळणा वाजते कारकीर !
शोभते घरदार !
लेकुरवाळीचा सदा दवडींत[2] हात
दिसे वांझोटीला रात !
लेकराचा खेळ लेकुरवाळी पाहते
वांझोटी पाण्या जाते !
वांझोटी वांझोटी झाली कशानं वांझोटी
दैवाची पुरी खोटी !
वांझोटीची माडी बांधली पहायाला
लेक जावई रहाला[3] !
महालांत दिवा जळतो लावणीचा
घेते दत्तक लोकाचा !
वळणींचा आंबा पाणी घालून मोठा केला
निदानीला कामा आला !

---

१ लोखंडी दांडाचा २ अन्न ठेवण्याच्या टोपलींत ३ रहावयाल

भरल्या गंगेंत पिंडाण[1] पाडी एक
पुतण्या केला लेक !
नाहीं पोटजन लेक घेतला जाऊचा
पिंड टाकला वाळूचा !
मोती सानं नाणं कोण पुसतो मालाला
मान कन्या पुत्र लाला !
पाळण्याची दोरी हालते ज्या घरांत
शाहणा धुते हात !
काय ते असून उदंड अनधन !
नाहीं पोटीं नारायण !

*   *   *

पोटाच्या पोरा विना पुण्याची ठेव करीं
माय बापाची कावड नेतो कोण रामेसरीं[2] ?

नाहीं कपाळ रंगलं !   :   :   ४९

झाल्या पोटीं पोरी निंबाचा कडुपाला
पित्याला खर्च झाला एका चोळी लुगड्याला !
आल्या पोटीं पोरी बाप म्हणे " पर धन "
बोले माय " असो माझी कलिजाची शेजारीण ! "

---

१ पिंड २ रामेश्वरी

नाहीं कपाळ रंगलं

आल्या पोरी तुझ्या पोटीं नको घाकूं मनीं बापा ! ”
दूर उडून जाईल तुझ्या चिमणींचा ताफा !
नको आंगणांत जाई लावूं माहे मायबाई !
जातां सासऱ्याला लेक फुलांची रवंदळी !
तुझ्या अंगणीं मोगरा कोण करील अंदेशा
नको लावूं बापा ! लेक जाते तुही दूर देशा !

*   *   *

चिंता लेकीच्या पित्याला झोप रातादिन नाहीं
विचार रोज मनीं “ लेक देऊं कोण्याठायीं ? ”
चिंता लेकीच्या पित्याला चार पहार घोकणी !
कोणाच्या पदरांत “ बांधुं माही हिरकणी ?
नवरी आले पाहूं मोठ्या पागोटीचे कोण
रुपाया दिला हातीं भरे ओटी नारळानं

*   *   *

पहा लेकीच्या पित्याचं झालं पांढरं आंगण
बसे पिता पाटावर मांडले कन्यादान
लेकीचे मायबाप कसे इळाचे उपाशी !
करिती कन्यादान सोडिती एकादशी !
लेकीचे मायबाप करिती कन्यादान
चुन्या भरले शाहणे नाहीं खात कधीं पान !
लाल कापडी मांडव केली खुशी मनाजोगी
पैसा उफणला हातीं पाण्यावाणी जागोजागीं !
बापाने दिली लेक देऊन झाला चोर

जावई सावकार नाहीं बोलण्या उजूर !
उन्हाळ्याचं उन्ह ! तपे नागीण तणांत !
लेकीचे मायबाप रोज जळती मनांत !
कशी लेकींच्या बापानं लेकींची केली माती
दारीं कसाबाच्या उभी केली गाय पाराबती !
लेकींच्या बावाजीनं लेकींचं केलं वन
दारीं कसाबाच्या कशी गाय बांधली मोहून
वर्ष झाले बारा ! बाई पोरीच्या भेटीला
चोळी आंजिरी टांगून कशी ठेवली खुंटीला !
पडे अस्सलाची कार[1] कमशीलाचे कां हातीं ?
जिवाची तिच्या माती डोळे रडून सुजती !
बापाने दिली लेक पाहिले न घरदार
लोटली धनावर केलं लेकीचं ना बरं !

* * *

म्हणे बाप " बाई ! तुला नाही दिली गोसाव्याला
पाहिला हुंडीवाला ! पालखी बसायाला !
काय करूं बाई ! तुहं दैव ना चांगलं
लाल कुंकवानं पुरं नाहीं कपाळ रंगलं !

---

1 मुलगी

माह्या जीव गेला ! : : ५०

माह्या जीव गेला नका करूं माहे येले[1] !
नेतील ते तळहातीं माहेरचे फुलझेले !
माह्या जीव गेला भार धरणीला झाला
मांडी देणार जिवाचा लाल कसा दूर गेला !
माह्या जीव गेला आयाबाया कूपकाटीं
आली धावून कामिना कशी अखेरच्या भेटी !
माह्या जीव गेला शामी[2] ! डोळ्यांत कां पाणी ?
दुसरी ह्रो ! करा राणी नवती तुमची ज्वानी !
माह्या जीव गेला बापाच्या मांडीवरी
टाकला शेला कोरा उघड्या तोंडावरी !
माह्या जीव गेला लोकांच्या तोंडीं विडा
कसा कोमावला बाई ! जन्माचा माह्या जोडा !
माह्या जीव गेला घरीं शिक्यावर आंबा
माता सारजा बोलली " टाकून जाते कां रंभा ? "
माह्या जीव गेला टाका वसरींत बाज
करतीळ शामीराज[3] मातीची माह्या वज !
माह्या जीव गेला आले पाठ पोट दोनीं
ढकले पाठचा वेणी पोटचा पाजे पाणी !
माह्या जीव गेला रडे माही मैनाराणी
दूर जावयाची जात उभा शेजाऱ्याचे वाणी !

१ विटंबना २ स्वामी ३ स्वामीराज

माहा जीव गेला नको सांगू रे ! साजणा !
पिता बसला भोजना माता मांडल रोजना[1] !
माहा जीव गेला लोका तोंडीं "मेली मेली"
ऐका भ्रताराची बोली "राणी तिरथाला[2] गेली"
माहा जीव गेला भींतीच्या आसऱ्यानं
नाहीं झोप साऱ्यारात दिली मांडी भासऱ्यानं[3]
माहा जीव गेला जन म्हणती "उचला"
पाठचा बंधुराज मांडी देऊन बसला !
माहा जीव गेला वाटींत तावा तूप
पहा गौळणीचं बाई ! कसें झळकतें रूप !
माहा जीव गेला काशी गहिरे[4] साऱ्यारात
भरजरीचा पदर भिजला सवाहात !
माहा जीव गेला लोक सारे काठोकाठीं
माहा मायेचा एकटा हातांनीं माती लोटी !
माहा जीव गेला भरला सारा वाडा
लाडाची आली मैना दारांत भोंड सोडा !
माहा जीव गेला जन बसले कहींचे[5] !
वाट पाहतां कोणाची वेळू उपसा गहींचे[6] !
माहा जीव गेला अगीन भडकली !
जिवा भावाच्या धन्यानं सुपारी सडकली !
माहा जीव गेला भरा ओटी मायबाई !

१ रोदना २ तीर्थाला ३ वडीलदीरानें ४ गहिवरली
५ केव्हाचे ६ वळचणीच्या गळीचे

पूस पाय रुमालानं

तुमच्या महालाला येणं परतून नाहीं !
माहा जीव गेला मातीला झाली माती !
आली बसून गार्डीत गिरजा कोणाच्या भेटी !
माहा जिव गेला रस्त्यावर मूठमाती !
कोण पाहतां डोळ्यांनीं हातांनीं बडवे छाती ?

दुबळा भरतार नको करूं तूं हेलना[1]
कुंकु कपाळाचें लाल सोनें दिल्याने मिळेना !
दुबळा भरतार नको म्हणूं वेडा बाई !
समरथ बाप आई सत्ता तुही तिथं नाहीं !
भरताराचं दुबळ्या जुनं फाटकं नेसावं
बाप समरथ आई त्याच्या वसरीं नसावं
कपाळीं लेतां कुंकु नोहे पुसुं पदरानें
बाई नशिबीं लिहिला जोडा देव नारायणें
जोडा लिहिला दैवांत बाई ! पुजावा प्रीतीनं
घासूं नये कधी शेण कुंकु कपाळीं पुसून !
दुबळ्या संसाराचा आणावा भाजीपाला
आहे मोठा हुंडीवाला काय होय आपणाला !

1 अवहेलना, हेळसांड

साधा भोळा भरतार म्हणो कोणी वेडापिसा
घरच्या असुरीनं देव नेमावा तो जसा !
दुबळा भरतार नाहीं भरत कां मनीं ?
माहेरीं नको करूं जाऊनी तूं शेणपाणी !
सर सतीच्या धन्याची पोरा पोटच्या येईना
शिरीं संकटाच्या थोर देव कुणाचा होईना !
भोळ्या नवऱ्याचं राज हस्याचा बाई ! सौदा
राजी धन्याच्या सुखानं भोगते नार मौजा !
रोज अंबाडीची भाजी नित तोडावी ओळ्यांत
मायबापाची संपत आपल्या न खातरींत !
भरताराची दुबळ्या करे सेवा पतिव्रता
टाके अंघोळीला पाणी रोज सूर्य उगवतां !
भरताराची दुबळ्या करते मनानं सेवा
डोले पंखा हातीं जिच्या घेते मुखीं लोक नांवा

*   *   *

भरताराची दुबळ्या कर सेवा इमानानं
नको करूं अनमान पूस पाय रुमालानं

मोजे वाघिणीच्या दाढा : : ५२

वाटच्या वाटसरा ! वाटेनं तूं उगा जाय
आगाशीं[1] आंबा, गोटा मारून करिसी काय
वर उभी माडीवरी राजाची कन्या फिरे !
वाटच्या वाटसरा ! घालिसी खालीं फेरे ?

---

१ छंच, आकाशीं

मोजे वाघिणीच्या दाढा

पाण्याला गेली गोरी नदीच्या पॅडावर
वाटच्या वाटसरा ! नजर कां गोंड्यावर ?
वरठीण धुते धुणं गोटा चिक्कण चोपडा !
वाटच्या वाटसरा ! मारिसी कां हातीं खडा ?
शिंपीण दारीं उभी हातीं रंगीत रुमाल !
वाटच्या वाटसरा ! बोल अडली कां चाल ?
धुते नार कशी शेला पांढऱ्या कागदावाणी !
वाटच्या वाटसरा ! सुटे तोंडाला कां पाणी ?
वाटच्या वाटसरा ! झाला तलपीनं[1] वेडा
हात घालसी कां असा म्हणून तूं झाडाझुडा ?
वाटच्या वाटसरा ! भल्याची चालली बेटी
नजर तुझी मोठी नारीच्या नख बोटीं !
वाटच्या वाटसरा नको लावूं पाप तोंड
जाय आपल्या वाटेनं नाही गोरीच्या पाठंडा
माय बापाच्या रे ! पोटीं जन्मली लेक नेक !
वाटच्या वाटसरा ! नको लावूं पाप्या ! नाक ?
वाटच्या वाटसरा ! वाटेनं तूं उगा जानं
पहा भल्याच्या लेकीनं खालीं घातली रे मान !
वाटच्या वाटसरा तुझी नजर पापाची
भल्याची बहुबेटी काय तुझ्या रे ! बापाची ?
वाटच्या वाटसरा ! हांससी तूं कां रे ! मला
राग बांधवाला आला लावे हात कट्यारीला !
वाटच्या वाटसरा ! लेक जन्मते चिल्हाटी[2] !

---

१ तडफीने २ एक प्रकारचे काटेरी झुडुप त्याप्रमाणे

माय बापाचे कुळाला डाग लावते शेवटीं !
वाटच्या वाटसरा ! लेक चुडेल मोहना
जाते जन्माची वैरीण लावून नाकाला चुना !
लेक जन्मते वेसवा आईची रे ! तिच्या कूस
वाटच्या वाटसरा ! तिच्या पिस्याला जा पूस !
वाटच्या वाटसरा ! वाटेनं तूं जाय उगा
आला आंबा जरी पाडा नाहीं तुझ्या हाता जोगा !
वाटच्या वाटसरा ! नको करूं उभा घोडा
कंथ माहा जंगलांत मोजे वाघिणीच्या दाढा !

जाणें शेवटीं एकले ! : : ५३

वाटेनं चालतांना दोन्ही दंडभुजा झांक
नांव पिस्याचं तूं राख
वाटेन चालतांना नको जाऊ उभ्यागलीं
मामा बांधतो हवेली
वाटेनं चालतांना नको टाकूं खाली शेव
उभा पुढं महादेव !
काळी चंद्रकळा पदरीं[1] रामबाण
नेस तूंग ! सवासीण !
दंडावर चोळी साजंल तिनं ल्यावी
कंगणी पट्टू द्यावी
पुसतील सख्या “ तुला भाऊ आहे किती ! ”
नको सांगूं एकाएकी !

---

१ पदर

जाळी उरल्याची गुंफ

माहेरीं देशमुखी घरीं तुझ्या पाटिलकी !
नको निघूं एकाएकी !
काशी म्हणतांना सहा महिन्यांची बरी
नको जाऊं धवल गिरी !
मोठे डोळे बाई ! नको भीऊ हरिणाई !
घरीं येतां तुहा शाही !
गोरे बाई सुने ! काढ चुनडीचा शेव
नटाजोगा वासुदेव !
गोरे बाई सुने ! हळू बोल तूं घरांत
येता कंथ अंगणांत !
बारिक पिठाची कर भाकर सवाण
पुरुषाला अभिमान
नवतीची ज्वानी नाहीं पुरत जन्माला
नको हासूं म्हाताऱ्याला !
कोणाचं घरदार बाई ! कोणाचे लेकरें
जाणें शेवटीं एकले !

जाळी उरल्याची गुंफ : : ५४

रुसले जावई बसले विंद्रावनीं[1]
जोडले हात दोनी रागाचं करा पाणी !
रुसले जावई समजावूं कोण्या परी ?
हाती अमृताची झारी उभी मालन सामोरी !

१ वृंदावनीं

रुसले जावई समजावूं कोण्या[1] काठीं ?
हाती अमृताची वाटी गेली मैना वर भेटी !
रुसले जावई केल्या देऊं पांच गाई
नाहीं समजत बाई ! मागती कां बागशाही ?
रुसले जावई केले देऊं वाटी ताट
काय मनांतली गांठ नाहीं उकलत आट !
रुसले जावई केले देऊं पांच खोड
मागती कंठी कड नाहीं बोलत कां गोड ?
रुसले जावई हाताच्या मुंदीसाठी
मोहर दिली हातीं मागे हिऱ्याची अंगठी !
रुसले जावई नाहीं पलंगीं बसले
धड कोणाशीं न बोले राग कायचा[2] ना कळे !
रुसले जावई बाई ! आपल्या मानाले[3]
करा मान पान सारे आणा दिवाळी सणाले !
सेवयाचा घास गोड जावयाच्या ताटीं
बाई ! एवढा आग्रह लेकी मालिनीच्यासाठीं !
रोज आयुष्य चिंतिले लेकी आधीं जावयाला
माझ्या लाडाच्या मैनाला बाई ! राज भोगायाला !
लेकीचे जीवासाठीं सारी जावयाची गोडी
लेक जीवाच्या आंतली गोड साखरेची पुडी !

* * *

शेरभर सोनियाचा कर विठोबाला गोफ
आपली ते रुक्माबाई जाळी उरल्याची गुंफ !

---

१ कोण्या प्रकारानें २ कशाचा ३ मानाला

माहे दोन्हीकडे नेत्र ! : : ५५

लाडक्या लेकीला आंदण आमराई
मागे सोन्याची समई !
लाडक्या लेकीला आंदण बारा म्हशी
कामाला मागे दासी
लाडक्या लेकीला आंदण ताटवाटी
रुसली गाईसाठीं
लाडक्या लेकीला दिला आंदण गडबा
मागे नदीचा थडबा !
लाडक्या लेकीला पानांचा मोठा लाव[1]
आंधण अंजनगांव !
लाडक्या लेकीला गोड लाडवाचं खाजं
झालं गाडीवर ओझं !
लाडक्या लेकीला गुंडाचा सवरात[2]
पुरवे चंद्रूला हात !
लाडकी माझी लेक चुलत्याची बाईबटा[3]
भरला खाज्यांनीं ओटा !
लाडकी माझी लेक नका नेऊं बाई ! गांवा
उन्हाच्या लागे झांवा !
लाडकी माझी लेक मोठी मामाची लाडकी
मागे आंदण पालखी !

---

१ हौस, आवड २ आवड ३ बाई, बेटा, प्रीतीने आळवण्याचें नांव

माझ्या मैनाला आंदण तांब्याचं पंचीपाग
साजाचं मंगळसूत्र !
लाडक्या लेकीला रोज भातक्याचा लावा
घरीं हलवाई ठेवा !
लाडकी माही मैना उपाशी लागे निजूं
बताशे टाका भिजूं !
लाडकी माही मैना निजे उपाशी घरांत
भिजे साखर तुपांत !
लाडकी माही मैना धकत नाहीं भात
आणा मिठाई ताटांत !
शेरभर सोनं गुंजीभर उणं
करा मैनाला टोपण !
शिंपीण सयाबाई ! लाव मोती शिवणीला
चोळी बेतते मैनेला !
लाडाची लाडकी भ्रताराची मोठी लोभी
पलंगा शेजी उभी !
लाडाची लेक माही झाली सार सासऱ्याला
लावा भोई पालखीला !
लाडाची लाडकी जाते सासऱ्या चांगुणा
चिमून[1] झाली चुना !

*   *   *

राहे इकडे तिकडे माहे दोन्हीकडे नेत्र !
बोले मैना "धाडा पत्र !"

---

१ कोमेजून

भाऊजी म्हणा "राम" : : ५६

माझ्या मरणाचे वेळीं माझ्या मातेला बोलवा
गोड साखरेचं पाणी टाका तोंडीं द्या ओलावा !
माझ्या मरणाचे वेळीं आयाबायांची दाटण
आली मायबाई माही आंत कवाड लोटून !
माझ्या मरणाचे वेळीं जनां पडलं सांकडे
बंधुच्या बागामंदी चंदन बेलाचे लाकडे !
माझ्या मरणाचे वेळीं म्हणे दिर "चला नेऊं"
जाऊ बोलली आंतून "येऊं द्याना तिचे भाऊ"
माझ्या मरणाचे वेळीं कुठं माय माही पाहूं ?
सेव[1] सवारल माही बहीण प्रीतीची जाऊ !
माझ्या मरणाचे वेळीं रडल तो भाऊ धायी
समजाव शेजी बाई ! "बहीण एक नाहीं !"
माझ्या मरणाचे वेळीं घाई करतील लोक !
बोलल माही जाऊ "तिचा येऊं द्या मालक"
माझ्या मरणाचे वेळीं धाडा सांगून वावरीं
शेला कमरेचा गेला पित्याला माझ्या भारी !
माझ्या मरणाचे वेळीं कळल मातेला कसं
कडु लागला तोंडांत अन्नाचा पहिला घास !
माझ्या मरणाचे वेळीं नका लावूं वाजागाजा
ऊर कपाळ पिटून माता रडल सारजा !
माझ्या मरणाचे वेळीं जन बसतां कोंड्यांत !

---

१ शव

लावल कपाळा हात मायेचा दारोठ्यांत !
माझ्या मरणाचे वेळीं देर भासरे उपाशी
केळी लावल्या कवळया जळत्या सरणापाशी !
माझ्या मरणाचे वेळीं लोक सारे थडीथडी !
माहा कलिजा देहाचा मारते पाण्यांत बुडी !
माझ्या मरणाचे वेळीं दूर जावई लोकांत
वेडा मुका लेक माहा पाणी टाकते मुखांत !
माझ्या मरणाचे वेळीं भडके अगीन लाल
जिवा भावाच्या सख्यानं वर झोकला गुलाल !
माझ्या मरणाचे वेळीं टाका बैलांवर झुली
भाऊजी म्हणा 'राम' बोळवण नाही झाली !

एका कुशीचे वैरी झाले ! : : ५७

बाई ! बहीण भावंडें एकामेकाचे पाठीचे
नको माळिणी ! तूं तोडूं गोड अंजीर देठाचे !
बहीण भावंडाचा नित झगडा लोभाचा
कैवारी पिता माहा राहे सारखा दोघाचा
बहीण भावंडाचा झगडा कांहीं नाहीं !
लेकाचे कैवाराला नको निघूं मायबाई !
बहीण भावंडाचा झगडा वेशीपाशी
निवाड करायाला चाल दादा ! पित्यापाशी
झाला बहिणीच्या पाठीं भाऊ कुलदीप राजा

एका कुशीचे वैरी झाले

" काढा " बोलते बहीण " चवथा हिस्सा माझा "
बहीण भावंडाचा झगडा भातक्याचा
लोभ दोघांचा सारखा लावा बाग बत्ताशाचा !
राहे बहीण भावंडे बाई ! एकाच मायेचे
दूर करतां तोडून फूल कमळ जाईचं !
आहे बहीण भावंडे खाणीची एका माती
बाई ! निपजले एका शिंपल्यामंदी[1] मोती !
बोळवण बहिणीची कर चोळी लुगड्याची
नको पाहूं मागं पुढं बहीण कलिउग्राची !
बोळवण बहिणीची एका लुगड्यानं काय
ताट गडवा आंदण सोड गव्हाणीची गाय !
उभी भावाची हवेली बहिणीचं तणघर
गोर्डी गुलाबींत दोघे नांदती बरोबर
रोज भावाचे शेजारीं बहीण नाचारीची[2]
सांगे गोष्ट विचाराची आपल्या संसाराची !
कुपाच्या आसऱ्यानं वाढलें हिरवें तण
भावाचे शेजारांत नांदे खुशाल बहीण !
बहीण भावंडाचा आहे शेजार कहीचा[3]
पराण्याची भावजय कूप रुंदला जाईचा !
भावाचे शेजारांत बहीण कशी नांदे
येतां भावजय घरीं आडवी कसू[4] बांधे !

---

१ मध्यें २ गरीब ३ कधीचा, पुष्कळ दिवसापासून
४ भिंत

झाले वर्ष बाई ! बारा पडे भावासी अबोला !
नाहीं कळस चढला त्याच्या मोठ्या हवेलीला !
बहीण भावंडाचा म्हणेल झगडा कोण
राहे पाठची बहीण अर्ध्या वाट्याची धनीण !
भांडती बहीण भाऊ एकाचे एक बाई !
पराण्याची भावजय रागानें कां लाल होई !
भांडते झगडते एकाचे ते एक होते
मारून कां कधी कांडी[1] पाणी वाहते तुटतें ?

*   *   *

सासासुनांचे झगडे बहीण भावांशीं अबोले !
नवल कुशीचे एका पहा कसे वैरी झाले !

मिठाची झाली लाही ! : : ५८

उभा गाईच्या गोठाणीं गायींचा गायवाडा
तानुलीच्या दुधासाठीं निवडा काळवडा !
हिरव्या गायवनीं गाई खातील शेवरा[2]
तानुलीच्या दुधासाठीं बांधा खुंट्याला भिवरा !
गाई निघाल्या गोठाणीं चाले गायकी मागोनी
तानी हरपळ[3] माही धरा पळाली मैदानीं
आथर बाई ! खालीं सवाण सतरंजी
गेली मांडीवर झोपी माही सोनुकली गोजी[4]

१ काठी २ एक प्रकारचे गवत ३ चपळ ४ गोजिरवाणी

मिठाची झाली लाही

रोज वाटेनं खेळते माही लाडाची लहेरी[1] !
लोंबे गळ्यांत सोन्याची सैल साखळी दुहेरी !
माझ्या तानुलीची टोपी कोण तारोबारीं गुंफी
आले नगरचे कोण्या कसबी बाई ! शिंपी
निऱ्या सागाचं सामान केला पाळ्याचा पाळणा
आंत गोरीपान माही ठेवा निजून चांगुणा !
धांव गाईकऱ्या दादा ! तुझ्या गाई रे ! कलाव
तानुलीच्या दुधासाठीं चांदी भिवरा बोलाव
झुले पाळ्याचा पाळणा लावा वर हलकरे[2]
बाळ मंदिरांत तानी कशी गोड ललकारे !
पडे पायाचें पैंजण अंगणीं तुळसीपाशीं
खेळवते मांडीवरी आली पाहुणीण काशी !
उभ्या वाटेनं चालली पहा माही जगुमला !
पळे बाहेर खेळाला चेंडु चांदणीनं नेला !
माझ्या तानुलीचा खेळ कोणी कसा मोडियेला
दोन पहार दुपारी वाटेनं नंदी गेला !
आली बहिणीची सून दुपारी जेवणाला
झाली एकाएकी दीठ कशी माझ्या सोनुलीला !
डोळ्याला नाहीं डोळा रडते कां राहीरंभा ?
लागे जीव टांगणीला झाला कामाचा खोळंबा !
पुरी नजर बुहारी[3] कोण्या पापिणीची बाई !
तानी कोमावली माही मिठाची झाली लाही !

---

१ लहरी २. हलके ३ दुष्ट

करे शेवट साजरा ! : : ५९

लगनाची नार सदा मिरवे देवतीं
घट धांगडी पाटाची[1] हिंडे पलंगाभवतीं !
पाटाच्या धांगडीला म्हणूं पाटकर नका
सुखी लगनाचा जोडा तिच्या कपाळीं पारखा !
लगनाची नार गोड अंगणींची केळ
घट धांगडी पाटाची कडु निंबोणीचं फळ !
लगनाची नार दिसे पाटलीण वाणी
घट धांगडी पाटाची उष्ट्या ताटांतलें पाणी !
पाटाच्या धांगडीचा सहा महिने गजर
उतरतो एकाएकी लाल साडीचा पदर !
सोने शेरभर अंगीं पाटाच्या धांगडीला
वाहता कसे कहू भोपळ्या सांगडीला[2] ?
लगनाची नार आंत कवाड लावून !
पाटाच्या धांगडीला मागे सुपारी फोडून
लगनाची नार खालीं लोळते धरणीं
पाटाच्या धांगडीची हातांनीं घाले वेणी !
लगनाची नार रोज बोलणीचे ठेवे
पाटाच्या धांगडीला पाटावर गोड मेवे !

. . . .

१ मोहतुराची, पुनर्विवाहाची २ नदीतून भोपळे लावलेले एक तरून जाण्याचें साधन.

अहुळी मरण

लगनाच्या लाडणीच्या जन्मतां पोटीं हिरा
पाटाच्या धांगडीचा उतरतो सारा तोरा !
पाटाच्या धांगडीचा चार दिवस नखरा !
नार लगनाची खरी करे शेवट साजरा !

अहुळी मरण ! : : ६०

अहुळी[1], नार मेली घरीं शिक्यावर दही
टाकून राजा बाई ! जाते कशी दूर सई
अहुळी नार मेली लाल कपाळीं टिकला
कसा भ्रताराचे आधीं गड नारीनं जिंकला !
बाई ! अहुळी मरण काय कोणाला घडतें
कसे मायबाप वेडे कपाळ ऊर घेते !
सुखी अहुळी मरण कोणाच्या तें नशिबांत
बाई ! पिवळें पातळ देर आणते हातांत !
अहुळी मरणाचा करे जो तो हळहळा
लोक बोलती " चालली गौर आपल्या माहेरा ! "
सुखी अहुळी मरण कसें भ्रताराच्या आधीं
शेल्याच्या पदरांत गुलाल पानामंदीं !
अहुळी मरणाची जन करिती जलदी
बाई ! " पातळ पिवळे आणा म्हणती सलदी " !

---

१ सौभाग्यवती

अहुली मरणीं मेली　　तोंडाने उघड्या गेली
तिच्या भ्रतारानं केली　　वर शेल्याची साऊली !
अहुली नार मेली　　खुले नाकामधीं नथ
नार भ्रताराचे खांदीं　　चालली मिरवत !
खरें अहुळी मरण　　रातचे शोभा देते
माल्ह्याच्या मशालीनं　　पितांबर झळकते !
अहुली मरणाचे　　रचा देऊळ चांगलें
बंधु कारागिर तिचे　　धांवून दुरून आले !
अहुळी मरणाची　　करिती जन वज[1]
फुलांची माळ गळा　　खालीं चंदनाची शेज
अहुली मरणाच्या　　टाका सरणांत जाई !
भरा ओटीं मायबाई !　　येणें परतून नाहीं !

*　　*　　*

अहुळी नार मेली　　गेला सरगांत[2] धुवा[3]
घात लेकरांचा झाला　　काय केले तुवा देवा !
अहुळी नार मेली　　नाहीं माय लेकराला
राजानें केली राणी　　घरीं आपल्या सुखाला ?

माळ्याच्या वाडींत　　:　　:　　६१

माळ्याच्या वाडीमंदी कोण माळिण ठेंगण्या
हातीं सोनेरी कंगण्या

---

१ शोभा, मान　२ स्वर्गांत　३ धूर

माळ्यांच्या वाडींत

माळ्याच्या वाडीमंदी माळीण माळी बोले
बागाची हवा चाले !
माळ्याच्या वाडीमंदी मोटीला हिरवा नाडा
जाते पाणी फुलझाडा
माळ्याच्या वाडीमंदी रुणझुणती घागऱ्या
वास सुटला मोगऱ्या !
माळ्याच्या वाडीमंदी खुळखुळती पाटल्या
केळी गर्भांत दाटल्या !
माळ्याच्या वाडीमंदी जेष्ठबंध कांडोकांडी
होते दीठ घडीघडी !
माळ्याच्या वाडीमंदी मारे ज्योत लाल ताग
कोण्या गंभीराची बाग ?
माळ्याच्या वाडीमंदी माळी म्हणतांना गानं
माळीन देते कान !
माळ्याच्या वाडीमंदी जाते पाणी संभाराला[1]
ओलावला भाजीपाला !
माळ्याच्या वाडीमंदी फिरफिरते किंगरी
पाणी धावते डोंगरीं !
माळ्याच्या वाडीमंदी माळीण कामदार
एक दोघांचा विचार !
माळ्याच्या वाडीमंदी रोज माळीण प्रेमानें
फुलें तोडते नेमानें !

---

१ कोथिंबिरीला

माळ्याच्या वाडीमंदी नको जाऊं तूं माळिणी
घरीं लेकी बाळंतिणी !
माळ्याच्या वाडीमंदी नको जाऊं मुसलमाना !
केळीचा गर्भ ताना !
माळ्याच्या वाडीमंदी भुजंग हिंडे ताना
काळ्या धरणीचा राजा !
माळ्याच्या वाडीमंदी डोल डोलते नागीण
राजइंद्राची कामीण !
माळ्याच्या वाडीमंदी लागे माळीण कानासी
ह्मणे "सुकल्या तुळसी !"
माळ्याच्या वाडीमंदी हिंडे नाग सावलीनं
पाजा पाणी ओंजळीनं
माळ्याच्या वाडीमंदी माळिणी दोघी जावा
कंवळ तोडी रावा !
माळ्याच्या वाडीमंदी निंबोणी आली रसा
गेला माळी दूर देशा !
माळ्याच्या वाडीमंदी लहरा मोरे जाई !
माळ्याचा पत्ता नाहीं !

*　　　*　　　*

माळ्याच्या वाडीमंदी झाड पतिव्रता कोण
कसा पुरुषा वाचून गर्भ टाकला केळीनं

राखण देव शिरीं ! : : ६२

तानें ग लेकरू ताने रंग बाई ! केले
बाळ निजऱ्या मोडलें[1]
तानें ग लेकरू डोयीं जावळाचा भार
श्रीकृष्णाचा अवतार !
तानें ग लेकरू बाई ! कोणी त्या मारलं
घरीं रडत धाडलं
तानें ग लेकरू करते हे बुलूं बुलूं
बोल त्याचें किती झेलूं ?
तानें ग लेकरू मोठं गुणाचं साजणी !
पाहे डहुळ रांजणीं !
तानें ग लेकरू भातक्या साठीं रडे
भर बाजारांत अडे !
तानें ग लेकरू लावे नजर दुकानीं
गेले कोकणाला वाणी !
तानें ग लेकरू माय त्याची कुठं गेली
भुकेची वेळ झाली !
तानें ग लेकरू रडणं हुंबरड्याचं
हातीं सोनं बिंदल्याचं
तानें ग लेकरू रोज खेळणे मातीचं
फूल चंद्रज्योतीचं !

---

१ झोपेंतून जागे झाले. हंबरड्याच

तानें ग लेकरू खेळाला गेले लांब
हातीं भातक्याचा जांब !
तानें ग लेकरू बाई ! मोठे जिंदीखोर
तोडे गळयांतला हार !
तानें ग लेकरू रडते काय करूं ?
मागे उडते पांखरू !
तानें ग लेकरू उमळते[1] अर्ध्यारातीं
मागे बाई ! चंद्र हातीं !
तानें ग लेकरू बाई ! तानपणीं गोर
पैंजणाच्या खालीं मोर !
तानें ग लेकरू टोपीला जावळयान !
लावलं मामाजीनं
तानें ग लेकरू चुलत्याच्या मागे लागे
मेवा दुकानांत मागे !
तानें ग लेकरू ठेवले निजून घरीं
राखण दे[illegible]शिरीं

पराया नारीसाठीं : : ६३

घराची अस्तुरी जसं कापसाचं बोंड
बाहेरच्या नारीसाठीं धुतो गळीवर तोंड !

१ आळ घेते

पराया नारीसाठीं

घराची अस्तुरी कशी लसणाची कळी
बाहेरच्या नारीसाठीं हातांत नेतो चोळी !
घराची अस्तुरी जरी लसणाचा गाभा
बाहेरच्या नारीसाठीं वळणी खालीं उभा
घराची अस्तुरी कशी कवळी काकडी
बाहेरच्या नारीसाठीं वाट चालतो वाकडी !
घराची अस्तुरी सुपारी साठीं रडे !
बाहेरच्या नारीसाठीं नेतो पानदानीं विडे !
घराची अस्तुरी नाहीं सुपारीचं खांड
रोज दासीच्या पलंगीं दोड्यांची सेलसांड[1]
घराची अस्तुरी इंधना साठीं रडे
दासीच्या आवारांत सूड[2] चंदनाची पडे !
घराची अस्तुरी पाडे लुगड्याला गांठा
बाहेरच्या नारीसाठीं हिंडे नगराच्या पेठा !
घराची अस्तुरी नाहीं तिच्या तोंडीं कणी
बाहेरच्या नारीसाठीं आंबा पाडतो घरणीं
घराची अस्तुरी बेजार लाजूं लाजूं
बाहेरच्या नारीसाठीं खिशांत नेतो काजू !
घराची अस्तुरी सदा कवडाची बाही
पराया नारीला पैसा देऊन सत्ता नाहीं !
घराची अस्तुरी घरीं कवाडाची शेज
दासीशी बाहेरच्या घडीची एका मौज !

---

१ पूर्णता २ इंधन

घराची अस्तुरी तरवारीची अणी !
पराया नारीसाठीं सखा लागला झुरणी !

जहरी नाग बाई ! : : ६४

रुसले भरतार समजावे नानापरी
तांब्याची हातीं झारी उभी राहिली सामोरी !
रुसले भरतार दूर बसले जावोनी
अजून नाहीं आली खेळाला गेली तानी !
रुसले भरतार समजावे नानारीति
घरांत नाहीं कोणी आडस[1] गणपती !
रुसले भरतार बसले शेजीं घरीं
'अन्याय माझे शिरीं' जोडते हात गोरी
रुसले भरतार काय करतां चुकली
खूण भ्रताराची तिच्या पाया पडतां देखली !
रुसले भरतार जाणे कंथाची कामीण
तिच्या साजणाची खूण डाव्या डोळ्याची लवण
रुसले भरतार मन त्याचे किती मोडे
हातीं पिकल्या पानांचे देते करून ही विडे !
रुसले भरतार केले विडे नखबोटीं
कंथाला कशी आली लटकी झोप मोठी !
रुसले भरतार विडे केले बाई ! चार

1 मध्यस्थ

देतां हातांत कंथाच्या बोलला तो शनिवार !
रुसले भरतार सुकले हातीं विडे !
सारी चिकण सुपारी लवंगा वाया दोडे !
रुसले भरतार लागते गोरी पाया
बोले "पिकल्या पानांचे नका धाडूं विडे वाया ?"
रुसले भरतार हातीं अभ्रकाची वाटी
उठली लगबग कंथाचे गेली भेटी
रुसले भरतार फुलांची शेज केली
पुढं पानांची गंगोळी विनंत्या करे गोरी !

*　　　*　　　*

रुसले भरतार राजाचें राज्य गेलें
झाड करवती बाई ! वनीं भयाण लागलें !
रुसले भरतार राणीला देती रजा
कोकांच्या सांगोवांगीं बाई ! बिघडला राजा !
रुसले भरतार नाहीं म्हणावा आपला
शेजीच्या लावणीनं लाल इंगुळ तापला !
रुसला भरतार कधी भोळा म्हणूं नाहीं
नाग उयशाचा[1] काळा जहरी मोठा बाई !

पिंजरा पडे सुना ! : : ६५

सासुचा सासुरवास नंदाबाईची लावणी !
कळ लावते येवोनी दीड दिसाची पाहुणी !

1 उशाचा

सासुचा सासुरवास जाऊची जाळणूक
सदा हडहड जीवा नाहीं कोणाचें तें सुख !
सासुचा सासुरवास नंदाबाईच्या लावण्या
नाहीं घेत कानींमनीं करी कंथ संपादण्या !
सासुचा सासुरवास हळूं नंदाबाई ! बोला
दारीं जोडा खडाडला ! कंथ बाहेरुनी आला
सासुचा सासुरवास रोज नहाण्या[1] तेलाचा !
वेणी फणी कुंकवाचा नाहीं उजूर बोलाचा !
सासुचा सासुरवास किल्ली कुलूप लावून
चाले मारझोड रोज कोण पाहते येऊन
सासुरवासाखालीं ढिले शस्त्रही अवघे !
काळ कठते कठिण कार[2] अस्सलाची तगे !
एवढा सासुरवास सांगू कोणापाशीं बाई !
रात कहराची जाई नांदे सखा परगांवीं !
एवढा सासुरवास कोण्या नसावा सुनेला
मुक्या गरिब गाईला वनवासी सीतेला !
एवढा सासुरवास सांगू कोणापाशीं रामा !
आटले गणगोत ! नाहीं भाऊ बाप मामा !
संसाराची हरिकथा ऐका तुम्ही ग्यानवाना[3]
दाटे कंठ सांगतांना पाणी नेत्रीं सांभाळेना !
सासुचा सासुरवास मन सारखं विटलं
वाऱ्याच्या झडक्यानं[4] पान केळीचं फाटलं !

---

१ न्हाण्याच्या २ मुलगी ३ शहाण्याने ४ जोरानें

पिंजरा पडे सुना

सासुचा सासुरवास करते तमतम[1] !
घालूं तोंडाला कुलूप करूं बाई ! किती सम ?
सासुचा सासुरवास रोज टेकते वेशीला
जे ते बोलती सुनेला नाहीं वाली दुबळीला !
सासुचा सासुरवास नको करूं असा माता !
तुझा राम बाई ! होता आली पराव्याची[2] सीता
सासुचा सासुरवास नका करूं सासुबाई !
सुना गवळयांच्या गाई मनीं नांदवणें नाहीं !
किती अस्तुरी गांजली गांजली परोपरी
जागा देवाजीच्या घरीं भेटे न धरतरीं[3] !
गाय अस्तुरी गांजली गांजली केसो मासीं
घरीं देवाजीच्या झाडा देशील एकादिसीं !
सासुचा सासुरवास काय सांगूं शेजी बाई !
रांजणा खालीं जाई फूल उगवत नाहीं !
सासु सासऱ्याचं दुःख भ्रताराचं थोडं सुख
नाहीं लेकी सारजेचं कधी दुखत ते नख !
सासु सासऱ्याचं सुख जरी भ्रताराचं दुःख
लेकी सारजेचं कसं तोंड सुकतें नाजुक !
सासुचा सासुरवास सोसते जीवावरी
सख्याच्या जीवासाठीं जाते रात शेवावरी[4] !

---

१ फणफण २ परक्याची ३ धरित्री, जमीन ४ पदरावर

एवढा सासुरवास झाला रामाचे सीतेला
तेथून परिपाठ लागला दुनियेला !

* * *

भांडती सासासुना काय केले रे ! दुस्माना !
राघो वनांत उडाला पिंजरा पडे सुना !

माहेरा जाते बाई ! : : ६६

माहेरा मी जाते बाई ! बसीन पित्याच्यापाशीं
गोष्ट ऐकीन हिताची देईल इसमा[1] काशी
माहेरा मी जाते बाई ! बसायाला पाट पिढं
तूप सेवयाचं ताट भासा कवतिक पुढं !
माहेरा मी जाते बाई ! नाहीं जात राहायाला
चार दिवस सुखांत माहेर ते भोगायाला
माहेरा मी जाते बाई ! मान कोणाचा पाहीन
सून पित्याची लहान माझ्या बंधुची कामीण !
माहेरा मी जाते बाई ! धुते पाय माही माय
उभी राहते अंगणीं गर्वानं भावजय !
माहेरा मी जाते बाई ! माहेर भोगायाला
मात्या माउलीच्या सुना रोज मला राबायाला
माहेरा मी जाते बाई ! माहेरीं भाऊभासे
नांदे भरले गोकुळ वाडा आनंदाचा दिसे !

---

1 विसावा

माहेरा जाते बाई

माहेरा मी जाते बाई ! माझ्या माहेराची रीत
माय साखरेचे लाडु बांधते शिदोरींत !
बैलांचा बाई ! बारा कोठा मोठा एळवाचा[1]
बावाजी माहा बाई ! नांदे कुणबी दैवाचा !
बैल गाडे घोडे बरी असामी टोलेजंग
पागोटी लाल रंग लोक पाहतांना दंग !
उभी माडीवर माडी पहा माझ्या बावाजीची
लंका झळके सोन्याची कशी माझ्या माहेराची !
लाल दिसते दुरून बाई ! दिवा देउळाचा
झेंडा फडके देवाचा कळस कां माहेराचा !
उभी माडीवर मामी दिवा जळते लोण्याचा
आंत पिवळा संदुक बाई ! भरून सोन्याचा !
उभी माडीवर माडी जळे दिवा राहूं राहूं
वर चौसर खेळती भावजय माहा भाऊ !
येती लागूं माझ्या पाया दोघा बंधुच्या कामिनी
नथनीला हिरकणी चोळीला टीपा दोनी !
माहेरा मी जाते बाई ! भावजय चंद्रकळा
वाळूं घालते बंधुचा ओल्या धोतराचा पिळा !
रोज चांदीचा गडवा सोन्याची आचमणी
माही मायबाई काशी घाले तुळसीला पाणी !

---

१ वेळवाची

माहेरा मी जाते बाई ! शिंपीण सया बाई !
आखुड घर बाही नट्टुली[1] भावजई !

*　　　*　　　*

करे बंधु देणं घेणं माय बांधते शिदोरी
कशी माहेराची वाट डोळां दिसते साजिरी !

आवळी आली फुला ! : : ६७

झाले वर्ष बाई ! बारा माझ्या बंधुच्या नेमाला
बेल तांदुळ वाहतां महादेवाच्या पिंडीला !
आली चावडीच्या पुढं आवळी हिरवी फुला !
पुत्र बांधवाला झाला देव नवसा पावला !
दारीं चावडीच्या पुढं मानाची गुढी आली
चोळी अंगावर बाई ! नवी काढून फेकली !
बांधा चावडीच्या पुढं तोरणा रेशमी सुत
राजाला झाला पूत नाहीं आनंद मावत !
लवते कां डावा डोळा उजवी भूज खेळे
सगुण कां ठायीं ठायीं कोण पाहुणे गं ! आले ?
वाटेनें ठायीं ठायीं लाल पुरुषांचे खेडे
माह्या[2] भाऊजीच्या काय नांद गाडीचा खडाडे !
भाऊजी आले नेऊं मला बाई ! बारशाला
ठेवा चौरंग अंगणीं टाका पलंग बसाला[3]

---

१ ठेंगणी २ माझ्या ३ बसायाला

आवळी आली फुला

लाल झलमाची[1] गाडी पाहतां कां दारीं सोडा
माह्या बांधवाचे कोणी शेल्यानं जा बैल झाडा !
सोडा रेंगीच्या बैलाला पाणी गंगाळांत पाजा
आला भाऊ माहा राजा टाका बैठकींत बाजा
पुसे घरीं सासुबाई ! ' लाल कोणाचा मंदील ? '
आले कही दिवसाचे माहे भाऊजी पाटील !
आला भाऊ माहा बाई आज पाहुणा कईचा !
जेवणेवाला रोज तूप साखर पोळीचा !
पाहुणा मोठा लोक काय वाढूं भाजीपाला
भाऊजी माहा रोज सोजीचा खाणेवाला !
पाहुणा बंधु घरीं काय करूं सासुबाई ?
तुंपावेगळा बंधुला चालत घास नाहीं !
भाऊजी आले घरीं भाजीला कांहीं नाहीं
तोडा चवळीच्या शेंगा निसते मी दादीबाई !
घरीं बंधुजी पाहुणे काय रांधूं माहे मना
बंधुच्या जेवणाला घोळा साखर पुरणा !
गोड पुरणाची पोळी तुपाची वरून धार
भाऊजी आले घरीं करीन पाहुणचार !
निऱ्या[2] साखरेच्या पोळ्या तुपा भरले गिल्लास
बंधु पाहतां डोळ्यांनीं मोठा जिवाला उल्हास !
आले बंधुजी पाहुणे काय करूं काय वाढूं ?
काय बंधुचे जेवणा करूं बुंदीचे मी लाडू ?

---

१ पडद्याची २ निवळ

पांची पक्वान्नें भरून   लागे बंधुराज जेऊं
ताटाला नाहीं रीघ   पापड मी कुठं ठेवूं ?
बंधुजी आले घरीं   विड्याला पान नाहीं
धाडूं कोणा कोण्याठायीं   खेड्याची हे वस्ती बाई !
बंधु पान खाणेवाला   सुपारी आली अंगा
बाई ! कोणीतरी मला   झाड लवंगाचे सांगा !
माह्या बहिणीच्या पोटीं   जन्मला बाळ मोती !
कही सोन्याचे बिंदले   घालीन मी त्याच्या हातीं !

मंजुळ पायीं बाजा !   :   :   ६८

कसा वाटेनं चालला   बाई ! माहा राजाराम
हातच्या रुमालानं   डोईचा पुसा घाम
धांवे दुडदुडा पायीं   गळ्यामधीं कंठी गोफ
हातीं पायीं कडेतोडे   लाडका गुणाचा लेक
बाई ! टीकाटुशी खालीं   सरी बाईचा आकडा
बाळ राजस छकुला   मधें ताईत फाकडा !
दिसे लोकाचं लेकरू   जसं बिदीचं[1] खापर !
माहा राजस छबडा   सर मोत्यांचा टपोर !
रोज लोकाचं लेकरूं   खेळते कूपकाटीं
बाळा राजसा रे ! गल्ली झाडते मी तुह्यासाठीं !

---

१ रस्त्यावरचें

मंजुळ पायीं बाजा

बाळाचे आले डोळे डोळ्याला लाली मोठी
भरीन काजळ हातीं लावीन मी अफु तुटी !
" बाळराज बाळराज " हाक मारते कव्हाची
सख्या हरी रे ! सोनुल्या ! कुठुं खेळा गुंतलासी
पायीं तोड्या पैंजणाचा लागे गोड नाद काना
घरीं चौकांत रांगता लाडका राजस राणा !
ठेवूं दळणाची पाटी लपवुनी कोणिकडे
घरभर बाळ माहे हिंडे बाई ! चोहीकडे !
हातीं पायीं कडे तोडे खुले कानांत गोखरू
डोळे मोडून हांसते कसे लाडाचे लेकरू
काळे डोईवर बाल कसे माझ्या लाडक्याचे !
बाळ झोपतांना गात झाकते पलंगाचे !
काळे लंबे लंबे बाल उभे बालाचे आकडे
टक लावून पाहूं मी किती त्याच्या तोंडाकडे !
आंगड्या टोपऱ्याचा करीन बाळाला जामा[१]
रुमाल खिडक्याचा आणल भावाचा मामा !
रोज बाळाला सुखाची लागते झोप मोठी
नांदे वाड्यांत भरल्या लाडका लखपती !
कसा वाटेनं चालला डोलत हा गणराजा
वाजते पैंजणाचा मंजुळ पायीं बाजा !

---

१ पोषाख

पहिल्यानं गरवार ! : : ६९

पहिल्यानं गरवार[१] म्हणते कां बाई " नाहीं "
हिच्या पाउलाची खूण देते कंबर ही गाही !
पहिल्यानं गरवार नाकीं नथनीचा रोख !
भरतार गुलहौशी लावी बुगडीला झोक !
पहिल्यानं गरवार मराठ मोळा लेणं
दंडाला बाजुबंद हातीं गुलाबी काकण !
पहिल्यानं गरवार सासु करते बाहणा
धनी चतूर शाहणा ठेवे लिहून महिना !
पहिल्यानं गरवार दिसे तोंडावर लाली
पुसे बाई ! भरतार " कोण्या महिन्याले न्हाली " !
पहिल्यानं गरवार अन्नाचा येते वास
भरतार गुलहौशी दारीं लावला गुलबास
पहिल्यानं गरवार बसे अन्नाची कावशी[२]
भरतार तिचा हौशी लावे अंगणीं तुळसी !
पहिल्यानं गरवार मन्सा[३] खाण्यावर नाहीं
पुरवतो भरतार नऊ महिने मिठाई !
पहिल्यानं गरवार येती अन्नाच्या हुलका
गेला भरतार बाई ! दूर पानांचे मुलखा !
पहिल्यानं गरवार मागे आंबट चिंबट
अंगोणीनं भरतार तोडे पिकलं कवठ

---

१ गर्भार २ किळस ३ मनीषा, इच्छा

पहिल्यानं गरवार महिना झाला दीड
गोड आंब्याचे शेंदरी मागते खाऊं पाड !
पहिल्यानं गरवार मागते साखर निंबु
गेला बागेत पुण्याच्या तिचा भरतार शंभु !
पहिल्यानं गरवार खाऊं वाटते पोपई
भरतार ठायीं ठायीं बागा हिंडवी शिपाई !
पहिल्यानं गरवार लेऊं वाटे उद्या खण !
बाई ! भुजीवर डाव्या कसे शोभे बिंद्राबन !
पहिल्यानं गरवार घरीं राणीचा सोहळा
गडी पुसे गडियाला "कां रे ! गड्या ! तूं पिवळा" ?
पहिल्यानं गरवार महिने नऊ बरे गेले
गरवारीच्या गादीचे देव खालीं उतरले !
पहिल्यानं गरवार महिने नऊ नवाकडे
शेवट निभावणें दिवस देवाकडे !

काय वहिनी ! मनांत ! : : ७०

नार संपतीची मोठी चाले बहिनी तोऱ्यानें
भरजरीचा पदर वर उडतो वाऱ्यानें !
नथ नाकांतली बाई ! नाकाला झाली भारी !
नका वहिनी ! लावूं हे गडे ! सरजे मोहरी[1] ?

---

१ प्रकार विशेष

नाकाच्या नथनीचा आखुड झाला दांडा
नथ शोभली वहिनी ! तुमच्या गोऱ्या तोंडा !
सोन कुसुंबी शालूचा आटा नवा उकलला !
वहिनी ! पहा दारीं सडा लवंगाचा झाला !
गोड बोलका भाऊजी माही वहिनी प्रीतीची
कशी राघोला दंडते[1] मैना राघोच्या तोलाची !
वर नजर करोनी पाहतां कां रांगूं रांगूं
गांवाला गेले दादा वहिनी ! किती सांगूं ?
घामानं गिलगिली बंधुरायाची रजई
घाला आंगणांत वाळूं नका उभ्या राहूं बाई !
झाडा आंगण साजरे बाई ! काडी कचऱ्याचें
लाडा कौतुकाचा माहा भासा[2] आंगणांत नाचे !
नका खांद्यावर शेव[3] वहिनी हा असा टाकूं
थट्टेल बंधु येतां लागलना घरीं टोकूं !
जरीचा धोतरजोडा नका करूं बाई ! दांडी
बंधु दिवाणाची माझा मोठ्याच्या शेजी[4] मांडी !
वहिनी धुते धुणं दूर पदर फेकून !
रंगेल बंधु कसा डोळे झांकते मागून
नाहीं रंगारीण बाई ! रंग तुहा गे ! साधला
शालु वहिनीचा माझा नाहीं गादला[5] निघाला !
गांवांच्या चावडींत बाई ! ओळी ओळी वाजा
वर माहा बंधुराजा भाऊ वळणांत तुझा !

---

१ शोभते २ भाचा ३ पदर ४ शेजारी
५ मळलेला

काय वहिनी ! मनांत

बंधु तुमचा वहिनी ! पहा गोंधळयाची कळा !
आला फार दिसां घाला माळ कवड्याची गळां !
बारिक पांढरं पीठ कसं माझ्या मथुरेचं
करते वसरीं ताट बंधुराज चातुराचं !
जाई मोगऱ्याच्या कळया लाल भरजरी शेल्या
सांगा वहिनी ! तुम्हाला गुफतां ह्या कशा आल्या ?
नथ नाकांत तुमच्या सरजे दूर दूर !
पहा आरशांत रूप गुलाबी खुले नूर !
तंग दंडावर चोळी लेते वहिनी बुट्ट्यांची
लाल चमक बिजली राणी माझ्या केवड्याची !
काळे लंबी लंबी बाल लावतां हें किती तेल ?
वेणी गुंतली वहिनी सांगा कोण उकलेल ?
नाचणी नाचयेते बाई ! एका पायावर !
वहिनी ! मोडे डोळा कशी माझ्या बंधूवर !
रूळ शिंदेशाही तोडे वहिनी ! माझी लेते
पायाला जड जातां चालतांना लचकते !
डुले हौसीच्या कानांत सोनियाचे कर्णफूल
डोल डोलते कसे हे बुगडीच्या खालीं झूल !
छत आरसे बिलोरी महाल लाल रंग !
शेज फुलांची जाईच्या ! आंत छपर पलंग !
जळे पितळी कंदील झगझगे लाल वात !
वाट कोणाची पाहतां काय वहिनी ! मनांत ?

———

मैनाचे ओले केस ! : : ७१

जावई पाटील आपले होय कोण
नातं लावते मालन
जावई पाटील पूत मायेचे पंडीत
लेक माही चंद्रज्योत !
जावई पाटील बाई ! कंठीचें पदक
लेक मालन अधिक !
जावई पाटील कंठीचे रुद्रमणी
लेक माही हिरकणी !
जावई पाटील चांदाचे गुरूभाऊ
रूप चांदणीला बहू !
जावई पाटील लाल रेशमाचा गोळा
मैना माही सवा तोळा !
जावई पाटील रत्नमालेचे माणिक
जाई तुऱ्याला अधिक
जावई पाटील बाई ! सुरतेला तेज
चंद्रावाणी माही बीज !
जावई पाटील शोभे सुरत सावळी
मैना मोहोर पिवळी !
जावई पाटील माही लाडकी यमुना
उभी सड्याच्या अंगणा !
जावई पाटील सोन्याचा पानपुडा
लाडकी देते विडा !

फूल वाहतें नाजुक !

जावई पाटील पलंग पितळी गात
मैनाचा पडे हात !
जावई पाटील उशी जाईच्या फुलांची
धार डोयीं अत्तराची ।
जावई पाटील उशीचा झाला नास !
मैनाचे ओले केस !

राजामधें राज करी काळी गळसरी राज
कपाळीं कुंकु लाल चढवतें कसें तेज
बाई ! सर्व लेणं लेली लेली सेवाच्या[1] आडून
कुंकु कपाळींच लाल दिसे ठळक दुरून !
बाई ! सर्व लेणं लेली लेली लसण्या ताईत
कुंकु कपाळींचं लाल साऱ्या लेण्यांचा नाईक
माझ्या सोनेरी चुड्याचा घाट कोणाला येणार
माहे देव नारायण इंद्रसभेचे सोनार
माझ्या पिवळ्या चुड्याचं सोनं कसं शिवराई
बारा पालखिला भोई आंत मानाचा देसाई
सासु बाईचा कुसवा कसा निघाला चांगला
माझ्या कपाळाचं कुंकु राजा रहीस[2] शोभला !

---

१ पदराच्या २ घराणेदार

सासुबाईचा दह्यानं   हात भरला घरांत
माह्या चुड्याच्या सोन्याचा उजेड महालांत !
माह्या चुडियाचं सोनं   चांगलं बावन कशीं
देव विठोबा पाहून   बांधलं पदरीं खुशीं
माह्या चुडियाचं सोनं   कसं बाई ! नालबंदी !
वाळूचा महादेव   केली पूजा पानामंदीं !
कपाळीं लेली कुंकु   सारं कपाळ झांकलं
नांव हरीचं टाकलं   पाप पदरीं लपलं !
बाई ! राजामधे राज   राज भ्रताराचं भोळं
कुंकु आताराचं कोरं   चिन्यांचा मोकळा घोळ
सर्व लेणं लेली   लेली गळ्यांत सारजा
लाल कपाळाचें कुंकु   लेण्यांचा सर्र्या[1] राजा !

*   *   *

बाई ! भ्रताराचे राजीं   मोठं भ्रताराचं सुख
पिंडीवर शंकराच्या   फूल वाहतें नाजुक !

राजा कसा भुलवला ? : : ७३

बारीण बहिणा बाई ! हातीं पान दे मोजून
हिरा बसला शेजून !
बारीण बहिणाबाई ! उघड तूं झोपा ताटी
सखा उभा पानांसाठी !

---

१ सर्ग

राजा कसा भुलवला ?

बारीण बहिणाबाई ! पानांच्या या काढ शिरा
लाल गंभीराच्या कोरा !
बारीण बहिणाबाई ! पानांचे ग ! तोड देठ
लाल मदनाचे ओठ !
बारीण बहिणाबाई ! पानांचा ग ! पुडा बांध
गांवाला निघाला चांद !
बारीण बहिणाबाई ! पानांचा काढ डाला
भारी गिऱ्हाईक आला !
बारीण बहिणाबाई ! पान निवड बंगला
विडा रंगू दे चांगला !
बारीण बहिणाबाई ! तुहे नवतीचें पान
तोंड रंगतें खाऊन !
बारीण बहिणाबाई ! नको चौकांत तूं जाऊ
पानांचा नास बहू !
बारीण बहिणाबाई ! मोज आकड्याचें पानं
पहा दारांत मोहन !
बारीण बहिणाबाई ! बांध पान बेगीबेगी
घोडी उभी ग ! सारंगी !
बारीण बहिणाबाई ! तुझ्या पानांची आवड
केली बाऱ्याची सावड[1] !
बारीण बहिणाबाई ! पान खाऊन पैशाचे
तोंड रंगू दे हौशाचें !

---

१ हिस्सेदारी

बारीण बहिणाबाई ! सांग कुठं तुहा वाडा
रंगू दे ग ! दांत दाढा !
बारीण बहिणाबाई ! पानांचा तूं भाव सोड
बोल जरा मशी गोड !
बारीण बहिणाबाई ! सांग कोणा पाहसी
पान मोजतां भुलसी !

*　　　*　　　*

बाई ! साजरी सुंदर कोण बारियाची मुला
पानांच्या ग ! विड्यामंदी राजा कसा भुलवला !

लाल कुसुंबी पागोटी ! : : ७४

लाल कुसुंबी पागोटी शिरीं पेचाची बांधली
लखलखीत चांदणी शुक्राची कां उगवली ?
लाल कुसुंबी पागोटी बांधणी शिंदेशाही
दंडे[2] बाणा मोंगलाई सखा मानाचा देसाई !
लाल कुसुंबी पागोटी बांधली आळागोळा
खुले मामाजीचा निळा वान सावळा शोभला
लाल अंगरखा अंगीं पायांत दाटे जोडा
गुणाचा साजण मोठा गोड साखरेचा पुडा !
कमरेला तरवार बाई ! पाठीवर ढाल
घोड्याची राउताच्या तुरकी कशी चाल !

---

१ मुलगी २ शोभे

लाल कुसुंबी पागोटी !

रेशीमकाठी जोडा कसं पाहुणं रोखाचं
बाई ! चालणं टीपीचं[1] काय सांगू राजसाचं
सखा रोज धुतो अंग तांब्याच्या गंगाळांत
रुइफुली जरिकाठी मागे धोतर हातांत !
शोभे हत्याच्या[2] मस्तकीं सोन्याचं पिंपळपान
वर राजाबिंडा सखा कसा चालला बसून !
बाई ! मोठे मोठे डोळे ! निळ्या आरशाचे भिंग
सखा चालता थाटांत कचेरी उभी दंग !
किती मोठे मोठे डोळे भिवया काळ्या रुंद
खुले कपाळीं सख्याच्या केशरी लाल गंध !
गळ्यांत कंठी गोफ कानांत भीकबाळी
बाई ! माझ्या सरदारा शोभली तालेवारी !
मऊ गादीवर उशी शाल लाल पांघरासी
राघो गोड बोलायासी सखा शेजी गुलहौसी !
पिकलं पान रोज खातो पलंगीं बसून
रंगतो मुखीं विडा साजणी ! प्रीतीगुणं !
कवळ्या तोंडावरी झाला मुरुमांचा सडा
कसा फुलला केवडा सुगंधी वेलदोडा !

* * *

बाई ! फुटली बांगडी हातीं टिचला बिल्लोर
सख्याची ग ! भरज्वानी जसा आंब्याचा फुलोर

---

१ शिस्तीचं २ हत्तीच्या

उभ्या मांडवाचे दारीं ! : : ७५

उभ्या मांडवाचे दारीं बोहले सवाहात
लाल झालरी छताला शोभे कारंजें मधांत !
उभ्या मांडवाचे दारीं नुपर[1] गेल्या डेळी
मामा आणुनी हातांनीं लावतो हिरव्या केळी !
उभ्या मांडवाचे दारीं अपुरा झाला जांबा[2]
मामा तोडून हातांनीं झांकतो वरून आंबा !
उभ्या मांडवाचे दारीं नाहीं न्हात न्हाणोऱ्यांत
मोठ्याचा नवरदेव मागे कंठी गंगाळांत !
उभ्या मांडवाचे दारीं रथाला लावा हात
सवासणी पांचजणी नवरा काशिनाथ !
उभ्या मांडवाचे दारीं आपण हातोहातीं
टाकूं बोहल्याचे पेंड येतील मामाजी रातीं
उभ्या मांडवाचे दारीं कशा लवतील भुजा
दिसीं लगनाच्या मामा राहील मागोनी उभा !
उभ्या मांडवाचे दारीं होतीऊ वऱ्हाडी जमा
दिसीं तांबुलाच्या हातीं घालील उसंगीं मामा !
उभ्या मांडवाचे दारीं झोड अहेराची झाली
सुटली बंधुची गाडी सोडली पिवळी बाली !
उभ्या मांडवाचे दारीं रांगोळी जागोजागीं
मानाच्या पहा उभ्या वरमाया दोघीतिघी !

---

१ उण्या २ जांभळीचीं, डाहाळें

उभ्या मांडवाचे दारीं !

उभ्या मांडवाचे दारीं कुणी रांगोळी काढली
रत्नांचा हातीं चुडा पहा वरमाय लेली !
उभ्या मांडवाचे दारीं कोण घडी घडी नाहे !
भाय नवऱ्याची मानी मान चौरंगाचा पाहे !
उभ्या मांडवाचे दारीं वर फडकला झेंडा !
नेसली नवरी साडा पुसते ब्राम्हण वाडा !
उभ्या मांडवाचे दारीं चिखल कां दाट झाला
तांब्याच्या गंगाळांत बाप नोवऱ्याचा न्हाला !
उभ्या मांडवाचे दारीं खेळते उभ्या गल्लीं
पिवळी कन्या केली लाडाची उजवली !
उभ्या मांडवाचे दारीं हातनळे भुईनळे !
वरमायेचे चालले मानापानांचे सोहळे !
उभ्या मांडवाचे दारीं चंद्रज्योत उजळली
कोण पाय धुण्यासाठीं मानाची उभी केली ?
उभ्या मांडवाचे दारीं मामा नवरीचा कोण ?
कानीं मुडक्याचं सोनं लाल पागोटी बांधून
उभ्या मांडवाचे दारीं गर्जेती मंगल मूर्ती
ऐक लाडके ! तूं कानीं जोडा जन्माचा संगर्द !
उभ्या मांडवाचे दारीं नाहीं समईची चाड !
पडे नवऱ्या मुलीचा चंद्रज्योतीचा उजेड

माह्या आईनं न्हाणलं ! : : ७६

माह्या आईनं न्हाणलं कसं केसोकेसीं लोणी
सारी उकलली वेणी गेला वास द्वारकोणीं !
घरीं पांच गंगाळानं आंत आईनं न्हाणलं
पाणी वेशीला टेकलं करी नगरी नवल !
उभ्या चिंचीची साउली चिंचीच्या ते बरोबर
काय माउलीची सर करंल ते सावतर[1] ?
बाई ! चिंचीची साउली राहे चिंचीच्या पुरती
सग्या[2] माउलीची सर कशी करंल चुलती !
कधी डोईभर नाडा घालते कां भावजई
सर जेवणाचे ठायीं काशीची त्या येत नाहीं !
मला मावशी परीस माही माउली अधीक
आहे मायबाई माही शुद्ध गंगेचे उदक !
सर माउलीची माह्या कशी करंल मावशी
पंढरपुरी खण चोळी होईना पुरेशी !
माय म्हणतां मायेशी ओठाला ओंठ भिडे !
मावशी म्हणतांना अंतर तें किती पडे
माया मायेच्या इतकी कोणा कधीं येत नाहीं
पाण्याचा तो थांग नाहीं भरे समुंदर[3] बाई !
चोळी आंगांतली माह्या फाटतांना भुजावर
वाण्याच्या गंजीवर[4] धावे काशीची नजर !

---

१ स्वतंत्र २ सख्या ३ समुद्र ४ कापडाचे दुकानावर

माझ्या आईनं न्हाणलं !

हिरव्या काळ्या चोळ्या धाडते वरच्यावर
माउली माही काशी भरल्या पेवल्या चार !
हिरव्यान् काळ्या चोळ्या जरीकाठी रेशमाच्या
किती लेवूं मोजणीच्या माझ्या माता सजणीच्या !
माउली माही धाडे सुपारी लवंगा दोडे
गोफांचे ते करदोडे कसे नवे नवे नाडे !
गंगा जमनी घडीची शिवे माय माही चोळी
बाई ! भुजीवर डाव्या कशी काढली मासोळी !
गोड जेवण जेवली माझ्या माउलीच्या ताटीं
भरल्या काठोकाठ दह्या दुधाच्या ग वाटी !
जेवण जेवतांना टाके भातावर तूप
माझ्या जेवणाची टूक सारी काशीला ठाऊक !
जेवली मी पोटभर दहीभात कालवला
आत्मा माउलींनं माहा पुरा बाई ! निववला !
कशी जेवण जेवली गूळ मांडा शिरापुरी
वाट्या मांडल्या दोहिरी ताटाच्या हारोहारीं !
मायबाई ! तुझ्या घरीं केलं राज रावणाचं
पडलं न्या नाहीं ताट उचललं जेवणाचं !
घरीं मायबाई ! तुझ्या सुखाचा हा गेला जीव
घरीं पराव्याचे किती लागे वापराचं भेव[1] !
सदा शेजीचं उसणं आणलं तें तसं देणं
माझ्या काशीच उसणं नित आडव्या मापानं !

---

१ भय

भूक लागतां पोटाला हिंडीन सारा गांव
कोण काशीच्या वेगळं मले[1] म्हणणार जेव!
गणगोतांनीं भरून माये बीना सारागांव
कंठ पाण्यानं सुकतां घेते विहिरींची धांव!
आंब्याची आंबराई पिकून होतांना सडा
जीव माउलीचा वेडा म्हणे "पोरीला गाडी धाडा"
बाई! उचकी लागली पितां पाणी नाहीं गेली
याद माउलीनं केली नाहीं मला विसरली!
जन्मली मी तुझ्या पोटीं कशी म्हणूं तूं ओंगळ
गंगे परीस निर्मळ तूं ग केळी मी कंबळ!
घेतला म्यां जन्म तुझ्या शुद्ध केळीच्या कपाटीं
थोर बावाजीच्या माझ्या राज इंद्राच्या त्या पोटीं!

सासऱ्याला जातां! : : ७७

सासऱ्याला जातां हात गळयांत घालते
खांब गाडीचा धरते मैना लाडाची रडते!
सासऱ्याला जातां गणागोताची मालन!
भेटी भलाईनं सारा गेला दिवस कलून!
सासऱ्याला जातां वर ओलांडते माथा
जोडते दोन्ही हात आपल्या साऱ्या गोता

. . . .

१ मला

सासऱ्याला जातां!

सासऱ्याला जातां नको रडूं फुसूं फुसूं ?
सुजले रडून डोळे किती शालीनं मी पुसूं ?
सासऱ्याला जातां दाट चिल्हाटीचं बन
दोन्ही रस्त्याच्या बाजूनं शाल घेणं[1] आवरून !
सासऱ्याला जातां बोरी भराटी बाभुळ
गाडी बुरख्याची लाल नवी पडदी फाटंल !
सासऱ्याला जातां बाई ! गाडी उभी केली
भेटीला उतरली मैना पाया लागूं आली
सासऱ्याला जातां नका "रहा" म्हणूं कोणी
सासुचा सासुरवास ! येते हृदय भरोनी !
सासऱ्याला जातां सारे मागेपुढें लोक
भावाला मैना एक नाहीं आनंदाचं सुख ?
सासऱ्याला जातां सदा येते न माहेरा
घाला न्हाऊं लाडकीला ताट लाडवाचे करा !
सासऱ्याला जातां सासुरवास फेडा
साळीच्या भातावर बत्तासे गोड फोडा
सासऱ्याला जातां रडतं कां सांग तरी ?
पाठीचा बंधुराजा देतो तुला धूरकरी !
सासऱ्याला जातां मोठी ठकाऱ्याची[2] तानी !
आसु पुसा नेतराची सोडा लुगड्याची चिणी

---

1 घेई 2 ठसकाऱ्याची

सासऱ्याला जातां   लागंल तोंडाला ऊन
ह्मणा गाडी साउलीनं केळीच्या बनांतून !

*   *   *

सासऱ्याला जातां   मैना मुकूंमुकूं रडे !
पाहे बाई तोंडाकडे   धकली गाडी पुढे !

सूर्या डोलला दिवसा !   :   :   ७८

सख्या[1] भ्रताराचं सुख   सांगतांना देवदारीं
पांची पांडवाची सभा   बसवीन मी सामोरी
मारे हाक सखा रोज   पाणी पिण्याच्या मिषानं
म्हणे गोडी गुलाबीनं   "मोहना ! पाणी आण"
धुतां गंगाळांत अंग   फिरे चकार नजर !
पुसे "कुठं मैना नार   झालं पाणी थंडगार !"
पुसे आवड एकांतीं   हात गळ्यांत घालोनी
म्हणे "आणूं कां पिंजेची[2]   बोल नथ मैनाराणी !"
हौस पुसतां भ्रतार   "काय साजणी ! मनाची ?"
टीक ठशाची निंबोणी   चाल सांगते सर्ज्यांची !
केली भ्रताराच्या राजीं   लेण्याची म्यां सारी खुशी
गोट पाटल्या सोन्याच्या   गळसरी खाली ठुशी !
नाहीं भ्रताराच्या राजीं   उरली लेण्याची गोडी
माळ पुतळयाची गळा   सरी खालती दुलडी !

१ प्रेमळ २ पिंजरीची

सूर्या डोलला दिवसा !

काय काय सांगूं बाई ! लेण्याची माझ्या शोभा
तोडे शिंदेशाही पायीं खालीं त्याच्या पायजिबा !
राहूं दिला नाहीं गळा कसा बाई ! माझा पैस
फिटली लेण्याची हौस उरला नाहीं सोस !
सख्या भ्रताराचं सुख सांगूं कोणापाशीं रामा
येतां लाडक्याचा मामा सुख सांगीन विसामा !
येतां बाहेरून पुसे "मन मोहना ना दिसे !"
कशीं बोलूं एकाएकीं घरीं वडील माणसें !
पाय टाकतां दारांत म्हणे "विड्याचा खोलंबा !
कुठं पळाली वालंबा प्रीतीची माझी रंभा ?"
म्हणे "आल्या गाई घरीं मालन कुठं गेली ?"
चतुर सासु बोले 'तेल नंदादीपा घाली !"
येतो साडसूड आंत हातीं लोटून कवाड
"पानाला लाव चुना" म्हणे "सुपारी फोड"
रोज कांकणाचा हात भ्रताराच्या उशा खुलीं !
लागते प्रीतीची झोप सख्याच्या रंग महालीं !
राज भ्रताराचं सुखी केलं कसं साधं भोळं
रोज जरीचं पातळ नेसली मी पायघोळ !
गोड भ्रताराचं सुख रातीं सांगतां अंगणीं
हासे नाजुक चांदणी तारा तुटला गगनीं !
गोड भ्रताराचं सुख सांगतांना येतां जातां
भर दिवसा डोलला वर सूर्या पाणी पितां

उदार सती जीवा ! : : ७९

साडी चोळी रुक्मिणीला सत्यभामेला दोरवा[1]
अंगणीं तुळसा बाई थंड पाण्याचा गारवा !
तुही तुळसा माउली ! जोवर गं ! ओली माती
रामाच्या पुजेसाठीं तोडल्या मंजुळा रातीं !
पाला कवळा हिरवा गळतां पिवळा रस
गोड चांगुलपणाला देव कृष्ण तुहा खुश !
बिचारी तुळसाबाई झिझून होतां खोड !
देव विठोबानं केलं बसाया तिचं पिढं
होतां तुळसा बाईच्या वाळून सनकाड्या !
देव विठोब्या पहा चालल्या मंदिरीं गाड्या !
तुळसा मायबाई ! नका हिंडूं रानोवनीं
जागा पित्याच्या अंगणीं ओट्यावरी बिंद्रावनीं[2] !

* * *

सुखाचं घरदार दुःखाचा बाप राजा
टाके हातांनीं निदानीं वैद्याच्या घरीं बाजा !
सारं सुखाचं सासर दुःखाचा बाप भला
खांद्याचा नवा शेला देऊं वैदुराया केला
सुखाची सासुबाई ! दुःखाची मायबाई
वैद्याच्या हिंडे गांवीं उन्हा पावसांत पायीं !

* * *

संसाराची हरिकथा सांगतांना देवदारीं
कोण ऐकणार कानीं सभा सारी पाठमोरी !

---

१ सुती, साधे कापड २ वृंदावनीं

उदार सती जीवा!

जगीं हांसून बोलून संसार केला गोड
कोण जाणते चतूर सले अंतरांत फोड!
लेली हांसून बोलून कपाळभर कुंकु
माहे अंतरींचे दुख कोण जाणूं गेली सुख?

* * *

मुक्या अस्तुरीची निंदा करूं नको रे! पुरुषा!
आपल्या मनामंदीं नार जळून कोळसा!
करते अस्तुरी ताट आपल्या इमानानं
पुरुष कां बेइमान गाय अस्तुरीचं उणं
सोळा सहस्त्र गोपीगण येतो भोगूनही शाही
अस्तुरी देते गाही पती माहे तसें नाहीं!
गोड साखरेचा पुडा लाल मुंग्यांनीं वेढला
चालत्या प्रीतीमंदीं कसा बिघाड पाडला!
चोळी अंगातली माही फाटून झाली चिंधी
गाईच्या कळपामंदी माहा आनंदाचा नंदी!
पाखरूं राजहंस पिता पाणी निचंतीनं
कावळ्या कुचिंदान दिलं तळं डहुळून!
सुटली वाराधुंद झाडाला नाहीं पान
जगंलच्या पाखराचं उडालं बाई! मन!
पाखरूं राजहंस मोत्याचा चारा चरे
कोणा ठाऊक मनांत संगती साठीं झुरे!
साहूं घडी घडी बोल किती विखाहुनी कडू
साजणी बाई! माहे किती सांग मन मोडूं

पिकलें वृंदावन खाउशा होतें मन
घोळतांना साखरेंत नाहीं जात कडूपण !
कसा वणवा लागला साऱ्या जंगलच्या तणा
भडकली आग पोटीं किती समजावूं मना
जात अस्तुरीची गाय जळे हातीं तिच्या दिवा !
सती समज पुरुषा ! उदार आपल्या जीवां !

टांगा अंगणीं बंगई ! : : ८०

आलं पहिल्यानं न्हाण हिरव्या ग ! साडीवर
गुंफा सोनेरी मखर
आलं पहिल्यानं न्हाण बाई ! कसं नेणतीला
नाहीं फूल शेवंतीला !
आलं पहिल्यानं न्हाण करा वसरींत जागा
दूर उभी चंद्रभागा !
आलं पहिल्यानं न्हाण नका करूं गाजावाजा
सखा नेणता ग माझा !
आलं पहिल्यानं न्हाण सांगून धाडा बाई !
गोड खव्याची मिठाई
आलं पहिल्यानं न्हाण घरीं बोलवा कासार
भरा चुडा दाणेदार !
आलं पहिल्यानं न्हाण सांगा बाई ! पेटकरा[1]
साज तुरियाला करा

---

१ पटवे कऱ्याला

आलं पहिल्यानं न्हाण साडी पिवळी जरीची
चोळी शेवंती फुलाची
आलं पहिल्यानं न्हाण लावा मखराला जाळी
काढा रंगित रांगोळी !
आलं शुभ घडी न्हाण करा ऋतुशांति बाई !
टांगा अंगणीं बंगई !

—— ——

हांसत सखा उभा ! : : ८१

पहिल्यानं आलं न्हाण मैना एकुलती एक
लाडा कौतुकाची लेक
पहिल्यानं आलं न्हाण दारीं वाजंत्र्याचा ताफा
झाला कसाराला नफा !
पहिल्यानं आलं न्हाण बसवा शोभनी रंभा
करा बाई ! सारी शोभा !
पहिल्यानं आलं न्हाण दारीं सनई मंजुळ
घाला ओटींत नारळ
पहिल्यानं आलं न्हाण करा सोवळा साजरा
गुंफा केळीनं न्हाणोरा
पहिल्यानं आलं न्हाण फेडा हौस पुरी बाई !
आणा बाळी पुणेशाही !
पहिल्यानं आलं न्हाण अंगीं चोळीचं घ्या माप
पिंताबर मोरछाप !

पहिल्यानं आलं न्हाण घाला खाऊं गोड मेवा
ओले अंजीर बोलवा
पहिल्यानं आलं न्हाण उटी हळदीची अंगा
मांडा घरांत चौरंगा
पहिल्यानं आलं न्हाण करा बाई ! सारवण
लाल खोलीचं गंधानं
पहिल्यानं आलं न्हाण मसूर तांबडा रंग
चांदवा द्या वर तंग
पहिल्यानं आलं न्हाण सुटे अत्तराची हवा
पलंग पितळी नवा !
पहिल्यानं आलं न्हाण घाला न्हाऊ सोडा वेणी
हौस पुरवा साजणी !
पहिल्यानं आलं न्हाण मखर देते शोभा
हांसत सखा उभा !

नांव घे न्हाणकरिणी ! : : ८२

पहिल्यानं आलं न्हाण नका करूं उतावळी
बारा वर्षांची पुतळी !
पहिल्यानं आलं न्हाण चला पाहूं कौतुकाला
दोघे बसले नहाला
पहिल्यानं आलं न्हाण आली कौतुकाची वेळ
घाला ओटींत नारळ

नांव घे न्हाणकरिणी !

पहिल्यानं आलं न्हाण नको लाजूं सख्या ! मनीं
आम्ही तुझ्या रे ! बहिणी !
पहिल्यानं आलं न्हाण बाळराज नागपुरी
सांगा साडी भरजरी
पहिल्यानं आलं न्हाण सासुसासऱ्याला खुषी
पातळ बोलवा देशी !
पहिल्यानं आलं न्हाण नंदेला लगबग
फुलोरा खोऊं लाग
पहिल्यानं आलं न्हाण ज्योत कंदिलाची लाल
शेजीं गुलाबाचे फूल !
पहिल्यानं आलं न्हाण आरसे मखरा लावा
वर गुलाबी चांदवा !
पहिल्यानं आलं न्हाण हौशी आहे कसा दीर
लावे मखराला मोर !
पहिल्यानं आलं न्हाण लावा मखराला मोती
रंगेलं पुरा पती
पहिल्यानं आलं न्हाण चोळी हिरवी स्वस्तिक
मोठं नंदेला कौतुक
पहिल्यानं आलं न्हाण शेजीं झाले पुष्प दाट
रुततील कळया देठ !
पहिल्यानं आलं न्हाण शेजी झाले पुष्प थोडे
माहेरा निरोप धाडे
पहिल्यानं आलं न्हाण गाणं सरलं साजणी !
नांव घे न्हाणकरिणी !

डोळे वाटेकडे राहे ! : : ८३

बाई ! पहिल्या दिवशीं घरीं बोलवा ब्राम्हण
हातीं पंचांग घेऊन
लावा दुसऱ्या दिवशीं आंगा हळद चोखट
टाका चवरंग पाट
बाई ! तिसऱ्या दिवशीं चोरून घाला पाणी
करा आंत तेलफणी
धाडा चवथ्या दिवशीं गांव कसाराला विडा
हिरवा भरा चुडा
बाई ! पांचव्या दिवशीं लिहा सोनाराला पत्र
घडवा फुलपात्र !
बाई ! सहाव्या दिवशीं चौकांत झाली दाटी
भरा नारळानं ओटी !
दिसीं सातव्या दोह्यांनीं भरा जरीची पिवशी
करा उभी पलंगाशी !
बाई ! आठव्या दिवशीं उभी खिडकीशी पाहे
डोळे वाटेकडे राहे !

उभे महादेव पारावती[1] ! : : ८४

बाई ! दळण दळते दळते मी पांच दाणे
झोपले पाळण्यांत सोनुलें बाळ तानें

---

१ पार्वती

उभे महादेव पारावती !

दळण दळतांना हाताला आले फोड
रथ संसाराचा बाई ! गेला कसा भारी जड !
नाहीं दळण कांडणा रोज भंगत रांधणा
नांव पित्याजीला येते थोर बहुत चंदना !
दळतां कांडतांना आसूं गाळंल पापीण
कार[1] अस्सलाची हात जोडते पुण्यवान !
सुपांतले ओले गहू दळते हे कारणाला
कृष्णाचा जन्म झाला गोकुळ अष्टमीला !
दळण दळतांना दंडाला आले गोळे !
माता सजणीचं माझ्या कसं मन करवले !
जाते हातांनीं ओढते ओढतां कां जड जाते
काशी कलिज्याची माझी धावून हात देते !
ओढत नाहीं मला जाते बाई ! एकलीला
जाते माझ्या माउलीला घरीं तिच्या बोलायाला
जाते घागऱ्याचे बाई ! रोवते मी मंदिरांत
समोरच्या वसरींत जळे तेल कंदिलांत !
जाते ओढते बाई ! मी मणगटाच्या हें नेटें
माता कामिनीचं माझ्या मोठं गडे ! दूध लाठे !
जाते मी ओढते बाई ! दोन्ही बोटाचे चिमटीं
माझ्या माउलीच्या मळा मोठ्या दुधाच्या हिंमती
जाते मी ओढते बाई ! आंग ओढतां डोलतें
मणगटीं माउलीचें दूध सारखे खेळते !
नव्र सुतर ते दूध पेली बाई ! सरासरी !
झाली म्हणून मी आज माये ! तुझ्या बरोबरी !

---

१ मुलगी

नवसूतर[1] ते दूध कसून मी पेली पुरी
माये! तानपणीं तुह्या बसून ग! मांडीवरी!
दूध माउलीचं कसं गोड अमृताचा डोणा
पिऊं वाटे बाई! किती तृप्ती मनाची होईना!
तुह्या अंगातली चोळी झाली आंगीं माह्या तंग!
माउली! मी ग! तुही गोड चवळीची शेंग!
तुह्या अंगातलीं चोळी माह्या आंगाला होईना
झाली मायबाई तुह्या बरोबरीची मी मैना!
दळण हे दळतांना आंगाच्या झाल्या गंगा!
माय ग माउलीनं मला चारल्या लवंगा!
नाहीं भंगत दळणा बाह्या माह्या लोखंडाच्या
घुटी माउलीनं माह्या पाजल्या ग! त्र्यखंडाच्या
* * *
बाई! दळण सरलं सरली सरस्वती!
उभे अंगणांत पहा महादेव पारावती!

कोण्या शेत्रट गतीला! : : ८५

देवा नारायणा! साऱ्या दुनियेला तूं पावसी
कसा झाला रे! निष्ठूर सांग बापा! माह्याविशी?
दुबळेपण हे देवा! जाईल कां धीरीधीरी
कधीं होईल शाहणा नेणता हा माहा हरी

1 नवीन

कोण्या शेवट गतीला !

माझ्या दुबळे पणाची लाज वाटतें जनाची
नको पाहूं आतां अंत इच्छा पुरव मनाची !
सारी दुबळेपणाची लाज गुंडाळते खोटी
देवा ! मनानें मोकळ्या सोडते पदरीं गांठीं !
मला दुबळेपणाचा अंदेशा हा पुरा आला
किती विटंबना देवा ! कसा डोळा रे ! लावला ?
आला दुबळेपणाचा तसं सांगूं किती बहू
साता जन्माच्या दुस्माना नाचारी[1] तूं नको देऊं
सुख सांगूं काय कोणा सारे दुःखाचे उमाळे !
कंठ दाटतो सांगतां बोल तोंडीं अडखळे !
किती तहान लागते पडे ओठाला कोरड
सांगूं कसे पोटांतले बोल निघेना रे ! धड
आपलं सुख दुःख काय सांगूं कोणा रामा
नाहीं वाली दुबळ्याचा कोणी ऐकण्या रिकामा
पोट तोडती कावळे धरि धरूं कोठवरी ?
जीव चालला रे ! धांव सांभाळ ये तोल हरी
नाहीं सोसवत कळा जीवा सदा वनवास !
धरूं कोठवरी आशा येतील मिऱ्याला घोस
नार संपतीची मानी संपत ते तिची तिला
तोंड टाकून बोलतां झोंबे बाण काळजाला
फाटले हे दानखड नाहीं अवजे[3] चुंबळ
आधार न मागं पुढं सांगू कोणाचं मी बळ ?

---

१ गरीबी २ नेसूंचे लुगडें ३ उपयोगाला येत

वऱ्हाडी लोकगीतें

सती द्रौपदी गांजली सभेमंदी उभी केली
कृष्णाजी बांधवानें वस्त्रें तिला पुरवली !
सती द्रौपदी माईची हातीं आसुडतां निरी
मान देशाची चुनडी तुवा पुरवली हरी !
किटले हे रोज कान पोथ्या पुराण ऐकून
कसा माझ्याविशी कुठं निजला तो नारायण ?
भाऊ धर्माचा न कोणी नाहीं उभा कोणी बाप
कशी टाकली एकली काय पदरांत पाप ?
अंगाला येतो घाम मुरे अंगांत हा वैरी
शेवाच्या पदरानं कोण पुसंल भिवरी ?
घरीं अंबाडीची भाजी बिनकणीची रांधते
कोण येऊन पाहते रोज उपाशी निजते !
काढते मी देवा ! रेती काळा फोडुनी खडक
फोड हाताचे पिकोनी लागे कुटतां ठणक !
उडे आगाशी वावडी वारा तुफान सुटला !
आधार तुटका दोरा कोण्या शेवट गतीला ?

शब्दसूचि

या सूचीमध्यें तळटीपांत न दिलेले व सामान्य मराठींत प्रचलित नसलेले शब्द दिले आहेत.

(शब्दांपुढें पृष्ठांचे आकडे दिले आहेत.)

अगाजला (३७) = आगाजला, प्रख्यात झाला

अंदेशा (१२७) = संशय, खोट

आट (२७) = गर्व, तेढ

आडीगुडी (११) = संशय

आराधुरा (४८) = मागचा पुढचा विचार

उकळती (५९) = वसूल करण्याचा अधिकार

कंथ (७२) = कांत, नवरा

कोरा (१०७) = कडा

गंभीर (८५) श्रीमंत

गुहीऱ्या (४८) = एक प्रकारचा विषारी साप

चकराची (४०) = भ्रमांत टाकणारी

चाट्याच्या (२९) कापड विकणाऱ्याच्या

जगुमला (८१) = लाडकी, जगांत एकटी प्रीय

झाडा (९३) = केल्या कर्माचा हिशेब

टूक (११३) = संवय, आवड

डाला (१०७) = मोठें टोपलें

डाहण्या (४८) = पट्टे

तलफ (७१) = संवय, व्यसन

ताट्या (२५) = कापड विकणारा

दांडी (० करणे) (१०२) = फाटलें वस्त्र शिवणें

दानखड (१२७) = नेसलेलें जुनें लुगडें

दुलडी (११६) = दो पदरी हार

धकली (११६) = चालली

धडाल (२२) = एकदम, सरळ

धुपावला (१४) = धुवून निघाला

नेटून (१८) = पायावर डोके टेवून

पाटकर (८२) = पाटाचा नवरा

पान (३८) = पान लागणें, सर्प चावणें

पावंडा (७१) = पाउल, पाउलाची सर नाही अशा अर्थी

पिंजेची (३) = पिंजरीची (नथीचा प्रकार)

पीढं (११८) = पाट

बहुबेटी (७१) = लेकबाळ

बाऱ्या (४८) = सर्पाचे वीष उतरण्या-करतां म्हणतात ते मंत्र अथवा गाणीं

बाली (१२१) = भारी लुगड्याचा प्रकार

भलाईनं (११४) = निरोप घेण्यानें

महीना (४९) = उदार, थोर

माल्ही (३२) = म्हाली, न्हावी

रवंदळ (१२) = नाश, सडघाण

राशी (३१)=(०निघणें)लग्नाच्या आधीं नवरीच्या मांडवांत जावयास निघणें

वान (५७) = वर्ण, रंग

वैतागवाडा (१४) = राणीला रुसून बसण्याकरितां महालांत केलेली जागा

शाही (४२) = राजबिंडा

सलद्दी (८३)= ?

सवाण (७३) = साफ

सवारल (७७) = तयार करील

साटोडी (३६) = साटोरी

सामावला (२९) आला, गर्भांत आला

सार (पाणी०) (६) = अंघोळीला पाणी काढणें

सार (करणें, होणें) (१३) = पाठविणें निघून जाणें

स्वास्तिक (१२३) = स्वस्तिक काढलेली

हातमुंडा (२३) = पुष्कळ जर असलेली

हुलका (१००) = वीट, ओकारी

शुद्धिपत्र

अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	ओळ
पहिळी	पहिली	१	३
टांकल	टाकल	१०	१६
सारे	सार	१२	१३
,,	,,	१३	१
आजणाला	आजनाला[१]	१३	१४
सार	सार[२]	१३	१९
——	वनाचे वनफळ सीताबाई तुहे लाडू	१४	१६
आळे	आले	१५	४
गवळी	गवळी	२२	१४
डोळ	डोल	२३	२२
ककडीला	काकडीला	२४	११
नांक झोक	नोकझोक	२८	२४
लेणारीण	लेणारीण[१]	२८	२३
विसाम्याला	विसाम्याला[३]	३२	१३
मोतिचा	मोतिया	४३	२०
अस्तुरीची	अस्तुरीची[३]	४४	१३
अगीन	अगीन[४]	४७	१६
शाळीचा	शालीचा	५०	२
धारी	भारी	५६	१८
वळणीचा	लावणीचा	६३	२०
सानं	सोनं	६४	५
सौदा	हौदा	७०	७

तडफीने	आदत, सवय	७१	२५
शव	पदर	७७	तळटीप
नाही	माही	७८	१५
पराण्याची	पराव्याची	७९	१९
,,	,,	८०	६
बहिणींची	वहिनींची	८१	१७
लहरी	लाडकी	८१	तळटीप
हलके	हलके किंवा लोखंडी गज	८१	तळटीप
हुंबरड्याचं	हुंबरड्याचं[2]	८७	१९
हुंबरड्याचं	२ हुंबरड्याचं	८७	२१
जावळयान	जावळ पान	८८	११
इंधन	इंधन किंवा गंजी	८९	तळटीप
इसमा	इसामा	९४	७
टेंगणी	नखरेल	९६	तळटीप
पुरुषांचे	मुरुमांचे	९६	१६
कुठुं	कुठं	९९	४
खुलीं	खालीं	११७	१५
विठोब्या	विठोबाच्या	११८	११
सुख	सखु	११९	४
जगंलच्या	जंगलच्या	११९	१८
बाळी	बाली	१२१	१९
मळा	मला	१२५	२१
दानखड	दानखड[2]	१२७	२२